

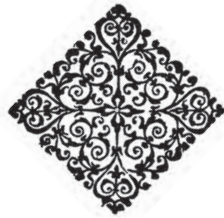
WILKIERZE
MIASTA
OLSZTYNA
1568-1696

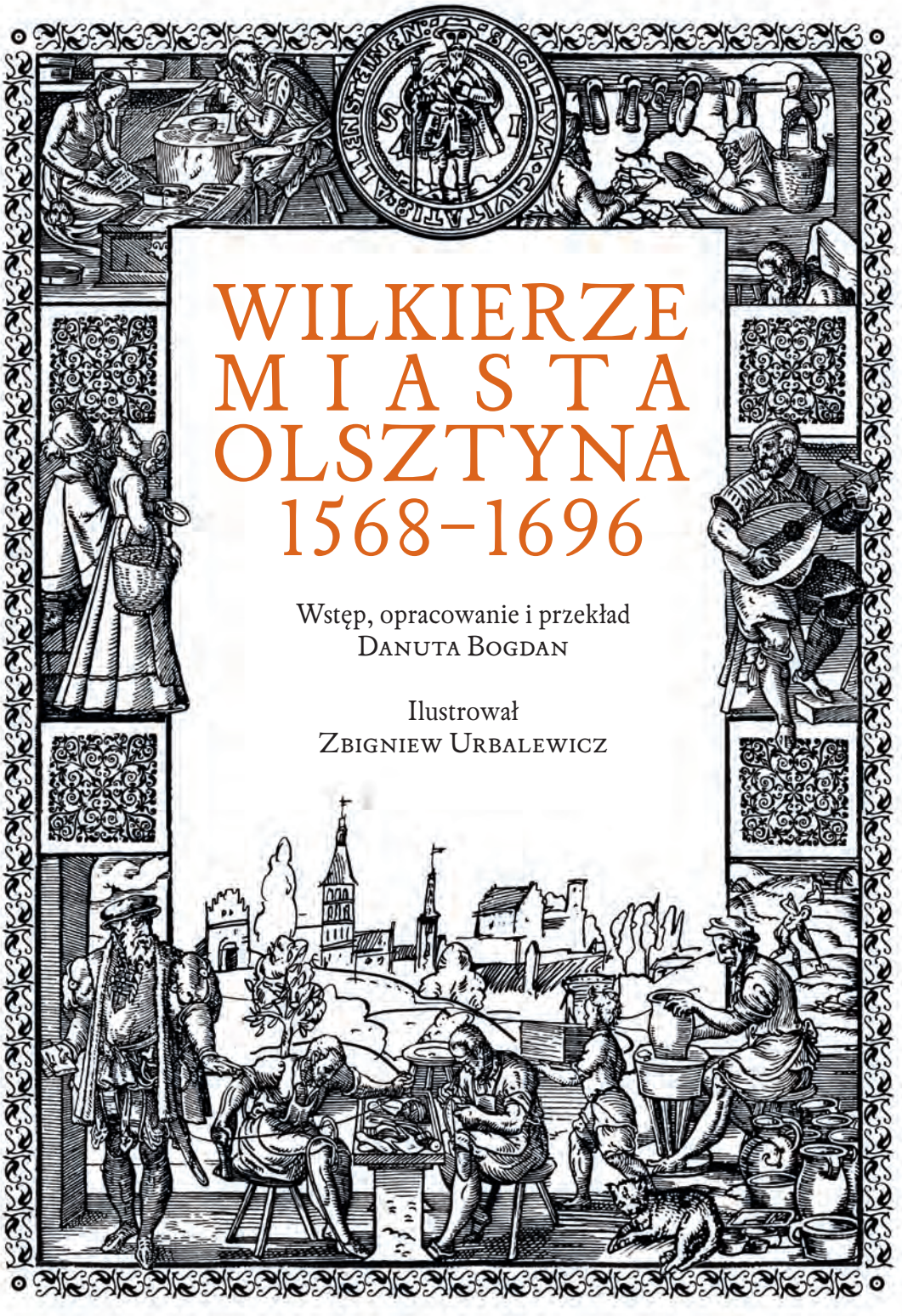

WILKIERZE
M I A S T A
OLSZTYNA
1568–1696

WILKIERZE M I A S T A OLSZTYNA 1568-1696

Wstęp, opracowanie i przekład
DANUTA BOGDAN

Ilustrował
ZBIGNIEW URBALEWICZ

Książkę wydano nakładem
Samorządu Olsztyna

WILKIERZE MIASTA OLSZTYNA Z XVI–XVII WIEKU

*Jeśli będziesz czytał, a nie wszystko pójdzie
w smak, łaskawy Czytelniku, nie zarazem łaj, ale
pierwej pilnie czytając rozeznaj*

Bartłomiej Groicki, *Porządek sądów y spraw miejskich
prawa majdeburskiego w Koronie Polskiej*, Kraków 1559

Każde średniowieczne i nowożytne miasto przykładło wielką wagę do kodyfikowania i właściwego przechowywania swoich najważniejszych aktów normatywnych (wilkierzy i statutów miejskich, statutów cechów i bractw działających w danym ośrodku) oraz systematycznego prowadzenia ksiąg protokołów rady i ławy miejskiej, ksiąg przyjęć do prawa miejskiego, ksiąg podatkowych i rachunkowych (kamlarii miejskiej i innych urzędów), jak też do archiwizowania korespondencji z władzą zwierzchnią i radami innych miast. Podobnie jak w pozostałych miastach warmińskich pochodzące z XVI i XVII wieku źródła dotyczące dziejów Olsztyna uległy w większości zniszczeniu. Olsztyn też jest jednym z nielicznych miast biskupstwa, obok Bisztynka i Jezioran, które nie posiadają dziś swoich nowożytnych ksiąg metrykalnych, a więc ksiąg chrztów, małżeństw i zmarłych, choć jeszcze przed drugą wojną światową potwierdzał ich istnienie zasłużony genealog warmiński, ksiądz Paul Anhuth (1866–1923)¹.

W tej sytuacji badacz życia codziennego nowożytnego Olsztyna może czerpać wiedzę jedynie z przedwojennej niemieckojęzycznej edycji

¹ Autorem biogramu P. Anhutha jest F. Buchholz. Zob. *Altpreussische Biographie*, Bd. 1, hrsg. v. Ch. Krollmann, Königsberg 1941, s. 14–15.

ostródzkiego nauczyciela, doktora Hugona Bonka (1861–1936)². Szczęśliwie zamieścił w niej dużą ilość dokumentów źródłowych, których dziś już niestety w archiwach nie znajdziemy³. Przytoczył on m.in. wiele przekazów dotyczących rzemiosła, kościoła (wizytacje dekanatu i miasta), zamku, szpitali miejskich, przedmieść itd. Interesujące uzupełnienia źródłowe znajdujemy w powojennej niemieckiej monografii pióra Antona Funka⁴.

Drugim istotnym utrudnieniem dla badacza dziejów Olsztyna jest dość znaczne rozproszenie zachowanych źródeł w archiwach krajowych i zagranicznych. Niewątpliwie najwięcej materiałów znajduje się w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej i Archiwum Państwowym w Olsztynie, a także w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie oraz w Riksarkivet i Krigsarkivet w Sztokholmie.

Olsztyńskie wilkierze, stanowiące przedmiot niniejszej publikacji, nie zachowały się niestety w oryginale i tylko w jednym przypadku znamy je z odpisu Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie (wilkierz z 1696 roku), pozostałe zaś – z XX-wiecznych edycji źródłowych. Słowo „wilkierz” (*Willkür*) pochodzi z języka niemieckiego i dosłownie oznacza wybór woli (niem. *der Wille* – wola, *die Kur/Kür* – wybór), czyli wilkierze były ustawami uchwalanymi z woli samych mieszkańców.

Wilkierze miasta Olsztyna, chętnie cytowane przez badaczy, nie doczekały się dotąd całościowego przekładu na język polski poza podjętym przez autorkę w 2015 roku pierwszym tłumaczeniem wilkierza głównego z 1568 roku⁵.

Aby wypełnić istniejącą lukę, postanowiono zebrać, przetłumaczyć i wydać wszystkie zachowane teksty wilkierzy miasta Olsztyna w jednej wspólnej edycji, a mianowicie: wilkierz miasta Olsztyna z 1568 roku (do którego w niniejszej edycji powrócono i wprowadzono w translacji pewne modyfikacje), suplement do niego z 1597 roku, a także pochodzący z tego samego okresu polskojęzyczny wilkierz budnicki oraz scalony wilkierz miejski z 1696 roku.

Autorka nie ingerowała w treść odpisów dokonanych przez Bonka i ich nie ujednolicała. W wilkierzu z 1696 roku zmodernizowano natomiast tekst

² Autorem biogramu H. Bonka jest Ch. Krollmann. Zob. tamże, s. 70.

³ Zob. H. Bonk, *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 1–5, Allenstein 1903–1930.

⁴ Zob. A. Funk, *Geschichte der Stadt Allenstein von 1348 bis 1943*, Leer 1955, s. 54–57 [Neudruck der Ausgabe: Aalen 1979].

⁵ Zob. D. Bogdan, *Wilkierz miasta Olsztyna z 19 sierpnia 1568 roku* [w:] *Olsztyn w dokumentach. Wybór źródeł do historii miasta 1353–1949*, red. nauk. D. Bogdan, Olsztyn 2015, s. 15–46.

rękopiśmiennego źródła zgodnie z zasadami instrukcji wydawniczej Johanesa Schultze⁶. Przyjęto tu następujące zasady edytorskie:

- usunięto zdwojenia spółgłosek na końcu wyrazów;
- ujednolicono łączną i rozdzielną pisownię;
- wprowadzono jednolity zapis rzeczowników wielką literą;
- usunięto niemie *h*;
- *ß* oddano jako *ss*;
- pisownię umlautów dostosowano do współczesnego języka;
- w celu zachowania oryginalnego, archaicznego zapisu liter *ÿ* i *z̃* nie zamieniono na *i*, zgodnie z fonetycznym przegłosem.

Porównując tekst zachowanego rękopisu z 1696 roku z odpisem przytoczonym w wydawnictwie Bonka, można stwierdzić jednak liczne błędy i pominięcia w odczytanym tekście, co stawia pod znakiem zapytania dokładność skolacjonowania wcześniejszych tekstów.

Przekład niemieckojęzycznych wilkierzy na język polski nie był zadaniem łatwym. Wilkierze powstawały bowiem latami poprzez kolejne uzupełnianie ich o nowe artykuły, w związku z czym występują w nich liczne niespójności. Ponadto zasady ortograficzne, stylistyczne i gramatyczne nowożytnego języka niemieckiego nie są konsekwentnie stosowane. Szczególną trudność sprawiają liczne oboczności językowe, przy których tłumaczeniu trzeba kierować się często intuicją, ustaleniami innych badaczy oraz analogiami do zapisów z wilkierzy w innych miastach. Różnych wątpliwości edytorskich nie można już rozwiązać poprzez konfrontację ze źródłami archiwalnymi (poza wilkierzem z 1696 roku). Autorka przekładu starała się wiernie oddać treść zapisu, przedkładając dokładność tłumaczenia nad jego literacką gładkość, stąd dająca się czasem zauważyć szorstkość tekstu w języku polskim. Wszelkie dopiski do tekstu oryginalnego umieszczono w nawiasach kwadratowych.

Należy mieć nadzieję, że publikacja olsztyńskich wilkierzy przybliży czytelnikom problemy życia codziennego dawnych mieszkańców naszego miasta.

* * *

⁶ Zob. J. Schultze, *Richtlinien für die äussere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, „Blätter für deutsche Landesgeschichte” 1962, Jg. 98, s. 1–11.

Najważniejszym dokumentem dla nowo powstających miast na obszarze państwa krzyżackiego w Prusach były przywileje lokacyjne. Dokładnie określały one uposażenie danego ośrodka w ziemię (w tym nadziały sołtysa i parafii), a mieszkańcom nadawały prawo handlu i rzemiosła, połowu ryb na własne potrzeby czy korzystania z młyna⁷. W państwie zakonnym w Prusach do 1410 roku nastąpiła lokacja dziewięćdziesięciu trzech miast, z których osiemdziesiąt sześć otrzymało prawo chełmińskie, a siedem prawo lubeckie (Gdańsk, Tczew, Elbląg, Łeba, Hel, Braniewo, Frombork). Już wkrótce jednak część z nich przeszła na mniej korzystne dla nich prawo chełmińskie: Gdańsk (1346), Tczew (1309), Hel (około 1420)⁸, ale warmińskie ośrodki, Braniewo i Frombork, pozostały przy prawie lubeckim.

Życie w ośrodkach miejskich toczyło się swoim rytmem, a władze miast i mieszkańcy musieli wspólnie rozwiązywać problemy, które nie mieściły się w ogólnych przepisach prawa krajowego czy przywilejach lokacyjnych. Średniowieczne miasta tworzyły zamkniętą, autonomiczną całość – polityczną, prawną, gospodarczą i społeczną – o złożonym układzie powiązań i zależności, wspólnych interesów, a także przyjętych norm i wartości. I tak poza obszarem jurysdykcji, na podstawie przepisów prawa chełmińskiego czy lubeckiego, miasta rozwijały stopniowo swoje własne prawo spisywane w formie wilkierzy, które były próbą ujęcia w ramy prawne przepisów prawa zwyczajowego i dostosowania ich do miejscowych potrzeb⁹.

Najważniejszych ustaleń w odniesieniu do prawnych aspektów życia w średniowiecznych i nowożytnych miastach, w tym wilkierzy, dokonał Wilhelm Ebel¹⁰. Stwierdził on, że należy zasadniczo oddzielić pojęcia prawa i wyroku – z jednej strony od wilkierza i statutu miejskiego, z drugiej, gdyż dopiero

⁷ Zob. Z. Zdrójkowski, *Zarys dziejów prawa chełmińskiego (1233–1862). Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia*, Toruń 1983; K. Zielińska-Melkowska, *Pierwotny i odnowiony przywilej chełmiński (1233 i 1251 r.)*, Toruń 1984; K. Kamińska, *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. Studium historycznoprawne*, Toruń 1990.

⁸ Zob. E. Rozenkranz, *Recepcja prawa lubeckiego w miastach nadbałtyckich*, Gdańsk 1967, s. 231; *Historia Gdańska*, t. 1: *Do roku 1454*, red. E. Cieślak, Gdańsk 1978, s. 276–279, 355–358.

⁹ *Wilkür – freie Willenswahl*. Zob. *Das Alte Kulmische Recht mit einem Wörterbuche* (1394), hrsg. v. Ch.K. Lehman, Berlin 1838.

¹⁰ Zob. W. Ebel, *Geschichte der Gesetzgebung in Deutschland*, Göttingen 1958, s. 53, 21 [Neudruck der Ausgabe: „Göttingen Rechtswissenschaftliche Studien” 1988, Bd. 24]; D. Wiloweit, *Kommunale Genossenschaften als Träger des Rechts in Mitteleuropa* [w:] *Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein strukturell Vergleich*, hrsg. v. P. Blickle, A. Holenstein, München 1991, *Historische Zeitschrift. Beiheft* [b.r.], N.F. 13, hrsg. v. L. Gall, s. 404–405.

wyrok (jako precedens prawny) w danej sprawie konkretyzował stosowane dotąd zwyczaje prawne. Dla wspólnego życia gminy szczególne znaczenie miały normy wytworzone poprzez połączenie poszczególnych przepisów w jedną skodyfikowaną całość, które dopiero w tej formie nabierały należytej im mocy prawnej. Statuty miejskie różniły się od ogólnych norm prawnych tym, że w każdym przypadku zobowiązywały one obywateli do określonych zachowań i przestrzegania uzgodnionych reguł, a w razie ich naruszenia skutkowały wyznaczoną karą. Podkreślić należy, że wilkierze miejskie były normami prawnymi, które miały zastosowanie tylko w danym ośrodku municypalnym i były aktem woli konkretnej gminy miejskiej (niem. *bedingtes Selbsturteil*).

Wydaje się, że w odniesieniu do obszaru Prus rację mają badacze, którzy uważają, że niezależnie od prawa, na jakim lokowane było miasto (prawo chełmińskie lub lubeckie), pierwsze wilkierze miejskie wydawane były z inicjatywy władzy krzyżackiej i pod jej naciskiem¹¹. Za najstarszy tego typu wilkierz uznaje się ordynację królewiecką przeciw kradzieżom z 12 marca 1286 roku¹².

Do 1297 roku przywileje miast lokowanych na terytorium państwa krzyżackiego w Prusach na prawie chełmińskim nie wspominają jednak o wilkierzach¹³. Dopiero przywilej lokacyjny miasta Pasłęka (Preussisch Holland) z 29 września 1297 roku zawiera zgodę wielkiego mistrza na samodzielne opracowanie przez miasto wilkierza, choć Zakon zastrzegł sobie prawo jego zatwierdzenia¹⁴. Do grupy najstarszych wilkierzy miast pruskich zaliczyć należy: wilkierz Nowego Miasta Torunia z około 1300 roku, średniowieczne wilkierze Starego Miasta (1336, 1356, 1393–1428) i Nowego

¹¹ Zob. *Die ältesten Willküren der Neustadt Thorn (c. vom Jahre 1300) (nebst einigen Urkunden und einem Zinsregister)*. Ein Beitrag zur altpreussischen Rechtsgeschichte, hrsg. v. G. Bender, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” [dalej: ZWG] 1882, H. 7, s. 98; W. Franz, *Königsberger Willküren*, Königsberg 1928, s. 11, 19; H. Werbmbter, *Die Verfassung der Städte im Ordenslande Preussen vernehmlich nach Urkunden dargestellt*, ZWG 1884, H. 13, s. 8; W. Maisel, *Kodyfikacje prawa miejskiego w dawnej Polsce* [w:] *Dzieje kodyfikacji prawa. Materiały na konferencję historyków prawa w Karpaczu*, [Poznań] 1974, s. 93.

¹² Zob. *Die ältesten Willküren der Neustadt Thorn*, dz. cyt., s. 98; *Dokument z 28 II 1286* [w:] *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 1/2, hrsg. v. A. Seraphim, Königsberg 1909, s. 308.

¹³ Zob. T. Maciejewski, *Zbiory wilkierzy w miastach państwa zakonnego do 1454 r. i Prus Królewskich lokowanych na prawie chełmińskim*, Gdańsk 1989, s. 15.

¹⁴ Zob. *Preussisches Urkundenbuch*, Bd. 1/2, dz. cyt., s. 219; *Handfeste Preussisch Holland 1297*; P. Simson, *Geschichte der Danziger Willkür*, Danzig 1904, s. 3; G. Conrad, *Preuss. Holland einst und jetzt. Festschrift zur Feier des sechshundertjährigen Bestehens der Stadt*, Pr. Holland 1897, s. 282.

Miasta Elbląga (1417–1420), Malborka z 1365 roku, Starego Miasta Królewca z 1385 roku i wilkierz miasta Chełmna z około 1400 roku oraz wilkierz gdański, powstały między 1385 a 1455 rokiem¹⁵.

Miasta pruskie chciały uwolnić się od obowiązku zatwierdzania wilkierzy przez władze Zakonu, o czym świadczy skierowanie w 1338 roku przez Radę Miasta Chełmna, która na podstawie artykułu 4 przywileju z 1233 roku pełniła funkcję sądu wyższego prawa niemieckiego, prośby do Rady Miasta Magdeburga o pouczenie prawne w kwestii wolnego prawa uchwalania wilkierzy przez rady i gminy miast pruskich. Rada Miasta Magdeburga uznała, że miasta pruskie nie mają obowiązku przedkładania Zakonowi wilkierzy, jeśli nie naruszają one prawa pisanego¹⁶. W tej walce miast o uzyskanie autonomicznego prawodawstwa poprzestano na pewnym kompromisie, który przyspieszył jednak decyzję Zakonu o uporządkowaniu ustawodawstwa wilkierzowego. Na uroczystym zgromadzeniu przedstawicieli miast pruskich, zwołanym 18 maja 1394 roku przez wielkiego mistrza Konrada von Jungingena w Malborku, wydano wzorzec wilkierza, według którego miały powstawać nowe lokalne ustawy. Odtąd nowe wilkierze były uchwalane przez rady miejskie wspólnie z komturem, a władze miast zobowiązano do ich corocznego odczytywania mieszkańcom z ratusza¹⁷. Po 1394 roku znikły z przywilejów lokacyjnych postanowienia o wydawaniu wilkierzy miejskich i obowiązku zatwierdzania ich przez Zakon, co świadczyłoby o tym, że mandat z 1394 roku miał charakter ogólny i odnosił się do wszystkich miast pruskich¹⁸. Odtąd samorządy miast

¹⁵ Zob. O. Günther, *Zwei unbekannte altpreussische Willküren*, ZWG 1905, H. 48, s. 3–53; *Die ältesten Willküren der Neustadt Thorn*, dz. cyt., s. 95–125; A. Semrau, *Die mittelalterlichen Willküren der Altstadt und der Neustadt Elbing*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn” [dalej: MCV] 1926, H. 34, s. 1–18; tenże, *Die Willkür der Stadt Kulm von etwa 1400*, MCV 1927, H. 35, s. 29–58. Dla porównania Kraków postarał się o spisanie swych przywilejów dopiero pod koniec XIV w. i ich uchwalenie w 1403 r. ogłoszone zostało w mieście biciem w dzwony. Zob. W. Chotkowski, *Rzemiostwa i cechy krakowskie w XV wieku*, Kraków 1891, s. 5; *Wilkierze Poznańskie. (Statuta civitatis Posnanensis)*, cz. 1–3, oprac. W. Maisel, Wrocław 1966–1969.

¹⁶ Zob. P. Simson, dz. cyt., s. 5; „Das spreche wir vor eyn recht: daz dy rotmanne mogen wol mit irre gemeyne burgere wille willekore zeczin undir yn by groser adir by cleyner buze, wy yn daz behagit, daz dy willekure daz bescrebene recht nicht krenke, unde daz mogen sy wol tun ane des burgrevnen wille”. *Magdeburger Rechtsquellen. Zum akademischen Gebrauch*, hrsg. v. P. Laband, Königsberg 1869, s. 140 [Nachdruck der Ausgabe: 1967].

¹⁷ Zob. J. Voigt, *Geschichte Preussens. Von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens*, Bd. 6, Königsberg 1827, s. 18–20; T. Maciejewski, dz. cyt., s. 17–19.

¹⁸ Zob. T. Maciejewski, dz. cyt., s. 20.

pruskich przejęły inicjatywę opracowania wilkierzy i zaczęły same spisywać swoje lokalne statuty¹⁹.

Kwestia zatwierdzania wilkierzy w biskupstwie warmińskim jest nieco bardziej skomplikowana i – z uwagi na dualizm władzy panujący na tym obszarze – wyłamuje się z ogólnego schematu. Trzy komornictwa – fromborskie, olsztyńskie i melzackie (pieniężeńskie) – pozostawały pod zwierzchnictwem fromborskiej kapituły katedralnej i to właśnie ona zatwierdzała powstające tam wilkierze.

I tak w przywileju lokacyjnym Fromborka z 8 lipca 1310 roku kapituła od razu zastrzegła sobie prawo zgody na uchwalanie wszystkich statutów miejskich²⁰. Z kolei w przywileju miasta Olsztyna z 1353 roku zaznaczono: „Ponadto postanawiamy, że rajcy lub mieszkańcy tego miasta nie będą ustanawiali żadnych statutów ani praw zwyczajowych, zwanych wilkierzami, ani też wybierali rajców, ani nie uczynią żadnych innych ważnych rzeczy dotyczących miasta, bez naszej wiedzy i zgody”²¹.

Miasta położone na terenie siedmiu pozostałych komornictw biskupich (braniewskiego, lidzbarskiego, jeziorańskiego, reszelskiego, barczewskiego, orneckiego, dobromiejskiego) wydawały natomiast wilkierze po ich zatwierdzeniu przez biskupa. W przywileju lokacyjnym miasta Reszla z 12 lipca 1337 roku czytamy, że bez zgody i wiedzy biskupa i sołtysa miejskiego rajcy i obywatele miasta nie mogą uchwalać żadnych statutów²². Podobnie było w przywilejach wydanych 5 lutego 1338 roku dla Jezioran

¹⁹ Tenże, *Wilkierze miast pruskich lokowanych na prawie lubeckim (do 1454 roku)*, „Studia Bałtyckie. Historia” 1996, t. 1, s. 119–120, 122; A. Semrau, *Die mittelalterlichen Willküren...*, dz. cyt., s. 18. Pod względem wewnętrznej struktury za najstarszy rodzaj wilkierzy wydawanych w miastach pruskich przez rady miejskie uznaje się zbiór wilkierzy Starego Miasta Elbląga. Powstawały one wskutek mechanicznego połączenia w jedną księgę kilku lub kilkunastu pojedynczych artykułów, wcześniej wydawanych w mieście. Spisujący je pisarze opuszczali wstępne formuły inskrypcyjne i tym samym nadawali tekstowi jednolitą formę poprzez uporządkowanie artykułów w tematyczne grupy. Zbiór wilkierzy Starego Miasta Elbląga składał się z 25 pojedynczych wilkierzy wydawanych w latach 1393–1428. Wszystkie (poza ordynacją wielkiego mistrza dla miasta Elbląga z 23 stycznia 1394 r.) uchwalone były przez Radę Miasta Elbląga. Powstały w ten sposób zbiór mógł być w następnych latach swobodnie rozszerzany i uzupełniany.

²⁰ Zob. *Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlandens* [dalej: CDW], Bd. 1, hrsg. v. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1860, nr 269: „Volumus eciam, ut consules seniores magistrosque consulum annis singulis statuere, destituere aut aliquas constitutiones edere non debeant, sine nostro consilio et consensu”.

²¹ *Przywilej lokacyjny miasta Olsztyna z 31 X 1353 r.* [w:] *Olsztyn w dokumentach...*, dz. cyt., s. 13.

²² Zob. CDW, Bd. 1, dz. cyt., nr 291: „Preterea volumus ne consules ne cives predictae civitatis aliqua statuta faciant, nisi prius nostra et sculteti nostra requisita licentia specialia obtenta”.

i 30 kwietnia 1385 roku dla Bisztynka²³. Zapisy o konieczności uzyskania zgody na uchwalenie wilkierza znajdujemy też w przywilejach lokacyjnych Ornety (14 sierpnia 1359) i Biskupca (17 października 1395)²⁴. W przypadku jednak czterech pozostałych miast warmińskich – Starego Miasta Braniewa, Pieniężna, Lidzbarka i Dobrego Miasta – w przywilejach lokacyjnych nie umieszczono klauzuli o konieczności uzyskania zgody władzy zwierzchniej na ustanowienie wilkierza, co jednak nie oznacza, że nie była ona konieczna. Najprawdopodobniej tylko Stare Miasto Braniewo, kierujące się prawem lubeckim, nie musiało prosić władzy zwierzchniej o zatwierdzanie wilkierza, podobnie jak biskup nie musiał co roku zatwierdzać nowych urzędników wybranych w tym mieście²⁵.

Istnienie wewnętrznych regulacji miejskich nie kolidowało z wprowadzanymi przez Zakon jednolitymi przepisami prawnymi obowiązującymi na całym terytorium państwa krzyżackiego w Prusach. I tak w latach 1385–1420 wydawanych było wiele szczegółowych aktów prawnych określanych w dokumentach jako wilkierze lub ordynacje krajowe (niem. *Landesordnungen*), które normowały poszczególne dziedziny życia społeczno-gospodarczego państwa zakonu krzyżackiego w Prusach (np. żeglugę wiślaną, renty czynszowe, handel i rzemiosło, monetę, miary i wagi). Po pewnych uzupełnieniach wszystkie wcześniej wydawane ordynacje wielkich mistrzów krzyżackich znalazły się w opublikowanym przez wielkiego mistrza Michaela Küchmeistera von Sternberga w 1420 roku całościowym dokumencie pod nazwą wilkierza krajowego *Des Herren Hochmeister und des Landes Willkore*²⁶. Obowiązywały one na obszarze całego państwa krzyżackiego w Prusach, więc musieli się na nie zgodzić także biskupi warmińscy. Warmia zazwyczaj przyjmowała uchwalane

²³ Zob. CDW, Bd. 1, dz. cyt., nr 285; CDW, Bd. 3, hrsg. v. C.P. Woelky, Braunsberg und Leipzig 1874, nr 18; A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990, s. 262–269, 285–286.

²⁴ Zob. CDW, Bd. 3, dz. cyt., nr 86, nr 306.

²⁵ Zob. S. Achremczyk, A. Szorc, *Braniewo*, Olsztyn 1995, s. 89, 102.

²⁶ Zob. Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie [dalej: AAWO], Archiwum Biskupie [dalej: AB], A 85, Regiment und Wilkor unsers Herr Homeisters, 1420, k. 248–258v; *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toepfen, Bd. 1: *Die Jahre 1233–1435*, Leipzig 1878, s. 347–361. Do wilkierza krajowego z 1420 r., złożonego z 88 artykułów, włączono starsze ordynacje i zarządzenia w całości lub tylko ich części. Zob. K. Neitmann, *Die Landesordnungen des Deutschen Ordens in Preussen im Spannungsfeld zwischen Landesherrschaft und Ständen* [w:] *Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preussen und seinen Nachbarnländern*, hrsg. v. H. Boockmann, München 1992, s. 62.

w ramach całych Prus ustawy krajowe, a po włączeniu w 1466 roku Prus Królewskich wraz z Warmią do Korony biskup Maurycy Ferber wydał 22 września 1526 roku osobną warmińską ordynację krajową²⁷. Ordynacje krajowe różniły się od innych ustaw i statutów tym, że miały ogólny charakter odnoszący się w przypadku Warmii do całego biskupstwa, a nie jak poszczególne wilkierze czy statuty, które regulowały ustrój poszczególnych gmin miejskich, cechów oraz gildii i zawierały osobne przepisy zawodowe, a także towarzyskie²⁸.

* * *

Słowo „wilkierz” w swym ogólnym znaczeniu jako wolny wybór lub uchwała (niem. *freie Wahl oder Entschliessung*) było znane w dawnym niemieckim języku prawniczym już w XII wieku, a współczesnego negatywnego zabarwienia nabrało dopiero w dwóch ostatnich stuleciach²⁹. W średniowieczu i czasach nowożytnych wilkierze były przede wszystkim formą prawa statutowego (łac. *statuta arbitria*) miast, gildii i innych stowarzyszeń, a tym samym wyrazem autonomicznego prawa gmin i innych korporacji³⁰.

Pojęcie „wilkierz” wyjaśnione zostało w XVI-wiecznym dziele Bartłomieja Groickiego (1534–1605), mieszczanina krakowskiego i znawcy praw.

Plebiscitum, wilkierz, który miasta czynią na te się ściągą, którzy nań przyzwalają albo którzy go sobie stawiają za prawo. A gdy się ukaże, że tak przed tym sądzono albo go zwierzchni pan potwierdzi, tedy go powinni dzierżyć ci, co nań przyzwalają, a co pod tym prawem siedzą. Boby to miało się ściągać na inne, już by to był nie wilkierz, ale prawo, a osoby, które nie reprezentują *publicam personam*, tedy prawa stanowić nie mogą³¹.

²⁷ Zob. AAWO, AB, A 86, Landesordnung 22 IX 1526, k. 102–114; D. Bogdan, *Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1994, s. 121–123.

²⁸ Zob. T. Berg, *Landesordnungen in Preussen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Lüneburg 1998; A. Szorc, *Wilkierze warmińskie*, „Studia Warmińskie” 1984, t. 21, s. 51.

²⁹ Zob. W. Ebel, *Die Willkür. Eine Studie zu den Denkformen des älteren Deutschen Rechts*, Göttingen 1953, s. 1.

³⁰ Zob. tamże.

³¹ B. Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa płacej u sądów*, red. K. Koranyi, Warszawa 1954, s. 81 [reprint].

W słowniku niemiecko-polskim Krzysztofa Celestyna Mrongowiusza, wydanym w 1854 roku w Królewcu³², niemiecki rzeczownik *Willkür* (wilkierz) objaśniony został jako możliwość postępowania wedle własnej woli i dalej jako: samowolność, dowolność, arbitralność, polubowność, uwiadzialność. Obok podany został przymiotnik *willkürlich*, który oznacza: własnowolny, dowolny, arbitralny, samowolny, polubowny.

Współczesne słowniki objaśniają słowo *die Willkür* jako przeciwieństwo prawa: samowola, arbitralność, despotyzm, sobiepaństwo, a określenie *willkürlich* jako: samowolnie, arbitralnie, despotycznie, dowolnie³³.

Prawo chełmińskie odwołuje się do lokalnych wilkierzy, zwłaszcza w księdze pierwszej artykułu 1 prawa starochełmińskiego 1584 (1394), w której pierwsze zdanie brzmi: „Kiedy zakładano Chełmno, nadano [obywatelom] jako prawo ich wilkierze”³⁴. Punkt ten w rewizji lidzbarskiej prawa chełmińskiego 1566 (1711) wydrukowano już petitem na marginesie obok tytułu księgi³⁵. Od momentu lokacji miasta aż do końca XVIII wieku jedynie rada mogła nakładać kary za naruszanie wilkierzy miejskich³⁶. Na temat wilkierzy czytamy w artykule 20 księgi pierwszej prawa starochełmińskiego *Jak rajcy mogą pilnować wykonywania swoich uchwał*:

Co rajcy na podstawie wspólnego wilkierza w stosunku do mieszczan zarządzają, albo co się w zasiadającej radzie osądza, tego należy przestrzegać zgodnie ze złożonym w tej sprawie ślubowaniem i wolno im to osądzać w siedzącej radzie i wymagać od obywateli na podstawie ich przysięgi, a nie inaczej. To ogłaszamy my, ławnicy, za wilkierz, a nie za prawo. I jeśli oni [rajcy] dochodzą sądowo [postanowień] wilkierza na swych obywatelach, wtedy ani sędzia, ani sołtys nic nie mają do tego oraz w art. 21 „O ściganiu przez rajców”: Jeśli ktoś wykroczy przeciw jakiemuś wilkierzowi, który uchwalono na zgromadzeniu obywateli, tego rajcy winni dochodzić w interesie miasta i nie potrzebują do tego żadnego innego sędziego³⁷.

³² Zob. *Ausführliches deutsch-polnisches Wörterbuch*, hrsg. v. C.C. Mrongovius, dritte Auflage bearb. W. Wyszomierski, Königsberg 1854, s. 920.

³³ Zob. J. Chodera, S. Kubica, *Podręczny słownik niemiecko-polski*, t. 1, Warszawa 1979, s. 940.

³⁴ *Prawo starochełmińskie 1584 (1394)*, red. W. Maisel, Z. Zdrójkowski, przeł. A. Bzdęga, A. Gaca, Toruń 1985, s. 34.

³⁵ Zob. *Rewizja lidzbarska prawa chełmińskiego 1566 (1711)*, przeł. A. Groth, Koszalin 1997, s. 71.

³⁶ Zob. *Prawo starochełmińskie 1584 (1394)*, dz. cyt., s. 35.

³⁷ Tamże, s. 37–38.

Wilkierze miast warmińskich, które zachowały się do naszych czasów, pochodzą z XVI, XVII i XVIII wieku, ale nie można wykluczyć wcześniejszych redakcji tych statutów. Najwcześniejszym znanym wilkierzem warmińskim jest wilkierz Lidzbarka (1534), a następnie: Olsztyna (1568), Reszla (1607), Ornety (1607, 1677), Biskupca (1609), Jezioran (1610), Pieńiężna (1653), Nowego Miasta Braniewa (1674) oraz Bisztynka (1715)³⁸. Do grupy tej dołączył odnaleziony ostatnio wilkierz miasta Fromborka (1631/1636)³⁹. Pozostaje mieć nadzieję, że w przyszłości poznamy kolejne nieznane dotąd warmińskie wilkierze miejskie, a mianowicie: Barczewa, Dobrego Miasta, a zwłaszcza na odkrycie czeka nadal wilkierz największego ośrodka miejskiego Warmii – Starego Miasta Braniewa⁴⁰.

Jak wzrosła ranga wilkierzy w lokalnym życiu miast, widać w doprecyzowaniu postanowień artykułów 20 i 21 prawa starochełmińskiego w dwóch artykułach rewizji lidzbarskiej prawa chełmińskiego z roku 1566 [1711]. Artykuł 14 *O wilkierzu oraz o obowiązku przestrzegania przez rajców uchwał zgromadzenia obywateli* stanowi:

To co rajcy ustanawiają lub na co zezwalają obywatelom wspólnym wilkierzem lub co zostało wobec nich uzgodnione albo udowodnione, w szczególności wobec urzędującej rady, tego winno się dotrzymać na podstawie przyrzeczenia i zgody na to udzielonej. Takie sprawy może rada rozsądzać na swych posiedzeniach i może je utrzymać w mocy na podstawie (poprzedniej) przysięgi własnej, a nie inaczej⁴¹.

Myśl ta kontynuowana jest też w punkcie 15 rewizji lidzbarskiej *O wszczęciu postępowania przez rajców*: „Gdy ktoś narusza wilkierz, który

³⁸ Problematykę wilkierzy warmińskich z uwzględnieniem wilkierzy rzemieślniczych i wiejskich podjął w obszernym artykule ks. A. Szorc (*Wilkierze warmińskie*, dz. cyt., s. 5–76). Z kolei aktualny przegląd sygnatur archiwalnych i literatury dotyczącej znanych wilkierzy miast warmińskich można odnaleźć w pracy J. Kielbika (*Miasta warmińskie w latach 1466–1772. Samorząd, społeczeństwo, gospodarka*, Olsztyn 2007, s. 106 i n.).

³⁹ Zob. D. Bogdan, *Wilkierz miasta Fromborka (XVII/XVIII wiek)*, „Czasy Nowożytnie” 2010, t. 23, s. 193–223.

⁴⁰ Ksiądz A. Szorc przypuszczał, że wilkierz miejski Starego Miasta Braniewa mógł być zatwierdzony nie przez biskupa, a przez Lubekę, od której miasto otrzymało prawa miejskie. Z tego powodu być może egzemplarz wilkierza mógł znaleźć się w Archiwum w Lubecie, a nie ma go w dawnym Archiwum Biskupim. W takim wypadku miasto z całą pewnością sporządziłoby jednak odpis, którego nie ma ani w aktach miejskich Starego Miasta Braniewa, ani też w aktach Kurii Biskupiej.

⁴¹ *Rewizja lidzbarska prawa chełmińskiego...*, dz. cyt., s. 77.

uchwalono na zgromadzeniu obywateli, to rajcy takiego naruszenia winni dochodzić z urzędu. Nie trzeba do tego żadnego innego sędziego”⁴².

Najbardziej szczegółowy był wilkierz najmniejszego miasta Warmii – Bisztynka (sto pięćdziesiąt cztery artykuły), najbardziej skrótowy w formie był zaś właśnie wilkierz Olsztyna (czterdzieści osiem rozdziałów), w którym nienumerowane artykuły rozbudowane zostały w formie podpunktów. Wzorowanie się innych miast na stołecznym wilkierzu lidzbarskim odnotował już ksiądz profesor Alojzy Szorc⁴³. Być może trzy miasta części kapitulnej korzystały z własnych wzorców, a miasta biskupie odwoływały się właśnie do wilkierza lidzbarskiego.

* * *

Tekst źródłowy wilkierza miasta Olsztyna nie zachował się w formie rękopisu, choć jeszcze na początku XX wieku musiał być przechowywany w Archiwum Państwowym w Królewcu, korzystali z niego bowiem tak wybitni przedwojenni badacze, jak Hugo Bonk i Anton Funk. Niestety, w swoich pracach nie zamieścili sygnatury archiwalnej wilkierzy Olsztyna. Funk podaje z kolei informację, że przed wojną odpisy wilkierza Olsztyna znajdowały się w Staatsarchiv Königsberg, Depos[it] Allenstein, I,1; na okładce był napis: „Plebiscita civitatis Allenstein 1768”, a wolumin zawierał: wilkierz Olsztyna z 1568 roku, dodatek do wilkierza z 1597 roku, formuły przysięgi obywateli miasta, w tym dwie w języku polskim, oraz polskojęzyczny wilkierz budnicki. Pod odpisami wilkierza olsztyńskiego Funk zamieścił uwagę, że sporządzono je z porwanego, starego egzemplarza (niem. *zerrisen, alten Exemplar*). Być może był to zaginiony dziś tom 1066 z zespołu Westpreussische Folianten, który według spisu inwentarza miał zawierać warmińskie statuty i ordynacje.

Wszystkie oryginalne niemieckojęzyczne teksty wilkierzy Olsztyna (z 1568 i dodatku z 1597 oraz z 1696 roku) znane są dzięki edycji Bonka. Około 1597 roku powstać też musiał niedatowany, polskojęzyczny, trzydziestodwupunktowy olsztyński wilkierz budnicki⁴⁴. Jedyne zachowane w formie odpisu archiwalnego uzupełnienie tego wilkierza z 7 stycznia

⁴² Tamże, s. 78.

⁴³ Zob. A. Szorc, *Dominium warmińskie...*, dz. cyt., s. 58–59.

⁴⁴ Zob. A. Steffen, *Wilkierz budnicki miasta Olsztyna*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” [dalej: KMW] 1962, nr 2, s. 417–426. Autor cytuje tekst źródłowy z edycji H. Bonka.

1696 roku (dziewiętnaście punktów) przechowywane jest w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie⁴⁵. Ten dokument, choć we wstępie adresowany był do budników, większością swoich punktów nawiązywał de facto do pierwszego wilkierza miejskiego z 1568 roku.

Pierwszy wilkierz Olsztyna zatwierdzony został na posiedzeniu kapituły fromborskiej 19 sierpnia 1568 roku. Administrator kapitułny komornictwa olsztyńskiego, Samson von Worein (1515–1586)⁴⁶, powiadomił kapitułę o tym, że Rada Miasta Olsztyna wraz z mieszkańcami przedłożyła mu kilka artykułów, których wprowadzenie jest pilnie potrzebne, żeby zaprowadzić w mieście spokój, posłuszeństwo, jedność sąsiedzką, porządek i tzw. *Ehrbarkeit*, czyli uczciwość w sferze życia rodzinnego i zawodowego.

Ostatni rozdział wilkierza olsztyńskiego (rozdz. XLVIII) mówił o możliwości uzupełniania treści wilkierza i podkreślał, że zapisane artykuły muszą być ściśle przestrzegane przez mieszkańców miasta, a za zaniebdania przy egzekwowaniu kar wilkierzowych członkom rady miejskiej groziło pozbawienie urzędu. Kapituła zatwierdziła wilkierz, który służyć miał dobrobytowi wszystkich stanów i ustanowieniu obyczajności w mieście (niem. *Ehrbarkeit und guten Wandel*)⁴⁷.

Kolejne redakcje wilkierza były zapewne reakcją rady na składane do niej skargi. Rada miejska zapisywała rozwiązania, a gdy zebrała się ich większa ilość, spisywano je w jedną całość i przedkładano władzy zwierzchniej do zatwierdzenia jako znowelizowany wilkierz⁴⁸.

Jak dowodzą teksty najstarszego zbioru wilkierzy miasta Krakowa (*Dis sint willecor*) z lat 1367–1387 oraz dodatki do nich z następnych lat (1397, 1403, 1492). Rada miasta mocno ingerowała w ich treść i część z nich zmieniała,

⁴⁵ Zob. AAWO, AB, H 17, Reassumptio Wilkier in Civitate Allenstein cum aliis ordinatibus de Anno 1696 7 Januarii, s. 255–258.

⁴⁶ Zob. hasło: *Worein (Woreński, Worain) Samson* [w:] *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej* [dalej: SBKW], red. J. Guzowski, Olsztyn 1996, s. 284–285.

⁴⁷ Tak, jak to jest w innych miastach, ustanawia się też w Olsztynie: „gewisse Satzungen, Willkür und Stadt Ordnungen”.

⁴⁸ Zob. T. Maciejewski, *Zbiory wilkierzy...*, dz. cyt., s. 31. W czasach krzyżackich uzupełnienia treści wilkierzy dokonywano bezpośrednio w księdze, w której były zapisane, poprzez dopisanie całych artykułów lub fragmentu tekstu, zdań na marginesach, między wierszami, na końcu ostatniego artykułu czy też na luźnych kartkach dołączonych do zbioru. Zdarzało się też anulowanie określonego przepisu lub jego części przez przekreślenie bądź wymazanie i wpisanie w to miejsce nowego fragmentu z zaznaczeniem, na czyje polecenie i kiedy dokonano zmiany. Z czasem zmian było już tak dużo, że władze miasta decydowały się na przepisanie całego tekstu i wydanie zbioru na nowo.

a część usunęła już w wieku XV. Przy jednym z dopisków umieszczono notatkę „Der Artikel ist widerrufen gemeynlich von allin eldesten”; na marginesie zaś zaznaczano anulowanie artykułów poprzez zapis „non debet legi” czy „non debet”, co oznaczało, że nie należy już ich publicznie odczytywać, ponieważ straciły obowiązującą moc. Pod niektórymi punktami pozostawiano puste okienka do ich uzupełnienia w kolejnych latach⁴⁹. Podobnie musiało być w przypadku wilkierzy warmińskich⁵⁰. Obecność w wilkierzu olsztyńskim powtórzeń i pewnych niekonsekwencji tematycznych, jak np. umieszczenie akapitu dotyczącego wywożenia nieczystości w punkcie dotyczącym pożarów, daje nam pewne wskazówki co do procesu jego powstawania. Wynika z tego bowiem, że niektóre uzupełnienia musiały zostać dopisane do jego starszej wersji.

* * *

Mieszkańcy powinni znać artykuły wilkierzy, dlatego rokrocznie 23 lutego, czyli dzień po wyborach władz miejskich, po uprzednim uzyskaniu zgody administratora kapitulnego komornictwa olsztyńskiego, odbywało się publiczne czytanie wilkierza. Na tę uroczystość biciem ratuszowego dzwonu wzywani byli wszyscy obywatele i pozostali mieszkańcy Olsztyna (art. XLVII). Nie wiadomo, jak długo bito w dzwon, ale np. w Chełmnie trwało to czasem dwie godziny; zazwyczaj jednak dzwoniono trzykrotnie⁵¹. Gdy gmina zbierała się, aby np. odczytać wilkierz, pod karą utraty obywatelstwa miejskiego zabronione było przynoszenie ze sobą noży lub innej broni⁵².

W 1571 roku – w czasie wizytacji komornictwa olsztyńskiego, przeprowadzonej przez trzech kanoników fromborskich: Jakuba Tymmermana (zm. 1582)⁵³, Bartłomieja Plieminskiego/Plemińskiego (ok. 1520 –

⁴⁹ Zob. *Najstarszy zbiór przywilejów i wilkierzy miasta Krakowa*, wyd. S. Estreicher, Kraków 1936.

⁵⁰ Zob. D. Bogdan, *Wilkierz miasta Fromborska...*, dz. cyt., s. 210, art. 29.

⁵¹ Zob. Z. Zdrójkowski, *Nieznane źródła prawa chełmińskiego z XVI i XVII wieku, cz. I*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1971, t. 23, z. 2, s. 165.

⁵² T. Maciejewski, *Zbiory wilkierzy...*, dz. cyt., s. 28. Odczytywanie wilkierzy w innych miastach pruskich odbywało się z reguły w dniu Trzech Króli (6 stycznia) albo w Wielkim Poście, czy też przed nowymi wyborami do rady lub po nich. Wyjątkiem było miasto Toruń, gdzie od XVII w. wilkierze odczytywano co 10 lat. Zob. H. Piskorska, *Organizacja władz i kancelarii miasta Torunia do 1793 roku*, Toruń 1956, s. 60.

⁵³ Zob. hasło: *Tymmermann* (*Tymmerman, Tymmermanus, Timmermann, Zimmermann*) [w:] SBKW, s. 260–261.

po 1595)⁵⁴ i administratora Samsona von Woreina (1515–1586)⁵⁵ – polecono, aby nie zwoływać mieszkańców na doroczne odczytywanie wilkierza do sali rady miejskiej (łac. *senatorium*), znajdującej się na piętrze olsztyńskiego ratusza, gdyż w trakcie tego zebrania dochodzi tam do sprzeczek i kłótni pomiędzy zgromadzonymi, a w rezultacie do aresztowań zwaśnionych stron. Dlatego zalecono, by odtąd zwoływać olsztynian do dolnej części ratusza lub odczytywać artykuły statutów z okna sali posiedzeń rady⁵⁶.

Kary za złamanie poszczególnych punktów wilkierza były różne i wahały się w przypadku kar finansowych od 1 wiardunku (180 fenigów), przez 3 grzywny, aż do 30 grzywien. Wilkierz z 1568 roku sięga czasów wcześniejszych, co widać też w różnorodności kar obliczanych w gorszym i lepszym pieniądzu. Wysokość kary wilkierzowej określona została w artykule 46 wilkierza olsztyńskiego z 1568 roku na 36 szelągów (niem. *Schillingen*), czyli 1,80 grzywny, i to w dobrej monecie (rozd. XLVI). Poza karami finansowymi krnąbrnym mieszkańcom Olsztyna groziła też kara chłosty, aresztu (niem. *Turm*) lub wygnania z miasta.

* * *

Jak wspomniano, wilkierz olsztyński z 1568 roku składa się z czterdziestu ośmiu rozdziałów i zakończenia, w którym podkreślona została inicjatywa jego uchwalenia przez samych mieszkańców: „gesetzte Puncta oder Ordnunge des Raths und der Burgerschaft”. Każdy rozdział opatrzonej został tytułem, akapity w rozdziałach nie są natomiast numerowane. Treść artykułów obejmowała całokształt życia codziennego mieszkańców.

Wilkierze nawiązują swymi ustaleniami do prawa karnego, policyjnego i cywilnego⁵⁷. Bieżące problemy miasta i mieszkańców wykraczały poza artykuły prawa chełmińskiego czy lubeckiego i wymagały szybkich regulacji. Niezależnie od nadzoru rady istniała w miastach kontrola społeczna samych

⁵⁴ Zob. hasło: *Plemięcki (Pleמיenski, Pleמיński) Bartłomiej* [w:] SBKW, s. 191.

⁵⁵ Zob. hasło: *Worein (Woreński, Worain) Samson*, dz. cyt., s. 284–285.

⁵⁶ Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem [dalej: GSt.PK], XX. H.A., Etats Ministerium [dalej: EM], 31a2, Nr 15, k. 3.

⁵⁷ Zob. A. Semrau, *Die mittelalterlicher Willkären...*, dz. cyt., s. 13–18. Ze znanych nam zbiorów wilkierzy Starego Miasta Elbląga z lat 1393–1428 wynika, że wilkierze mogły dotyczyć jednego tematu (np. małoletnich dzieci, furmanów czy prawnych aspektów złożenia obietnicy) lub też obejmować różne dziedziny życia.

mieszkańców, której najważniejszym aspektem było sąsiedztwo. W ten sposób następowała w mieście samoistna kontrola przestrzegania systemu społeczno-kulturalnych reguł i rytuałów przez określone grupy zawodowe i społeczne⁵⁸. Ciasna zabudowa i niewielka liczba mieszkańców umożliwiały wzajemną obserwację. Poza luźnymi kontaktami w obrębie gminy miejskiej istniały przecież ściśle kontakty spokrewnionych osób, sąsiadów, korporacji cechowych i zawodowych, jak też samych elit miejskich. Ludzie przyglądali się sobie nawzajem i w razie złamania prawa czy naruszenia dobrosąsiedzkich kontaktów natychmiast informowali władze miejskie. Członkowie rady byli po pierwsze członkami instancji zwierzchniej, a po drugie właśnie współmieszkańcami i sąsiadami. Dobre sąsiedztwo znaczyło tyle, co spokojne, zgodne, wspólne życie, a także okazywanie sobie pomocy w pracy i w nieszczęściach. Relacje sąsiedzkie również regulowały zasady zatwierdzone w wielkierzach przez władzę zwierzchnią i radę miejską.

* * *

Olsztyn w drugiej połowie XVI wieku był niewielkim miastem liczącym mniej niż dwa tysiące mieszkańców, którzy osiedlili się w obrębie 71 łanów (1192,80 ha) nadanych miastu w przywileju lokacyjnym pod zabudowę i na uposażenie właścicieli parceli; korzystali oni także z dodatkowych 100 łanów (1680 ha), które kapituła przeznaczyła do wspólnego użytku⁵⁹.

Mieszkańcy miast musieli wyżywić się z własnych gruntów, a miejscowe rzemiosło miało zaspokoić ich najważniejsze potrzeby. Własność chełmińska w mieście wiązała się z prawem własności (niem. *Eigentumsrecht*) i dziedziczności nieruchomości (niem. *Vererbbarkeit*) oraz z prawem jej sprzedaży za zgodą władzy zwierzchniej (niem. *Verkaufsrecht*), do tego dochodziły uprawnienia handlowe i możliwość prowadzenia rzemiosła, wreszcie uprawnienia samorządowe, dające prawo wyboru do rady miejskiej. Tylko obywatele (łac. *cives*) mieli prawo głosu w sprawach miasta. Najważniejszym znakiem pełnoprawnego obywatelstwa było – obok posiadania parceli –

⁵⁸ Zob. I. Ahrendt-Schulte, *Zauberinnen in der Stadt Horn (1554–1603). Magische Kultur und Hexenverfolgungen in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt – New York 1997, s. 42–43.

⁵⁹ Zob. J. Sikorski, *Olsztyn średniowieczny do 1466 [w:] Olsztyn 1353–2003*, red. S. Achremczyk, W. Ogrodziński, Olsztyn 2003, s. 38–40. Nie wliczono tu 6 łanów parafialnych oraz 1 łanu (16,80 ha) przeznaczonego na drogi dojazdowe. Sołtysowi miejskiemu Janowi z Łąjs przydzielono wolnych od czynszu 7 łanów (117,60 ha).

prawo warzenia piwa (niem. *Braurecht*). Pozostałe osoby zamieszkujące w mieście były tylko jego mieszkańcami (łac. *incolae*, niem. *Einwohner*)⁶⁰. Wśród mieszkańców było wielu budników – mieszkańców tzw. bud, czyli domków wspartych o mury ratusza, mury miejskie, bramy lub stawianych na przedmieściach. Posiadanie budy wiązało się czasem z prowadzeniem drobnego handlu kramarskiego, tzw. *Höckerei*, lub z uprawianiem rzemiosła.

Podstawowym elementem struktury przestrzennej miasta była parcela miejska (łac. *curia*, *area*, *haereditas*; niem. *Erbe*, *Hof*, *Hofstelle*). W przypadku Olsztyna obowiązywał moduł o szerokości 2 prętów, czyli 9,18 m, zaś głębokość parcel rynkowych wynosiła tu 32 m⁶¹, ale były też w mieście tzw. półparcele i ćwierćparcele. Na zapleczach działek lokowano budynki gospodarcze⁶². Po rozszerzeniu granic miasta w 1378 roku w rynku mieściło się pięćdziesiąt sześć całych parceli⁶³. Rada miejska dbała o utrzymanie wszystkich gruntów należących do miasta, a zasiedlenie budynków gwarantowało stały dopływ podatków i czynszów. Przywilej lokacyjny miasta zaznaczał: „Poza tym nie chcemy, żeby darowywano lub sprzedawano parcele miejskie, czy domy, w mieście albo na przedmieściu, jakimukolwiek zakonowi lub zakonnikowi, bez zgody naszej, sołtysa i rajców miejskich, podobnie jak i żadnej, jakiegokolwiek osobie, dopóki ta nie zechce osobiście zamieszkać w mieście”⁶⁴.

Więcej o układzie przestrzennym miasta i podziałach społecznych panujących w Olsztynie w drugiej połowie XVI wieku dowiadujemy się z deklaracji podatkowej miasta Olsztyna z 24 marca 1572 roku⁶⁵. Otóż zamieszkanym było wówczas tylko trzydzieści jeden domów przyrynkowych, które należały do najbogatszych obywateli miasta, oraz sto trzydzieści osiem domów rozmieszczonych w bocznych uliczkach. Z kolei w samym mieście i na przedmieściach rozlokowanych było jeszcze sto piętnaście bud.

⁶⁰ Zob. E. Wernicke, *Die Geschichte der 72 Grossbürgerhäuser in Marienwerder*, Hamburg 1976, s. 1.

⁶¹ Zob. J. Sikorski, dz. cyt., s. 42.

⁶² Zob. J. Kiełbik, dz. cyt., s. 39–40.

⁶³ Zob. J. Sikorski, dz. cyt., s. 43.

⁶⁴ *Przywilej lokacyjny miasta Olsztyna z 31 X 1353 r.*, dz. cyt., s. 13.

⁶⁵ Zob. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, Dz. I, 52, k. 413–414.

Dokument ten powstał zaledwie cztery lata po wydaniu głównego wilkierza Olsztyna z 1568 roku. Sytuacja w mieście od tego czasu zmieniła się jednak diametralnie z powodu panującej zarazy. Olsztyn opustoszał, gdyż wiele osób zmarło. I tak w 1572 roku wśród ludności, która ocalała, przebywało w Olsztynie: dziewiętnastu gorzelników i sześć osób, które szynkowały gorzałkę, stu dwudziestu jeden rzemieślników i trzydziestu trzech czeladników różnych rzemiosł oraz szesnastu komorników zamieszkujących kątem u obcych. Dokument odnotowuje także obecną w mieście niewielką grupę ludzi luźnych, którzy przeżyli zarazę⁶⁶.

O wadze podziałów społecznych w mieście i doniosłości rozróżnienia na obywateli wielkich i mieszkańców świadczą trzy pierwsze artykuły wilkierza olsztyńskiego, poświęcone warunkom, które musiał spełnić kandydat na obywatela. Trzeba przyznać, że w porównaniu do innych miast warmińskich uzyskanie obywatelstwa w Olsztynie nie było łatwe. Kandydat musiał od swego dotychczasowego pana dostać zaświadczenia, że jest wolny i godnie urodzony (niem. *ehrlliche Geburt*), a następnie przedstawić je radzie. Musiał również z odsłoniętą głową i podniesionymi palcami złożyć przysięgę wierności i posłuszeństwa kapitule fromborskiej, administratorowi olsztyńskiemu i czcigodnej Radzie Olsztyna (niem. *treu, hold und gehorsam seyn will*). Po złożonej przysiędze musiał zapłacić miastu 3 grzywny za ten przywilej⁶⁷. Miejscowi posesjonaci zwolnieni byli z procedury uzyskania obywatelstwa, ale mimo to byli zobowiązani do złożenia przysięgi władzy zwierzchniej.

Tylko ten, kto uzyskał obywatelstwo w mieście, mógł handlować tu lnem, chmielem, zbożem, wełną i innymi towarami, w przeciwnym razie groziła mu utrata towarów i kara 3 grzywien. Żaden obywatel Olsztyna nie mógł prowadzić interesów w mieście (niem. *bürgerliche Nahrung*), jeśli nie wstąpił w ciągu trzydziestu dni po uzyskaniu obywatelstwa do tutejszego Bractwa Bożego Ciała. Także nikt, kto nie posiadał nieruchomości w mieście (niem. *Erbe*) wartiej 30 grzywien, nie miał prawa zajmować się krojeniem sukna, warzeniem słodu i piwowarstwem. Żaden czeladnik nie mógł zostać obywatelem Olsztyna lub majstrem cechowym, jeśli nie pracował tu przez

⁶⁶ Zob. D. Bogdan, *Rejestry poboru łanowego komornictw orneckiego i reszelskiego oraz deklaracja podatkowa miasta Olsztyna z 1572 roku*, KMW 1984, nr 4, s. 410–411.

⁶⁷ Zob. *Urkundenbuch zur Geschichte Allenstein*, Bd. 5, III, *Urkundenbuch zur Geschichte Allensteins*, Teil 1: *Spezielle Urkunden: Schloss und Domkapitel*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1926, s. 116–117.

rok i nie był traktowany przez innych obywateli jak sąsiad. Ci, którzy uzyskali obywatelstwo miejskie, a nie mieli w mieście własnej nieruchomości, powinni byli pełnić strażę i wypełniać szarwarki jak inni obywatele.

Nieruchomość w mieście należało nabyć notarialnie i następnie w ciągu roku i dnia w niej zamieszkać. Każda nieruchomość powinna być zinventaryzowana – trzeba było opisać, co do niej należy, gdyż miało to pomóc w działach spadkowych i podziałach majątkowych. Ogrodu lub morgi ziemi, które przynależały do nieruchomości, nie wolno było zastawiać, wydzierżawiać lub sprzedawać. Zakazano przede wszystkim przekazywania w testamencie i sprzedaży domów, bud i parcel budowlanych osobom duchownym, świeckim i zakonnym (rozdz. III). Obywatele nie mieli też prawa sprzedaży dóbr czynszowych położonych na wolniźnie miejskiej lennom kościelnym, szpitalnym i duchownym, bractwom kapłańskim i podobnym korporacjom (rozdz. XXXIII).

Wilkierz zakazywał obrażania Boga, Najświętszej Maryi Panny i świętych. Nakazywano jednocześnie czczenie niedziel i świąt oraz powstrzymanie się w tych dniach od pracy (rozdz. IV, V).

W średniowieczu i czasach nowożytnych podstawowym napojem było piwo, dlatego wiele miejsca w wilkierzu poświęcono jego produkcji i dystrybucji⁶⁸. Po zawarciu transakcji piwo w beczkach powinni transportować tylko wyznaczeni przez miasto tragarze⁶⁹, ale gdy ktoś nie mógł znaleźć tragarza, powinien zgłosić to burmistrzowi, aby ten wskazał mu, co ma dalej czynić (rozdz. VI). Warzenie piwa było dopuszczalne przez cały rok, poza okresem od Zielonych Świątek do świętego Bartłomieja (24 sierpnia).

⁶⁸ Zob. A. Klonder, *Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI–XVII w.)*, Wrocław 1983.

⁶⁹ Zob. T. Maciejewski, *Zbiory wilkierzy...*, dz. cyt., s. 163. Tragarze byli upoważnieni do transportu beczek i ich odszpuntowywania. Płacił im zarówno ten, kto piwo sprzedawał, jak i ten, który je kupował. Tragarze w Gdańsku mieli swój własny cech i wyspecjalizowali się w przenoszeniu różnych towarów, np. beczek piwa, zboża, wina, kaszy, węgla; byli też tragarze rzemieenni, przenoszący towary ze spichlerzy na wagi.

W Olsztynie w czasach nowożytnych działał na rynku murowany browar komunalny (za ratuszem, w północnej części placu targowego) oraz funkcjonowały tu także dwie murowane słodownie miejskie. Właściciele całych domów mieli prawo warzenia piwa w browarze miejskim co trzy tygodnie, a właściciele półdomów co sześć tygodni⁷⁰.

W czasie pierwszej generalnej wizytacji członków kapituły w 1565 roku w założonym już w 1480 w Olsztynie Bractwie Bożego Ciała połączonym z Bractwem Strzeleckim stwierdzono, że podobnie jak w przypadku Bractwa Ubogich moralność członków obu stowarzyszeń pozostawiała wiele do życzenia – byli oni całkowicie zeświecczeni i przedkładali biesiadowanie i picie piwa nad cele pobożne. Stwierdzono, że majątek bractwa był niewielki, a każdy przychód przepijano.

Doroczna biesiada piwna odbywała się za zgodą administratora komornictwa w Zielone Świątki. Na tę ucztę każdy ojciec rodziny dawał 1 korzec jęczmienia, a osoby wolne i wdowy pół korca, z czego warzono 2 beczki (*Tinnae*) piwa, które wypijano w ciągu dwóch–trzech dni (1 beczka = *Tonne* = 126 l, czyli 2 beczki = 252 l)⁷¹.

Z kolei przy okazji wizytacji w 1582 roku dowiadujemy się, że święto strzeleckie urządzano w ogrodzie strzeleckim w drugi dzień Zielonych Świątek i trwało ono dopóki, dopóty wystarczyło piwa, czyli trzy, cztery, a nawet osiem dni. Wypijano przy tym do 32 fasek piwa⁷². Zgodnie z wilkierzem miasta Olsztyna do Bractwa Strzeleckiego zobowiązani byli należeć wszyscy obywatele, więc musiała być odpowiednia ilość trunku, żeby wystarczyło dla wszystkich.

Sprzedaż miodu, piwa i gorzałki była jednak zakazana w niedzielę i święta przed mszą świętą. Wyszynk był też zabroniony w Niedzielę Palmową, w Wielkim Tygodniu i w Wielkanoc. Nie wolno też było wwozić do miasta obcego alkoholu (rozdz. VI). Słodownie były przeznaczone tylko do produkcji i nie wolno było w nich mieszkać (rozdz. XX).

⁷⁰ Zob. R. Bętkowski, *Browary dawnego Olsztyna*, cz. 1, „Debata” 2013, nr 12 (75), s. 39. Na jeden war liczono 44–45 korców jęczmienia, z których uzyskiwano 18–20 beczek (niem. *Tonne*) piwa.

⁷¹ Zob. *Urkundenbuch zur Geschichte Allenstein*, Bd. 5, III, *Urkundenbuch zur Geschichte Allensteins*, Teil 2: *Kirchen, Schulen und Stiftungen*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1926, s. 138–139; AAWO, AB, B 3, fol 122v–123.

⁷² Trudno powiedzieć, czy w tym przypadku chodziło o 32 beczki (*Tonne* = 126 l), czy o 32 Fass (1 faska = 4 garncie = 16 kwart = 15,07 l). Zob. *Urkundenbuch zur Geschichte Allenstein*, Bd. 5, III, *Urkundenbuch zur Geschichte Allensteins*, Teil 2, dz. cyt., s. 138.

Po wypiciu większej ilości trunków w ludziach narastała agresja i zadziorność, zapewne dlatego z powyższymi artykułami połączono postanowienia o karach pieniężnych i karze więzienia za obrazę drugiego obywatela przed radą miejską oraz za znieważenie obywatela lub sługi pozostającego w służbie miasta. Kolejny rozdział dotyczył zwalczania nieposłuszeństwa i występków obywateli przeciwko władzom miejskim, co surowo karano, niekiedy nawet odebraniem obywatelstwa miejskiego (rozdz. VII).

Zmora średniowiecznych i nowożytnych miast były pożary, dlatego poświęcono w wilkierzach wiele uwagi przeciwdziałaniu im i walce z ogniem. Posiadamy informacje o pożarach w XV wieku oraz wielkim pożarze, który pochłonął większą część Olsztyna w 1620 roku. Pożary wybuchały także w kolejnych w latach: 1658, 1663, 1667⁷³. Wiek XVI był bardziej łaskawy dla miasta, być może pomogły tu przepisy wilkierza zakazujące wchodzenia do stajni z łuczywem lub świecą, trzepania konopi i lnu przy świetle świecy oraz wychodzenia nocą z domu na ulice z łuczywem lub żarzącą się pochodnią. Obywatele mieli obowiązek posiadania w domach skórzanych wiader, sikawek oraz drabin, a w razie pożaru byli zobowiązani do wzięcia udziału w akcji gaśniczej (nagradzano pierwszych przybyłych z wodą do pożaru). Właścicielom domów, które w wyniku pożaru trzeba było wyburzyć, miasto – w ramach rekompensaty – wypłacało odszkodowanie (rozdz. VIII). Zakazywano pokrywania dachów domów łatwopalną trzcina oraz samowoli budowlanej rzemieślników (rozdz. XXI). Nie wolno było nocą na zewnątrz zabudowań ciąć sieczki. Zabroniono również wwożenia łatwopalnej paszy w ilości większej niż na trzy noce (rozdz. XXVII).

Wilkierz piętnował wszelkiego rodzaju kradzieże i szkody czynione sąsiadom na łąkach, w ogrodach i na polach, zakazywał kopania gliny i piasku na ulicach i drogach, wyłamywania płotów i kradzieży drewna z lasu miejskiego (rozdz. IX).

Istotną kwestią było zaopatrywanie mieszkańców w mięso i produkty mięsne. Rzeźnicy powinni byli zatem sprzedawać tylko mięso przez nich wyprodukowane, dbać o higienę oraz współpracować z kontrolerami wyznaczonymi przez radę (rozdz. X).

Garbarstwo wiązało się z zanieczyszczaniem przestrzeni miejskiej, dlatego zakazano wyprawiania skór na ulicach i przed domami (rozdz. XII).

⁷³ Zob. *Geschichte der Stadt Allenstein*, hrsg. v. H. Bonk, Bd. 5, III, Teil 1: *Schloss und Domkapitel*, Allenstein 1926.

Większość mieszkańców poza rolnictwem zajmowała się również rzemiosłem. Cechy mogły wystawiać zaświadczenia, świadectwa nauki i inne pisma członkom cechów, jak również przyjmować obywateli w swoje szeregi bez wiedzy rady miejskiej. O posiedzeniach cechu rada musiała być jednak zawsze powiadamiana, a obrady powinny odbywać się w obecności dwóch zaprzysiężonych rajców. Rada miejska stale nadzorowała też życie towarzyskie w poszczególnych cechach rzemieślniczych; zwracano szczególną uwagę na to, aby bez jej wiedzy nie odbywały się żadne biesiady cechowe (rozdz. XII).

Nocne uczty i tańce czeladników często powodowały hałas i zakłócały ciszę nocną, dlatego zabroniono takich zachowań po godzinie dwudziestej pierwszej. Zakazano także wrzucania różnych przedmiotów do studni miejskiej czy ich kradzieży sprzed drzwi domostw (rozdz. XIII i XIV).

Znamienne było postanowienie zakazujące dochodzenia krzywd inaczej niż na drodze sądowej – niestosujących się do tego i wybierających zemstę na własną rękę usuwano z miasta (rozdz. XV). Wyroki rady miejskiej powinny być respektowane przez mieszkańców i nie należało ich zakłócać – można było jedynie złożyć apelację do kapituły warmińskiej jako władzy zwierzchniej (rozdz. XXII).

Ważnym zagadnieniem codziennego życia miasta była dbałość o przestrzeganie porządku i bezpieczeństwa mieszkańców. W ramach zapewnienia spokoju publicznego zabraniano noszenia długich noży i mieczy, szczególnie podczas zabaw i w porze nocnej, a w razie zranienia kogoś lub morderstwa nakazywano pogoń z krzykiem za sprawcą i jego zatrzymanie (rozdz. XVI, XVII).

Do pełnienia straży dziennej i nocnej zobowiązani byli właściciele wszystkich nieruchomości w obrębie murów miejskich⁷⁴. Straże kontrolowały cały teren miasta wraz z murami, mostami i bramami. Zdecydowanie karano zaczepiających lub obrażających osoby pełniące straż w mieście (rozdz. XVIII).

Występowano przeciwko zanieczyszczaniu ulic łądogami chmielu, których nie należało wyrzucać na ulice, drogi, do fosy miejskiej czy do Łyny, lecz wywieźć poza miasto. Chmielu nie powinno się suszyć w mieście, lecz

⁷⁴ Generalnie strażę dzielono na dzienne (*custodes*), pobudkowe i nocne (*vigiles*). Strażnicy byli określani ceklarzami (łac. *circare* – krążyć, obchodzić). Oprócz pełnionych nieodpłatnie straży mieszczan i cechów miasto utrzymywało jeszcze osoby pełniące te funkcje zawodowo, np. pachołków, strażników. Zob. J. Suproniuk, *Miejskie służby porządkowe w Polsce XIV–XVI w.*, „Przegląd Historyczny” 1999, t. 90, z. 2, s. 118–119; hasło: *Ceklarz* [w:] Z. Głogier, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 1, wstęp J. Krzyżanowski, Warszawa 1978, s. 226.

na przedmieściach, w przeznaczonych do tego suszarniach (rozd. XIX). W ramach dbałości o higienę nakazywano utrzymywać drożne odpływy z podwórek i z ogrodów, aby nie zanieczyszczać ulic. Nie wolno było wywozić i rozsypywać gruzu, śmieci i popiołu na wolniznach miejskich, jak też bezprawnie pozyskiwać cegieł z murów czy mostów miejskich. W wilkierzu przypominano kramarzom, że nie wolno im budować i utrzymywać chlewów przy ich budach kramarskich (rozd. XXI, XXII, XXIII). Zakazano gromadzenia przed domami resztek drewna lub nawozu krowiego, przywozu do miasta odpadów browarniczych oraz zagradzania grobli dróg i ulic balami i rynnami, jak też zastawiania drzwi domów i miejsc przy murach saniami i wozami (rozd. XXXIX). Także bramy miejskie powinny być zawsze przejezdne, a towary znajdujące się na wozach blokujących je mogły być zarekwirowane (rozd. XL).

Rozdział XXIII wilkierza, dotyczący budników i kramarzy, składający się z sześciu artykułów, musiał być spisywany stopniowo wraz z pojawianiem się kolejnych problemów związanych z konkurencyjnością w drobnym handlu, o czym świadczy brak spójności między artykułami i ich chaotyczność. Żaden obywatel miasta Olsztyna nie mógł stanowić konkurencji dla kramarzy zajmujących się drobnym handlem (śledziami, dorszami, solą, smołą, orzechami i innymi towarami kramarskimi). Obywatele Olsztyna mogli w swoich domach palić gorzałkę, ale powinni ją sprzedawać hurtowo miejscowym budnikom, a ci mieli zakaz wywozu gorzałki z miasta pod groźbą jej konfiskaty. Kramarzom i budnikom zezwolono na zakupy na rynku różnych towarów, np. lnu i zboża, oraz na ich wywóz na sprzedaż do innych miast, a także na zaopatrywanie się w innych miejscowościach w potrzebne towary z wyjątkiem kupna zboża w celu wytwarzania słodu i palenia z niego gorzałki, ponieważ przysługiwało to tylko obywatelom (rozd. XXIII).

Handel w mieście zbożem, lnem, chmielem, wełną, produktami mlecznymi i pozostałą żywnością miał się odbywać wyłącznie w sposób jawny – na rynku (rozd. XXVI). W trakcie targów i jarmarków w miastach faworyzowani byli miejscowi kupcy i tylko oni mieli pierwszeństwo handlu latem do godziny dziewiątej, a zimą do dziesiątej. Widocznym znakiem dla wszystkich przybyłych do miasta była chorągiew na ratuszu, po której zdjęciu do handlu dopuszczeni byli także przyjezdni⁷⁵.

⁷⁵ Zob. J. Kiełbik, dz. cyt., s. 123.

Prawo połowu ryb w jeziorach, stawach, rzekach w granicach miasta przysługiwało tylko obywatelom, którzy nie mogli jednak używać sieci. W razie złapania winnego wykroczenia sieć konfiskowano (rozdz. XXVI). Ryby prosto z fury sprzedawane były w ciągu dnia do godziny dwunastej na olsztyńskim targu rybnym. Nie wolno było mieszkańcom zatrzymywać na przedmieściach lub w bocznych uliczkach ludzi niosących lub wiozących ryby. Szczególną uwagę zwracano na jakość i świeżość żywności. Kto sprzedawał kramarzom stare śledzie jako świeże, ten był uznawany za fałszerza towarów (rozdz. XXIV, XXV). Nie wiadomo, czy w Olsztynie stosowano też sposób znakowania świeżości ryb praktykowany w Krakowie, który polegał na tym, że ten, kto przywiózł ryby na rynek, nie mógł już trzeciego dnia ich sprzedawać, gdyż niesprzedanym w pierwszym dniu ucinano pół ogona, drugiego dnia cały ogon, a trzeciego dnia nie można ich już było wnieść na targ⁷⁶.

W wilkierzu zdecydowanie wystąpiono przeciwko grom hazardowym, zezwolono jednak na gry planszowe, w których górny pułap wygranej został jednak ograniczony do wartości połowy wiardunku (rozdz. XXIX).

Każdy obywatel Olsztyna miał obowiązek uczestnictwa w pracach szarwarkowych na rzecz miasta, związanych ze zwózką cegieł, wapna, gliny i drewna (rozdz. XXXI). Z kolei szarwark sprzężajny należało wykonać na wezwanie rady natychmiast, a jeśli ktoś nie dojechał na czas, powinien wytłumaczyć powód swojego niestawiennictwa burmistrzowi, który miał wyznaczyć dogodny termin wypełnienia tego obowiązku (rozdz. XXXV). Cała gmina powinna też solidarnie pomagać hibnerom (posiadaczom łąnów miejskich) w naprawianiu i dróg i mostków oraz utrzymywaniu ich w dobrym stanie (rozdz. XLV).

Do obowiązku obywateli należało też ściganie złodziei na polecenie burmistrza, a na strawne osób zaangażowanych w pościg musiała złożyć się cała gmina miejska (rozdz. XLI).

Jako termin spłaty czynszów ustalono dzień świętego Marcina (11 listopada), z początkiem adwentu rozpoczynał się bowiem nowy rok liturgiczny i gospodarczy (rozdz. XXXIV).

Każdy obywatel powinien swoje bydło wypasać pod nadzorem pasterza, a jeśli bydło chodziło samopas, to w razie jego utraty, nie miał on prawa

⁷⁶ Zob. W. Chotkowski, dz. cyt., s. 18.

do żadnej rekompensaty. Jeśli bydło weszło w szkodę i zniszczyło plony sąsiadów, to jego właściciel musiał pokryć straty i ponieść wyznaczoną karę. Krowy, świnie i inne bydło należało trzymać w stajniach. Ilość sztuk bydła zależała od statusu majątkowego właściciela: posiadacz całego domu mógł mieć osiem sztuk, właściciel połowy domu cztery sztuki, a budnik dwie. Słodownikom i komornikom zakazano posiadania świń i wołów. Wiosną każdego roku należało bydłu obciąć rogi, a kto tego nie zrobił, płacił po 2 szelągi od łba (rozdz. XXXVII). Właściciele koni powinni je prowadzić na pastwisko i do wodopoju, trzymając za uzdę, a nie puszczając wolno (rozdz. XXXVIII).

Regulacje chowu zwierząt w obrębie miast były w czasach nowożytnych silnie powiązane z postępującą zabudową obszarów miejskich⁷⁷. Chociaż przywileje lokacyjne zabezpieczały miasta w łaki, to wraz ze wzrostem zaludnienia brakowało terenów pod wypas. W pierwszym okresie po lokacji zwierzęta mogły się swobodnie paść w obrębie miasta i przedmieść, a chlewy i obory znajdowały się na tyłach wąskich działek miejskich. Jednak wraz z rozwojem zabudowy ilość trzymanych na działkach zwierząt musiała zostać ograniczona, a obory nie mogły znajdować się w obrębie murów miejskich. Dlatego mieszkańcy średniowiecznych i nowożytnych miast chętnie trzymali świnie, do których wypasu nie były potrzebne pastwiska.

Na Warmii bogatsi, którzy posiadali większe domy i przypisany do nich łan ziemi, mieli prawo wypasu i hodowli większej ilości zwierząt⁷⁸. Podobnie było w innych miastach nowożytnych. Dla porównania wilkierz miasta Chełmna w przypadku hodowli wołów, koni, bydła rogatego, świń, wieprzów dzielił mieszczan na cztery grupy: osiadłych, rzemieślników i najemników oraz osoby zamieszkujące wieże. I tak mieszczanin osiadły mógł trzymać dwadzieścia sztuk bydła rogatego, wielkiego i małego, osiem wołów oraz stado świń i wieprzów bez określania ilości sztuk⁷⁹.

Rada Miasta Krakowa 14 października 1405 roku wydała przepis, żeby żaden piekarz po nadchodzącym Bożym Narodzeniu nie mógł hodować więcej niż dwanaście sztuk świń, a każda sztuka powyżej limitu miała być

⁷⁷ Zob. M. Zajęcki, *Przepisy dotyczące chowu zwierząt w większych miastach Polski przedrozbiorowej*, „Studia z dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2007, t. 10, s. 105–125.

⁷⁸ Zob. A. Szorc, *Dominium warmińskie...*, dz. cyt., s. 27. Analogiczne przepisy w wilkierzu Melzaku (Pieniężna) zob. V. Röhrich, *Die Willkür der Stadt Mehl sack vom Jahre 1653*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands” 1916, Bd. 19, s. 752.

⁷⁹ Zob. Z. Zdrójkowski, *Nieznane źródła prawa chełmińskiego...*, dz. cyt., nr 1, art. 90–92, s. 141–182.

zabierana i przekazywana na rzecz miasta. Rok później piekarze nie mogli karmić powyżej szesnastu sztuk świń, a ich domownicy czternastu (czyli razem trzydziestu); za złamanie przepisu każda sztuka nadliczbowa przechodziła na rzecz szpitala⁸⁰. Statut z 1468 roku (§ 32) groził konfiskatą świń, jeśli biegałyby po rynku lub ulicach Krakowa⁸¹. Zakaz hodowli świń przez piwowarów miał zabezpieczyć przed trzymaniem świń w browarach i karmieniem ich wytlókami ze śruty i mąki⁸².

Z kolei w gorzelniach gdańskich w XVII i XVIII wieku można było legalnie hodować nierogaciznę, głównie świnię, chociaż było to dozwolone w ściśle określonym wymiarze. Przepisy zezwalały bowiem na trzymanie piętnastu–dwudziestu świń w przeliczeniu na jeden kocioł gorzelniany, a w praktyce przy dwóch kotłach trzymano do osiemdziesięciu sztuk⁸³.

W wieku XVI odczuwalny był w Prusach brak rąk do pracy. Zawieranie z pracownikami najemnymi umów po okazaniu świadectwa pracy od poprzedniego gospodarza było obowiązkowe. W wilkierzu olsztyńskim szczegółowo określono stawki maksymalnego wynagrodzenia robotników dniówkowych i ludzi luźnych, a gdyby jakiś zagrodnik nie chciał pracować za wyznaczoną dniówkę, miał zostać ukarany odebraniem mu prawa zaopatrywania się w produkty żywnościowe na miejscowym rynku, burmistrz zaś mógł ukarać go więzieniem lub wypędzeniem z miasta. Wygnanie, a przedtem ośmiodniowy areszt groziły też wążającym się ludziom luźnym, którzy opuszczali miasto w czasie żniw, zamiast pomagać mieszkańcom w pracach polowych (rozdz. XLIII). Zakazywano też luźnym kobietom zbierania kłosów, zanim po zakończeniu żniw pole nie zostanie całkowicie uprzątnięte (rozdz. XLIV).

Ciekawe jest umieszczenie w wilkierzu punktu przypominającego mieszkańcom Olsztyna o obowiązku solidarnej, wzajemnej pomocy w czasie podróży (rozdz. XLII).

⁸⁰ Zob. W. Chotkowski, dz. cyt., s. 9–10; C. Jäger, *Schwäbisches Städtewesen des Mittelalters*, Bd. 1: *Ulms Verfassung, bürgerliches und kommerzielles Leben im Mittelalter*, Stuttgart – Heilbronn 1831, s. 610.

⁸¹ Zob. W. Chotkowski, dz. cyt., s. 18.

⁸² M. Zajęcki, dz. cyt., s. 114.

⁸³ Zob. J. Trzoska, *Hodowla trzody chlewnej przy gorzelniach gdańskich w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1983, R. 31, nr 1, s. 37.

Wilkierz miasta Olsztyna spisano w 1568 roku, a 13 kwietnia 1597 roku powstał do niego dodatek, również w języku niemieckim, składający się z dziesięciu punktów. Z porównania treści dodatku do wilkierza i wilkierza budnickiego miasta Olsztyna należy wnioskować, że ten ostatni mógł powstać również około 1597 roku. Można się zastanawiać, dlaczego w przeciwieństwie do wilkierza z 1568 roku, zatwierdzonego przez kapitułę warmińską, dodatek do wilkierza i wilkierz budnicki nie zostały zatwierdzone. Być może powodem była treść ponad połowy artykułów kolejnych wilkierzy, która nawiązywała do artykułów wilkierza głównego.

Pierwszy punkt dodatku do wilkierza z 1597 roku ponownie ograniczał możliwości chowu bydła w mieście. Posiadacze całych domów mogli od-tąd trzymać sześć sztuk wołów zamiast dotychczasowych ośmiu, pozostali mieszkańcy natomiast mogli hodować bydło na dotychczasowych warunkach: właściciele półdomów po cztery sztuki, a budnicy i mieszkańcy przedmieść po dwie. Komornikom zakazano trzymania bydła i świń. Jednocześnie na posiadających bydło ponad ustalony limit nałożono karę w wysokości 1 grzywny od każdej nadliczbowej sztuki, a w razie niezastosowania się do tego przepisu miasto rekwirowało zwierzęta. W celu uniknięcia szkód spowodowanych przez bydło nakazano mieszkańcom naprawę wszystkich ogrodzeń i płotów (ryków) od dnia wydania ustawy do 1 maja. Powtórzono też wcześniejszy zakaz, obowiązujący wszystkich mieszkańców miasta, który dotyczył hodowli kóz, gęsi i kaczek pod groźbą ich rekwizycji.

W dodatku do wilkierza z 1597 roku wyraźnie widać dążenie władz do objęcia kontroli nad wszystkimi grupami społecznymi Olsztyna, a zwłaszcza osobami, które nie przebywały w mieście na stałe. Po raz pierwszy zadbano o to, żeby uporządkować kwestie związane z żebractwem i włóczęgostwem poprzez wprowadzenie obowiązku noszenia specjalnych znaków przez osoby proszące o jałmużnę. W ten sposób władze wprowadziły nadzór nad żebrakami, z których od-tąd tylko znajdujący się pod protekcją miasta mogli liczyć na materialne wsparcie mieszkańców. Zajęto się też kwestią wynajmu mieszkań ludziom luźnym przez obywateli, budników i mieszkańców przedmieść bez zgody rady miejskiej. Kary za nieposłuszeństwo były surowe – człowiek luźny był zagrożony wygnaniem z miasta, a wynajmujący mu bezprawnie mieszkanie musiał zapłacić 10 grzywien. Ludziom luźnym

i mieszkańcom wsi zakazano łowienia ryb na sprzedaż; mogli jednak łowić (oprócz świąt i dni szarwarkowych, kiedy byli niezbędni do pracy) na własne potrzeby przy użyciu jednej wędki. Nadużywającym prawa rybołówstwa groziło wygnanie z miasta.

W trosce o gospodarkę leśną miasta, w kwestii wycinki i transportu drewna z wolnizny miejskiej, nawiązano do wcześniejszej ordynacji Rady Miejskiej Olsztyna z 1595 roku, której szczegółów dziś niestety nie znamy. Ludziom luźnym, którzy mieszkali u budników i mieszkańców przedmieść, zakazano ścinania trawy w lasach i na polach, gdyż mogli to robić wyłącznie obywatele.

Suplement do wilkierza z 1568 roku przypominał też istotne dla miasta zagadnienie dotyczące działań przeciwpożarowych. Nakazano krycie domów i bud dachówką zamiast często używanej do tego słomy. Miasto postanowiło zatrudnić cegielnika (strycharza), aby ułatwić mieszkańcom przestrzeganie tego przepisu.

Za Bramą Górną, przed dzisiejszym ratuszem, gdzie znajdował się cmentarz, postanowiono zbudować w miejscu dawnej kapliczki kościół Świętego Krzyża⁸⁴. Wobec małej ilości przekazów na ten temat warto wspomnieć o ciekawej informacji zawartej w tym dokumencie. Mianowicie znajdująca się na terenie planowanej budowli kolumnienka (być może pozostałość po poprzedniej kaplicy Świętego Krzyża bądź postawiona jako wotum po zarazie z 1572 roku) powinna zostać włączona w obręb planowanej świątyni.

* * *

W XVI-wiecznym Olsztynie, tak jak na całym obszarze południowej Warmii, na ulicach i w kościołach rozbrzmiewał język polski, chociaż językiem urzędowym był język niemiecki⁸⁵. Polskie kazania głoszone w kościele parafialnym pod wezwaniem świętego Jakuba oraz w kaplicy Ducha Świętego. Polskie nabożeństwa w Olsztynie po raz pierwszy zostały odno-

⁸⁴ Kościół odbudowano w pierwszej połowie XVII w. i 9 VI 1631 r. został uroczystie poświęcony przez sufragana warmińskiego Michała Działyńskiego. Zob. J. Jasiński, *Z dziejów nieistniejącego kościoła Świętego Krzyża na Przedmieściu Olsztyna*, KMW 2012, nr 1 (275), s. 3–31.

⁸⁵ W okresie lokacji Olsztyn zasiedliła ludność niemieckojęzyczna, głównie ze Śląska, a od XV w. napłynął wpływ ludności polskojęzycznej z Mazowsza i z tzw. kolonizacji wewnętrznej.

towane podczas wizytacji z 1565 i 1582 roku⁸⁶. W 1559 roku proboszcz kościoła świętego Jakuba w Olsztynie, Ambrosius Merten, złożył rezygnację ze swej godności, ponieważ większość parafian mówiła po polsku, a on nie znał tego języka⁸⁷.

Ludność polska, zamieszkująca głównie przedmieścia, przeważała wśród uboższych mieszkańców Olsztyna. Niższa pozycja społeczna ludzi z przedmieść (łac. *suburbani*) wynikała głównie z tego, że wśród nich było więcej osób napływowych, które nie miały dostępu do udziału we władzach miejskich. Znajomość języka niemieckiego nie była wśród nich powszechna, dlatego władze miasta musiały przygotować osobny tekst wilkierza w języku polskim, skierowany konkretnie do budników, który byłby dla nich zrozumiały. Dla obszaru pruskiego była to sytuacja wyjątkowa, we wszystkich bowiem miastach wilkierze spisywano w języku niemieckim, wyjątkiem był tylko wilkierz chełmiński z 1589 roku, który zredagowano w dwóch językach, polskim i niemieckim, i tak go odczytywano⁸⁸.

Polskojęzyczny wilkierz budnicki szczegółowo precyzował obowiązki budnika wobec władz miasta i jego obywateli. Składał się z trzydziestu dwóch punktów. Po nakazie uszanowania niedziel i świąt poprzez zaprzestanie jakiejkolwiek pracy w te dni oraz czczenia imienia Boga, Matki Bożej i wszystkich świętych podkreślono konieczność zgłaszania się budników na wezwanie burmistrza po ich wcześniejszym powiadomieniu przez służbę miejskiego. Budnicy z rozkazu władz miejskich uczestniczyć musieli w gaszeniu pożarów, pełnieniu wacht nocnych na murach miejskich czy wykonywaniu prac szarwarkowych.

W olsztyńskim wilkierzu budnickim zakazano też czynności, które mogłyby przynieść miastu szkody: klepania lnu i konopi oraz rżnięcia siewki i słomy przy świecy; wykopywania piasku w pobliżu ulic, dróg, ryków; przyjmowania bez zgody burmistrza obcych na nocleg; warzenia piwa dla służących i parobków; kradzieży w ogrodach, na łąkach, polach i w lesie miejskim. Kolejne artykuły dotyczyły przestrzegania przez budników ciszy nocnej, zakazu zaśmiecania studni, ulic, bram, browarów,

⁸⁶ Zob. J. Jasiński, *Świadomość narodowa na Warmii w XIX wieku. Narodziny i rozwój*, Olsztyn 1983; tenże, *Z dziejów nieistniejącego kościoła...*, dz. cyt., s. 12; P. Arendt, *Urkunden und Akten zur Geschichte der katholischen Kirchen und Hospitäler in Allenstein*, Allenstein 1927, s. 276.

⁸⁷ Zob. J. Sikorski, *Galopem przez stulecia. Olsztyn 1353–2003*, Olsztyn 2003, s. 24.

⁸⁸ Zob. T. Maciejewski, *Zbiory wilkierzy...*, dz. cyt., s. 28.

placów miejskich. Nie wolno było łowić ryb sieciami, a bydło i trzoda chlewna powinny być za dnia pod opieką pasterza, nocą zaś zwierzęta należało trzymać w stajniach.

Następnie określono powinności budnika i jego żony wobec właściciela budy, w której mieszkali, oraz konieczność ich udziału w pracach żniwnych i omłotach; jednocześnie ustalono maksymalne wynagrodzenie za wykonywane świadczenia. Szczególnie uciążliwy był dla budników artykuł 31 wilkierza, mówiący o tym, że mają oni obowiązek mieszkać w tej samej budzie przez trzy lata, dopiero po tym terminie mogli wypowiedzieć służbę w ciągu dwóch miesięcy, ale pod warunkiem znalezienia następcy na swoje miejsce. Gdyby tego nie uczynili, właściciel domu mógł pozostawić ich do pracy u siebie na kolejne trzy lata.

Sytuacja materialna budników stawała się coraz trudniejsza także ze względu na wprowadzone ograniczenia w hodowli bydła: właściciel domu mógł trzymać sześć sztuk bydła, posiadacz połowy domu cztery sztuki, a budnik najwyżej dwie. Zabraniano też chowu kaczek, gęsi, kóz w mieście i na przedmieściach.

* * *

Pisarz sporządzający wilkierz budnicki musiał być miejscowego pochodzenia, na co wskazują obecne w tekście wyrażenia gwarowe, charakterystyczne dla fonetyki i fleksji gwary warmińskiej: *jachać* (jechać), *mniec* (mieć), *mnieście* (mieście), *narescie* (nareszcie), *wyszwięcieniem* (wyświęceniem), *niemi* (nimi), *wyfondował* (wyjechał), *bęndzie* (będzie), *inszą* (inną), *drugie* (drugie), *wądką* (wędką), *pręgerzem* (pręgierzem), *gęsi* [...] *ktoreby szkody* [...] *czynili* (gęsi [...] które by szkody [...] czyniły). O wielokulturowości nowożytnego Olsztyna świadczą też zapożyczenia w tekście z języka niemieckiego, np.: *halbka* (miara piwa), *baustaty* (miejsca budowy), *sżpondować* (odczopować beczkę), *magistratu* (rady miejskiej).

Litera *y* spełnia w tekście kilka funkcji:

- występuje konsekwentnie jako spójnik równy samogłosce *i*;
- jako *y*, np.: *nieomylny, przychodzących, wygnany, zasypiać, zdybany, był, bydz, takowy, strychowany, każdy, wory, słowny, zymy*;
- jednorazowo jako *u*: *przy pręgierzy* (przy pręgierzu);

– najczęściej występuje na końcu wyrazu, a niekiedy w środku i wtedy przejmując funkcję głoski *j*, np.: *nieomyłney, surowey, prędzey, swojey, inaczey, naymniey, dłużey, więcey, wyzey, ktorey, indzey, zwyczajną, puyśiby* (nie brakuje jednak przykładów występowania głoski *j* w dzisiejszym brzmieniu: *jechał, jeżeli, pojęty, jest, rozkazuje, Panskiej, gospodarskiej*).

Samogłoska *i* występuje przeważnie jako:

- *i* krótkie: *sieczki, odprawić, lenistwa, mieszczanina, ieżeli;*
- *i* krótkie w funkcji joty na początku wyrazu: *iaką, iey, ieżeli*, a także między samogłoskami: *swoie;*
- jako *y*: *groszi;*
- w funkcji zmiękczenia: *mieście, dobrowolnie, czynić, wykazaniem, powinien, nie, Wielkanocy, wierną.*

Samogłoska *o* występuje:

- zamiast *ó*: *oproc, gorach, Mieszczanow, ktorey, ktoregokolwiek, Panow, powrotnie, wiory, procz, prozne, poysc;*
- zamiast *u*: *Łozni ludzie* (ludzie luźni).

Samogłoska nosowa *ą* pojawia się zamiast *ę* (*wądką*) oraz samogłoska *ę* pojawia się zamiast *ą* (*wszystkę robotę*), a także *em* występuje w funkcji samogłoski *ę* (*bemben*).

Spółgłoska *ż* oddana jest w grafii przez głoskę *z*: *ze, dłużey, zaden, zadnego, wazył, wyrazoną, wyzey, poniewazył, służący, zniw, każdy, także, odwazył, już, onychze, w zwyz, wyrazoną, zenić, pożytek, mąz, prozne, w zniwach, żywiznę*. Niekiedy jednak spotykamy także *ż* w jej właściwej funkcji: *żądać, wazył, każdy, zboża*, choć zdarza się też, że *ż* występuje zamiast *z*, np. *kóż* (kóz).

Charakterystyczny dla omawianego tekstu jest brak zmiękczeń przy spółgłoskach *s, c, n*, np.: *Panskiey, otrzymac, z pospiechą, nalac, święta, Świętego, stawic, zas, ogien, wrześcic, spiewać, opuściwszy, zastego, swiecy, szesciu, ciąc, siedziec, zapłacic, swinie, odprawic, zbierac, rzucac, smieci, wypowiedziec, tańcowac, młotic, skonczeniu, przeswiadczony, poysc, przyjąc, mniec*. Dwukrotnie wystąpił brak zmiękczenia spowodowany brakiem samogłoski *i* (*druze, pręgerzem*).

Spółgłoska *ż* jest oddana w tekście wilkierza wyłącznie przez *z*: (*bluznic*, *lozny*); *dż* przez *dz* (*czeladz*); *sz* przez *s* (*narescie*) oraz przez *ś* (*wrześcić*). Niekiedy spółgłoska *t* spełnia funkcję *d* (*prętko*).

Pisownia łączna i rozdzielna jest w zasadzie zgodna ze współczesną ortografią poza niewielkimi wyjątkami, np.: *z właszcza* (zwłaszcza), *wlecie* (w lecie), *wmiejskie* (w miejskie), *cosię* (co się), *zastego* (zaś tego), *nieche* (nie chce).

W tekście wilkierza budnickiego zwraca uwagę konsekwentne stosowanie wielkich liter, co może świadczyć o znajomości przez pisarza języka niemieckiego, w którym wszystkie rzeczowniki są pisane wielką literą. Konsekwentnie także stosuje się wielką literę przy określaniu funkcji urzędowych (*Pana Burmistrza*) oraz pojęć sakralnych (*Świętego Kościoła katolickiego Rzymskiego, Boskiego, Matce Bożej, Świętego Michała, wszystkich Panskich Jęgo, Boze*).

Poza wilkierzem budnickim pozostałe teksty wilkierzy zostały zredagowane w języku niemieckim, choć czasami znajdujemy tam pojedyncze wstawki w języku łacińskim. Charakterystyczną cechą dokumentów niemiekojęzycznych jest brak konsekwencji w użyciu małych i wielkich liter w pisowni rzeczowników, a także w pisowni łącznej i rozdzielnej. Niekiedy używano *y* zamiast *i*, np.: *Fischerey, Freyheit, bey, sey, einigerley, keinerley*; czasem *y* w miejsce *u*, np.: *Neye*; czy też *ü* przejmowało funkcję *i*, np. *Feuer=Tage*, czyli *Feier Tage*, lub *Freuen*, czyli *Freien*. Spotykamy też rzeczowniki, w których litera *w* występuje zamiast *u*, np.: *Baw* zamiast *Bau*. W tekstach często pojawia się *b* nieme, np. *Luth, Raht, thutt, Thor, Thurmsstraff*, oraz spotykamy zdwojenia spółgłosek *ff, dt, tt, bt, mb, ck* na końcu i w środku wyrazów: *Burgraffen, undt, thutt, sambt, herumb, Werck*.

* * *

Po niemal stu dwudziestu ośmiu latach od daty zredagowania wilkierza z 1568 roku, 7 stycznia 1696 roku, dokonano nowelizacji przepisów porządkowych Olsztyna. Zebrano je w dziewiętnastu punktach.

Najwidoczniej przeprowadzanie transakcji poza wyznaczonymi do handlu miejscami na rynku było nagminnym procederem, skoro już w pierwszym punkcie zakazano obrotu zbożem, lnem, chmielem, wełną, produktami mleczarskimi, rybami i innymi artykułami żywnościowymi przed miastem,

w bramach lub w bocznych uliczkach. W czasie dokonywania zakupów lub sprzedaży często dochodziło do konfliktu interesów osób zainteresowanych daną transakcją. W związku z tym stanowczo zakazano osobom trzecim wtrącania się do negocjacji kupieckich prowadzonych przez strony.

Rady miejskie starały się, aby ludność miast zaopatrzona była w podstawowe artykuły żywnościowe, zwłaszcza w chleb i piwo, dlatego ustalano na nie stałe ceny, by nie dochodziło do drożenia artykułów i w konsekwencji do niezadowolenia mieszkańców. Ustalono, że Rada Miasta Olsztyna w porozumieniu z miejscowym starostą powinna przygotować takse zbożową, której nie będzie wolno zmieniać. Także jakość sprzedawanego mięsa w Olsztynie miała być kontrolowana przez burmistrzów i oddelegowanych rajców, którzy sprawdzali towary wystawiane przez rzeźników.

Powtarzający się w wilkierzach punkt o zakazie wyszynku piwa i gorzałki przed mszą świętą świadczy o tym, że był on nagminnie łamany, a chęć biesiady była większa niż obawa przed wysoką karą wilkierzową.

Wielu mieszkańców musiało zapewne zaniedbywać obowiązek niedzielnej i świątecznej mszy świętej, a jeśli nawet przybyli do kościoła, to zdarzało im się opuścić świątynię, nie wysłuchawszy kazania. W związku z tym zalecono pod karą 2 funtów wosku, aby z każdej rodziny przynajmniej jedno z małżonków obecne było na mszy świętej i kazaniu. Aby zdyscyplinować osoby z niższych grup społecznych, które wałęsały się na przedmieściach w dni świąteczne, wprowadzono zapis o karaniu ich więzieniem.

Zakazano mieszczanom handlu w ich domach towarami kramarskimi, np. śledziami, tabaką, solą, dorszem, orzechami, aby nie stwarzać konkurencji dla kramarzy handlujących pod ratuszem. Nie wolno było sprzedawać przypraw korzennych w domach, chyba że kramarze nie posiadali jakiegoś towaru.

Połów ryb w granicach miasta był dozwolony tylko na własne potrzeby. Z myślą o nieobciążaniu dodatkowymi pracami szarwarkowymi ubogich budników całkowicie zakazano angażowania ich do połowu ryb na rzecz gminy miejskiej. Ta „troska” o los budników miała na względzie głównie interes władz miejskich, które potrzebowały ich do innych prac szarwarkowych, co podkreślono w osobnym punkcie 11.

Gmina miejska dbała o racjonalną gospodarkę leśną. Zakazała zatem wycinki i wywozu drewna z lasów miejskich bez pozwolenia rady. Po raz pierwszy w punkcie 12 podniesiono problem spławu drewna Łyną.

Zezwalała na to rada miejska wyłącznie wtedy, kiedy drewno przeznaczone było na budowę domu; zakazano natomiast spalania drewna przeznaczonego na stajnie, budy, dwory i spichlerze.

Rada miejska nie dopuszczała do pośrednictwa w handlu materiałami budowlanymi (cegłą, wapnem, drewnem) w celu utrzymania ich ceny na stałym poziomie.

W trosce o stan obronności miasta władza zwierzchnia zwróciła Radzie Olsztyna uwagę na konieczność konserwacji murów miejskich, wież i bram.

Zalecenia przeciwpożarowe, pomimo przestrogi, jaką był wielki pożar miasta w 1620 roku, nie były w mieście przestrzegane. Także przypominający te przepisy dekret wizytacji z 1679 roku był przez mieszkańców lekceważony. Dlatego punkt dotyczący zabezpieczenia przeciwpożarowego sformułowany został w wilkierzu z 1696 roku w sposób bardziej stanowczy niż poprzednio – obywatele, którzy od początku tego roku do 11 listopada nie pokryją swych domów dachówką, zostaną objęci zakazem warzenia piwa. Była to niezwykle dotkliwa kara dla ówczesnych ludzi, dla których ten napój był codziennym, podstawowym produktem spożywczym.

Przyznawanie prawa miejskiego nowym obywatelom powinno odbywać się przed całą radą, a nie tylko przed burmistrzem. Wśród kandydatów na nowych obywateli preferowano dzieci miejscowych, solidnych sąsiadów. Widocznie nowi obywatele przeciągali uiszczanie opłat za przyznanie im obywatelstwa lub starali się płacić w ratach, skoro odtąd kategorycznie zobowiązano ich do jednorazowej zapłaty należności. Swoistym sposobem ograniczenia niekontrolowanego napływu osób ze wsi do miasta był zakaz przyjmowania uczniów ze wsi na naukę rzemiosła bez zgody administratora komornictwa. Było to podyktowane troską o zapewnienie rąk do pracy na roli.

W wilkierzu z 1696 roku zaznaczono, że w tym czasie w mieście stało wiele zrujnowanych domów na sprzedaż. Ustalono, że odtąd żadna nieruchomość przeznaczona do odbudowy nie mogła być sprzedana bez wiedzy administratora.

* * *

Prawo miast do uchwalania wilkierzy było przywilejem w nowym stylu, zmieniającym stare wyobrażenia o prawie, które im starsze, tym lepsze. Była to zmiana pozytywna, gdyż spisane w wilkierzach miejscowe prawo mogło

się stale rozwijać, być zmieniane i uzupełniane⁸⁹. Każdy ośrodek miejski miał swoją lokalną specyfikę, dlatego wydawane wilkierze – choć podobne w swoich zakresach tematycznych i rzeczowych – różniły się w szczegółach. Z jednej strony wilkierze były przejawem autonomii miejskiej, z drugiej zaś – pożądanym do zapewnienia porządku i higieny w mieście – mocno krępowały mieszkańców miast, ingerowały bowiem w ich sprawy wyznaniowe, sposób ubioru, ograniczały nie tylko rozrywkę, lecz także zasiewy i ilość zwierząt hodowlanych oraz dyscyplinowały zachowania w taki sposób, by mieszkańcy byli bezwzględnie posłuszni władzy zwierzchniej i władzom lokalnym. Ustanowienie przepisów i obwarowanie ich systemem kar nie gwarantowało jeszcze wypełniania zaleceń przez mieszkańców (częste powtarzanie przepisów w wilkierzach miejskich świadczy o ich nieskuteczności).

Tym, co zasadniczo odróżnia wilkierze warmińskie od wilkierzy innych miast Prus Królewskich, jest zauważalny brak artykułów z zakresu ustroju miasta, wyborów do władz miejskich oraz prawa karnego. Wszelkie sprawy związane z sądownictwem i działalnością samorządu miejskiego znalazły regulacje w przywileju lokacyjnym i ordynacjach władzy zwierzchniej i nie podlegały publicznym dyskusjom. Wilkierze miast warmińskich, w tym także i Olsztyna, miały tworzyć ramy prawne porządku społecznego, w którym naczelną zasadą było dobro wspólne, a jego gwarantami – posłuszeństwo obywateli wobec władzy, uczciwość i wzajemna pomoc sąsiedzka.

Autorka serdecznie dziękuje Dyrektorowi Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, ks. prof. dr. hab. Andrzejowi Kopiczko, za zgodę na sfotografowanie i zamieszczenie w niniejszej edycji rękopisu olsztyńskiego wilkierza z 1696 roku.

⁸⁹ Zob. E. Isenmann, *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtregiment, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*, Stuttgart 1988, s. 81.

WYKAZ JEDNOSTEK MONETARNYCH, MIAR POWIERZCHNI, DŁUGOŚCI, OBJĘTOŚCI, WAGI ORAZ CEN W XV–XVII WIEKU W PRUSACH¹

MONETY

W państwie zakonu krzyżackiego w Prusach do XIV wieku obowiązywała:

- 1 grzywna pruska (*Mark*) = 4 wiardunki (*Fierdung*) = 24 szkojce (*Scot*) = 48 półszkójców = 60 szelągów (*Schilling*) = 720 denarów/fenigów (*Pfennige*).

W wyniku kryzysu po pierwszym pokoju toruńskim wielki mistrz Michael Kuchmeister von Sternberg (1414–1422) zreformował w latach 1417–1418 system pieniężny w państwie zakonnym i od tego momentu obowiązywała:

- 1 duża grzywna (*gute Mark*) = 2 małe grzywny (*geringe Mark*) = 4 wiardunki = 24 szkojce = 60 większych szelągów = 120 mniejszych szelągów = 720 denarów/fenigów.

W XVI wieku obowiązywały:

- 1 złoty polski/floren/gulden = 1,5 grzywny = 30 gr = 36 szkójców = 90 szelągów = 540 denarów/fenigów;
- 1 grzywna pruska = 20 gr = 4 wiardunki = 24 szkojce = 45 półszkójców = 60 szelągów = 180 kwartników = 720 denarów/fenigów;

¹ Opracowano na podstawie: E. Waschinski, *Über altpreussische Geld und Gewichtsverhältnisse 1550 aus einem alten Rechenbuche*, „Altpreussische Forschungen” 1942, Bd. 19, s. 26–35; tenże, *Die Münz- und Währungs politik des deutschen Ordens in Preussen, ihre historischen Probleme und seltene Gepräge*, Göttingen 1952; K. Dost, *Münzen im Preussenland. Herzogtum Preussen und Provinz Ostpreussen im Königreich 1525–1821*, Essen 1990; G. Meinhardt, *Die Münz und Geldgeschichte des Herzogtum Preussens 1569–1701*, „Studien zur Geschichte Preussens” 1959, Bd. 4; G. Michels, *Zur Wirtschaftsentwicklung von Kleinstädten und Flecken im Ordensland und Herzogtum Preussen (bis 1619). Gilgenburg – Hobenstein – Neidenburg – Ortelsburg – Wilenberg*, Lüneburg 1996, s. 211–212; Giżycko. *Miasto i ludzie*, red. G. Białuński, Giżycko 2012, s. 546; J. Pelc, *Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku*, Lwów 1937; D. Bogdan, *Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1994, s. 139–140.

- 1 talar w Prusach = 24 gr = 288 fenigów (ale w 1587 roku 1 talar liczył już 35 gr);
- 1 ort = 0,25 talara.

Po 1620 roku obowiązywały:

- 1 talar = 3 floreny pruskie albo 6 florenów polskich = 4,5 dużej grzywny (*grosse Mark*) = 6 mniejszych grzywien (*kleine Mark*) = 90 gr = 1620 fenigów;
- 1 gr = 3 szelągi = 18 denarów.

MIARY POWIERZCHNI I DŁUGOŚCI

- 1 łan chełmiński, włoka (*Hube*) = 30 mórg = 9000 prętów = 16,795 ha;
- 1 pług (*Haken*) = 20 mórg;
- 1 pręt (*Rute*) = 4,32 m = 7,5 łokcia = 15 stóp;
- 1 sążen = ok 2 m = ok 3 łokci;
- 1 morga = ok 300 prętów;
- 1 pręt kwadratowy chełmiński do 1577 roku = 18,678 m²; w latach 1577–1721 = 19,265 m²;
- 1 stopa = 0,288 m;
- 1 łokieć = 0,576 m = 2 stopy.

MIARY OBJĘTOŚCI, POJEMNOŚCI I WAGI

- 1 łaszt (*Last*) = 1860 kg = 12 beczek (*Tonne*) = 60 korców (*Scheffel*) = 240 wiertli (*Viertel*);
- 1 łaszt (3297,6 l) = 60 korców = 240 wiertli/ćwiertni;
- 1 korzec = 54,97 l = 4 wiertle/ćwiertnie = 4 garnce (*Metze*) = 16 lub 12 korczyków = 32 lub 24 miarki. Korzec w poszczególnych miastach Warmii był różny: 1 korzec w Braniewie i Fromborku = 16 garnców, w Ornece = 17,5 garnców, w Melzaku = 18 garnców, w Dobrym Mieście = 18,6 garnców, w Bisztynku i Biskupcu = 20 garnców, w Reszelu = 21,6 garnców, w Jezioranach i Olsztynie = 22 garnce, w Barczewie = 22,6 garnców;
- 1 korzec gdański = 48 sztofów = 54,7 l;
- 1 sztof (*Stof*) = ok 1,15 l, ale sztof miodu to ok 1,4 l;
- 1 halba = 0,5 kwarty;

- 1 kwarta = 4 kwaterki = 0,9422 l;
- 1 beczka (*Tonne*) = 96 sztofów dla piwa i wina, 92 sztofy dla miodu i masła;
- 1 beczka = 137,5 l = 2,5 korca;
- 1 om = 2 wiadra = 120 sztofów;
- 1 achtel = 0,125 beczki, ale jako miara drewna = 360 stóp sześciennych ($8 \times 9 \times 5$ stóp) = 4 wiertel;
- 1 sążen sześcienny jako miara objętości drewna = ok 216 stóp sześciennych = ok 5,16 m³;
- 1 wiertel (*Viertel*) = 0,25 sążnia sześciennego = ok 1,29 m³ drewna.

MIARY WAGI

- 1 kamień (*Stein*) = 33-40 funtów (13,332 kg - 15,2 kg). W Braniewie 1 kamień to ok 36 funtów, w innych miastach warmińskich dochodził do 38-40 funtów, co pokrywało koszty transportu; 1 kamień w Gdańsku = 34 funty, a w Królewcu = 33 funty;
- 1 funt (ok. 404 g) = 2 grzywny = 48 szkojców;
- 1 grzywna (srebra) = ok 202 g (srebra);
- 1 cetnar gdański (ok 52 kg) = 120 funtów.

CENY Z XVI I POCZĄTKU XVII WIEKU²:

Na Warmii do 1584 roku:

- 1 para butów damskich z podwójną podeszwą = 12 gr;
- 1 para butów damskich z pojedynczą podeszwą = 10 gr;
- 1 para butów męskich z podwójną podeszwą = 16 gr;
- 1 para butów rybackich = 3 Mk;
- 1 para bucików dziecięcych = 3 gr;
- 1 toporek = 15 gr;
- 1 szpadel = 10 gr;
- 1 kosa = 15 gr;

² Opracowano na podstawie: *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 5, Urkundenbuch III: *Speziale Urkunden*, Teil 4: *Die Gewerke*, nr 6: *Handwerker-Taxe und Gesindelohn im Ermland vom Jahre 1584*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1928, s. 9-13.

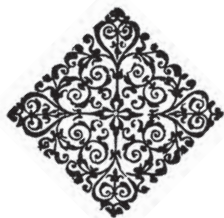
- 1 surdut chłopski z podbiciem = 8 gr;
- 1 para rękawiczek = 1 gr.

W starostwie szczycieńskim:

- 1 krowa = 6 Mk;
- 1 wół = 10 Mk;
- 1 cielę = 30 gr;
- 1 świnia = 4 Mk;
- 1 prosię = 6 gr;
- 1 koza = 5 gr;
- 1 gęś = 4 gr.

W starostwie nidzickim:

- 1 korzec żyta = 15 gr;
- 1 korzec owsa = 10 gr;
- 1 korzec grochu = 7 gr, 9 denarów;
- 1 korzec jęczmienia = 7 gr;
- 1 beczka grubej soli = 2 Mk;
- 1 beczka masła = 32 Mk;
- 1 beczka miodu = 30 Mk;
- 1 beczka ciemnego piwa = 4 Mk;
- 1 beczka cienkusa (*Speisebier*) = 2 Mk = 10 gr;
- 1 beczka jasnego piwa (*Weissbier*) = 2 Mk;
- 1 beczka piwa stołowego (*Tafelbier*) = 1 Mk;
- 100 cegieł = 8 gr.

The entire page is framed by a decorative border. At the top, there is a horizontal strip containing three scenes: on the left, a person working at a table; in the center, a circular seal with a figure and Latin text; on the right, a person working at a table. The left and right sides of the border are composed of vertical panels. Each panel has a decorative scrollwork top and bottom. Between these scrollwork sections are three scenes each: on the left, a person in a long robe; in the middle, a person sitting; on the right, a person working at a table. The bottom of the border features a large, detailed scene of a river or harbor. In the foreground, a person is in a small boat, pulling a net. On the shore, several people are gathered around a large, open wooden crate or barrel, possibly loading or unloading goods. In the background, a city with several church spires is visible across the water.

WILKIERZ
MIASTA
OLSZTYNA
Z 19 SIERPNIA
1568 ROKU¹

l[ocus] s[igilli]

Wir Praelaten, Domherren und gantz Kapitul des Stiffts Ermland und Frauenburg etc. Thuen Kundt jedermänniglich denen es zu wissen vonnöthen und belanget, das Uns der achtbar würdige Herr Samson von Worein Landprobst auf Allenstein Unser lieber Mit=Bruder vermeldet und angezeigt, wassgestalt der Rath insambt der gantzen Bürgerschaft Unser Stadt Allenstein etliche Articul, so sie zufferst zu Beförderung bürgerlichen Gehorsams, Friedens und nachbarlicher Einigkeit, wie auch zu derselben Stadt Gedeyens und Erwachs darnach zu Stiftung um löblicher Ordnung, Ehrbarkeit, getreuen Verhaltens aus einmüttiger des Raths und der gantzen Gemeinde verwilligung zusammen getragen und aufgesetzt und dann auch unterthänigst angesucht, dass solche Articul von Uns als ihrer rechten Obrigkeit zu ewiger Krafft und Bestande für rechtmässigerkant und in zukünftige Zeit als der Stadt Willköhr von allen und jedermän[nig]lichen Bürger=Genossen in allen Puncten und Stücken u[n]verbrüchlich zu halten bekräftiget und bestätigt werden. W[elche a]ufgeschriebene Articul von Wort zu Wort seyndt [nachste]hend(es) verzeichnet und verschrieben:

CAPUT IMUM

VON BÜRGEREN UND BÜRGER=RECHT

Zum ersten. Ein jeder, der unser Mit=Bürger seyn und Bürger=Recht gewinnen will, der soll erstlich von seiner Ober=Herrschaft Schein und Beweis, dass er frey und ehrlicher Geburt seye, haben, und dem Ehrsamem Rath solche anzeigen. Jedoch soll unsere Obrigkeit hierinnen zu thun und zu lassen vollkommene Macht haben. Nach diesem soll er für sitzenden Rath nichtern mit Blossem Haupt und auffgeregten Fingern einen vorgestabten Bürger=Eyd thun folgendes Lauts:

Miejsce pieczęci

My prałaci, kanonicy katedralni i cała kapituła warmińska i fromborska czynimy wiadomym każdemu, kto powinien o tym wiedzieć i kogo to dotyczy, że czcigodny i zacny Pan Samson von Worein, administrator dóbr kapitulnych [komornictwa] olsztyńskiego, nasz czcigodny współbrat, zameldował i wskazał, w jakim kształcie Rada wraz ze wszystkimi obywatelami naszego miasta Olsztyna pewne artykuły, które oni [uznali] za najpilniejsze dla wzmocnienia obywatelskiego posłuszeństwa, pokoju i sąsiedzkiej jedności, jak też dla pomyślności i rozwoju tego miasta, następnie dla ustanowienia chwalebnego porządku, zacności, postawy wierności, za jednomyślną uchwałą Rady i całej gminy, zebrali i opracowali, następnie też uniżenie proszą, ażeby artykuły te na wieczne czasy przez nas jako ich prawowitą władzę za legalne uznane zostały i na przyszłość jako wilkierz miejski zostały uwierzytelnione i zatwierdzone, a przez wszystkich obywateli gminy miejskiej i każdego z osobna we wszystkich punktach i częściach bez zastrzeżeń mają być dotrzymywane. Które to zanotowane artykuły słowo w słowo są następująco zredagowane i spisane:

ROZDZIAŁ I

O OBYWATELACH MIASTA I PRAWIE OBYWATELSKIM

Po pierwsze. Każdy kto jest naszym współobywatelem i chce uzyskać prawo miejskie, ten powinien najpierw przedłożyć Czcigodnej Radzie świadectwo i dowód od swojej władzy zwierzchniej, że jest wolny i godnie urodzony. Jednak naszej zwierzchności powinno się pozostawić tutaj wewnątrz [miasta] wykonywanie całkowitej władzy. Następnie powinien on przed zasiadającą Radą z odkrytą głową i z podniesionymi palcami złożyć ustaloną przysięgę obywatelską w następującym brzmieniu:

CAPUT 2DUM

BÜRGER=EYD

Ich N. N. schwere und gelobe, dass ich zuvor meinen würdigen Herren Praelaten, Dom=Herren und Kapitul der Kirchen zu Frauenburg und insonderheit einem zur Zeit wesenden würdigen Herrn Land=Probst, auch darneben Einem ehrsamen Rath dieser Stadt Allenstein treu, hold und gehorsam seyn will, Sie von ihren und der gantzen Stadt Schaden warnen, keinen Aufruhr, Zwietracht, Uneinigkeit oder Verbündnuss wieder Sie oder diese Stadt heimlich oder offenbar machen, sondern solches alles treulich helffen verhütten, steuren und als viel möglich abwenden, darneben auch den recht Christlichen Glau[ben nach]wahren allen Löblichen Gebrauch und Wandel der Heil[igen Allge]meinen Römischen Christlichen Kirchen, ewig und unverbrü[chlich halte]n und sonst alles thun will, was einem frommen und ehrlichen, treuen, gehorsamen Bürger wohlanstehet, Alles treulich und ungefährlich. Als mir Gott helfe
und alle seine liebe Heiligen.

Und alsdann nach gethanem Eyde, soll er geben der Stadt drey Mark
Bürger=Recht.

Item wer ein Einzügling ist, der darff sein Bürger=Recht nicht gewinnen,
jedoch soll er den obgedachten Eyd, wenn Er Sich sasset, zu thun
verpflichtet seyn.

Item es soll niemand bey Uns handeln, kauffen oder verkauffen, es sey Flachs,
Hopffen, Getreyde, Woll oder allerley Waaren, er habe dann Bürger=Recht
gewonnen, bey Verlust der Waaren und drey Marck Busse.

Item Es soll bey Uns kein Bürger bürgerliche Nahrung treiben, er habe denn
Unseres heiligen Leichnams=Brüderschafft gewonnen, binnen dreyssig
Tagen nachdem er das Bürger=Recht gewonnen, und halte sich derselben
Brüderschafft gemäss, gleich anderen Brüdern.

Item Es soll niemand in dieser Stadt gewandt schneiden, meltzen oder
brauen, er habe dann ein Erbe, so gutt als dreissig Marck.

ROZDZIAŁ II

PRZYSIĘGA

Ja N.N. przysięgam i ślubuję, że najpierw moim czcigodnym prałatom, kanonikom katedralnym i kapitule fromborskiej, i szczególnie obecnemu Czcigodnemu Administratorowi [kapitulnemu komornictwa olsztyńskiego], a przy tym też Czcigodnej Radzie tego miasta Olsztyna chcę być wierny, pomocny i posłuszny, ostrzegać przed [działaniami] szkodzącymi Jej [Radzie] i całemu miastu, nie wznieszać buntu, waśni, niezgody lub zawierać związków przeciw niej lub temu miastu potajemnie czy jawnie, lecz temu wszystkiemu wiernie pomagać zapobiec, przeciwdziałać i, o ile to możliwe, powstrzymać, przy tym też strzec prawowitej wiary chrześcijańskiej, przestrzegać na wieki i niezłomnie wszystkich chwalebnych zwyczajów i życia [zgodnego z zasadami] Świętego Powszechnego Kościoła Rzymskiego i ponadto chcę wszystko czynić wiernie i bez szkody, co przynależy pobożnemu, czcigodnemu, wiernemu, posłusznemu obywatelowi [miasta].

Tak mi Boże dopomóż i Jego umiłowani Wszyscy Święci.

Następnie po wykonanej przysiędze powinien on dać miastu 3 grzywny [jako opłatę] za prawo miejskie.

Zatem kto jest miejscowy, nie musi zdobywać obywatelstwa miejskiego, chociaż jeśli jest [tu tylko] osiadły, zobowiązany jest złożyć wyżej wspomnianą przysięgę.

Zatem nikt nie powinien u nas handlować, kupować lub sprzedawać, czy to lnu, chmielu, zboża, wełny, czy jakichkolwiek towarów, zanim on nie zdobędzie prawa miejskiego, pod karą utraty towarów i [zapłaty] 3 grzywien.

Zatem żaden obywatel naszego miasta nie powinien podejmować pracy w mieście, zanim w ciągu 30 dni od dnia uzyskania obywatelstwa miejskiego nie uzyska członkostwa Bractwa Bożego Ciała i jak inni bracia przestrzega [statutów] tego Bractwa.

Nikt w tym mieście nie powinien [zajmować się] krojeniem płótna, słodownictwem lub browarnictwem, o ile nie ma [tu] nieruchomości wartej przynajmniej 30 grzywien.

Item Es soll kein Handwerks=Geselle allhier Bürger oder Meister werden, auf seinem Handwerck, er habe dann gewisse Bürgen, dass er ein folgendes Jahr lang allhier bleiben und anderen Bürgern gleich thun will, wie ein ander sein Nachbar thut.

Item, Wer da Bürger=Recht, und doch nicht eigen Erbe in der Stadt hat, der soll neben den anderen der Stadt dannoch wachen und scharwerken.

CAPUT 3^{TIUM}

VON ERBE UND ANDREN KÄUFFEN UND VERKÄUFFEN

Item so jemand ein Erbe in der Stadt kauffet oder verkauffet, und er den Kauff verschreiben lasset und nicht hält, und wird solcher Kauff übermächtig, der soll der Stadt geben drey Marck.

Item wer in der Stadt Erbe kauffet und beziehet das nicht binnen Jahr und Tag, soll sich die Stadt des Zinses oder Mitt=Geldes so von solchem Erbe gegeben wird unterwinden, es soll aber einem gesessenen Bürger zwey Erbe in der Stadt zugleich zu halten hiermit nicht verbothen seyn, so ferne er seine bürgerliche Pflicht davon thuet, jedoch, dass er dieselben Erbe auch mit ehrlichen Handwerks=Leüthen zur Mieth besetzen lässt.

Item wo ein Erbe gekaufft wird, soll stets darbey zum *Inventario* bleiben, so viel lederne Eymen zum Erbe gehören, eine Büchse und ein Spritzen, item Rücken, in der Triefft nach Wadungen, ohne das was man sonst im Kauff darbey bedinget, ein solches soll auch in allen Schicht=und Theilungen gehalten werden. Wo aber solches *Inventarium* nicht vorhanden, so soll so viel von dem Kauff=Geld abgekürzt oder von aller Theilung genommen, damit es zum allerersten gezeigt wird, und bey dem Erbe bleiben.

Item es soll kein Bürger sein Hauss, Bude oder Bau=Stätte innen oder aussen der Stadt, irkeinen Mönches=Erben oder Kloster=Persohnen vergeben oder verkauffen, ohne besondere der Herrschafft und des Raths Bewilligung,

Żaden czeladnik w mieście nie może zostać tutejszym obywatelem lub majstrem w swoim rzemiośle, a następnie stałym obywatelem [miasta], jeśli on nie pozostanie tutaj przez cały następny rok i w stosunku do innych obywateli chce czynić to samo, co inny jego sąsiad czyni.

Zatem kto tutaj uzyska obywatelstwo, lecz nie ma własnej nieruchomości w mieście, ten jednakże powinien wraz z innymi pełnić strażę miejskie i szarwarki².

ROZDZIAŁ III

O NIERUCHOMOŚCI I INNYCH ZAKUPACH I SPRZEDAŻACH

Zatem jeśli ktoś nabędzie w mieście nieruchomość lub ją sprzedaje i umowę kupna poleci spisać i jej nie dotrzyma, to taki zakup [będzie] nieważny i ten powinien dać miastu 3 grzywny.

Zatem kto w mieście kupi nieruchomość i nie przeprowadzi się w ciągu jednego roku i dnia, powinien dać miastu czynsz lub komorne, które od tej nieruchomości się należy, ale osiadłemu obywatelowi nie zabrania się posiadania tutaj w mieście jednocześnie dwóch nieruchomości, o ile wypełnia on z nich obowiązki przynależne obywatelom, jednakże [pod warunkiem], że zezwoli też wynająć tę nieruchomość zacnym rzemieślnikom.

Zatem [tam], gdzie nieruchomość będzie zakupiona, powinno wyraźnie przy tym zostać odnotowane w inwentarzu, ile skórzanych wiader należy do nieruchomości, jeden bosak i jedna sikawka, również ryki³ na pastwisku w kierunku na Wadąg, oprócz tego, czego szczególnie wymaga się przy kupnie, taki [inwentarz] powinno się też sporządzić przy wszystkich działach spadkowych i podziałach majątkowych. Lecz jeśli taki inwentarz nie będzie przedłożony, powinno się tyle od ceny zakupu odjąć lub od całej transakcji pobrać, ażeby to jak najszybciej było wykazane i przy nieruchomości pozostało.

Zatem żaden obywatel nie powinien swego domu, budy czy parceli budowlanej wewnątrz miasta lub poza nim przekazywać lub sprzedawać zakonnikom lub osobom z klasztoru, bez osobnej zgody władzy zwierzchniej

wo es aber geschehe, soll solche Vergebung oder Verkaufung nichtig und krafftlos seyn und der Vergeber oder Verkäuffer gestraffet werden mit drey Mark Busse.

Item es soll kein Bürger seine Garten oder Morgen von seinen Häusern vesezen, verpfänden, verkauffen oder sonst einerley weise abhändig machen bey Verlust des Geldes, so darauff gegeben wirdt, und aller Handel soll darneben nichtig und krafftlos seyn. Auch wo solche Garten oder Morgen von Alters von den Häusern getrennet, verkauffet oder abhändig gemacht befunden, soll ein Ehrsammer Rath auf Inständigkeit derer, die solche Häuser, von welchen solche Gärten oder Morgen hinweg kommen, besitzen, fleissige Untersuchung thun, wie das zugangen oder geschehen, auch nachmahls allen Fleiss und Mittel vorwenden, damit solche abgehändigte Garten oder Morgen zum Erbe ohne alle Hindernuss wiederkehret werden.

Item es soll niemand einem Gaste Getreide oder Speise zur Hand kauffen bey der Stadt Willköhr.

Item es soll niemand, der nicht Bürger=Recht hatt, einem andren Gaste zu gut kauffen bey drey Mark Busse.

CAPUT 4^{THUM}

VON GOTTES LÄSTERUNG

Item es soll niemand Gott, seine gebenedeyete Mutter Mariam und die lieben Heilie gen lästeren, noch bey ihren heiligen nahmen, wunden, Marter und Leyden pfluchen oder schweren, oder auch den alten Löblichen Brauch der allgemeinen christlichen Kirchen und derselben ehrliche Ceremonien schelten und tadlen. Auch soll ein jeder seine Kinder und Gesinde dahin halten und weisen, dass sie solche Gottes=Lästerung und seine lieben Heiligen, auch alle Fluche und Schwure, Scheltunge und Tadelunge abstellen und sich derselben gänzlich enthalten. Wo aber jemand erhöret und überkommen, der solche Lästerunge Gottes mit fluchen und schelten geübet, der soll nach erkenntnuss des Raths härtiglich mit allem Ernste gestraffet werden.

i Rady [miasta], ale gdzie [już] to już uczyniono, powinno takie nadanie lub sprzedaż być uznane za nieważne i pozbawione mocy prawnej, a ten kto przekazuje taką posiadłość czy ją sprzedaje, zostać ukarany 3 grzywnami kary.

Zatem żaden obywatel nie powinien swego ogrodu lub morgi [przynależnej] do jego domu zastawiać, oddawać w dzierżawę, sprzedawać lub też w jakikolwiek sposób czynić zależnymi, pod karą utraty pieniędzy, które na to będą przekazane i przy tym wszelkie [takie] transakcje powinny zostać uznane za nieważne i bezprawne. Także [tam], gdzie okaże się, że takie ogrody lub morgi od dawna od domów były odłączone, sprzedane lub uczynione zależnymi, powinna Czcigodna Rada z inicjatywy tych, którzy posiadają takie domy, od których odłączono ogrody lub morgi, przeprowadzić gruntowne śledztwo, w jaki sposób do tego doszło lub jak się to stało, następnie także użyć wszelkiego trudu i środków, aby takie zależne ogrody i morgi bez żadnych przeszkód wróciły z powrotem do parceli miejskiej.

Zatem nikt [w mieście] nie powinien od przyjezdnego zboża lub żywności bezpośrednio [z ominięciem rynku] kupować, pod karą wielkierza miejskiego.

Zatem kto nie posiada obywatelstwa miejskiego, nie powinien innemu przybyszowi w dobrej wierze kupować [towaru], pod karą 3 grzywien.

ROZDZIAŁ IV

O OBRAZIE CZCI BOSKIEJ

Nikt nie powinien obrażać Boga, jego błogosławionej matki Maryi, umiłowanych Świętych, ponadto znieważać ich święte imiona, rany, męczeństwo i cierpienia lub przysięgać [na nie], albo też stare chwalebne zwyczaje powszechnego Kościoła chrześcijańskiego i jego godne ceremonie ośmieszać i krytykować. Także powinien każdy swoje dzieci i czeladź w tym utrzymywać i pouczać, aby oni zaprzestali obrażania czci Boga i Jego umiłowanych Świętych, a także powstrzymali się całkowicie od wszystkich przekleństw i przysiąg, kpin i krytyki. Ale gdy ktoś usłyszy takie obrażanie Boga przekleństwami i kpinami i nie zareaguje, ten powinien wedle decyzji Rady z całą powagą srogo zostać ukarany.

CAPUT 5UM

VON FEÜRTAGEN

Item wer die Feürtage, die von der heiligen allgemeinen Christlichen Kirche zu feüren gebothen seindt, nicht feüret, soll, so darwieder gehandelt wird, der Stadt Willköhr verbussen, welches auch ausserhalb der Stadt soll verstanden werden, mit Fischen, Lauschen, stügen, fuhrwerken und dergleichen unfeüerlichen Handeln und wercken. Jedoch soll einem Bürger auff die nechstenbenachbarten Jahr Markte nach der hohen Messe mit Ersuchung und Zulass des Pfarrern auszufahren nicht verboten seyn, dennoch, dass derselbe nicht unter der Mess lade bey der Stadt Willköhr.

Item es soll niemand des Markt Tages, so ein heilig Tag auff denselben einfällt, vor Ausgang der heiligen Messe etwas kauffen oder verkauffen bey drey Marck Busse. Wenn aber der heilig Tag auff den Montag einfällt, sollen die Stadt Thor – ohne die Wasser Pforten und Thierlein, wo die in den grossen Thoren vor die Fussgänger vorhanden – geschlossen seyn, bis man das *Ave Maria* lautet nach der hohen Messe.

Item es soll niemand am Sonntage auf den Abend an Bronnen zum Bier brauen, auch an keinem Sonnabend oder am andren heiligen Abend nach löblicher alter Gewohnheit brauen bey einer Marck Busse.

Item es soll niemand am heiligen Abends nach der Mittags=Stunde und am Sonn=Abende den gantzen Tag mit dem Wasch=Holtz die Kleyder waschen, bey Stadt Willköhr.

Item es soll auch niemandt des Sonntages oder heiligen Tages auf den Gassen kehren oder Mist zusammen schaufflen vor der hohen Messe bei der Stadt Willköhr oder bei Straff des Thurms.

CAPUT 6UM

VON BIERBRAUEN UND SCHENCKEN

Wir wollen auch mit dem Brauen auf Pffingsten aufhören und auf Bartholomei wiederumb – so es aber auch die Not erfordert, eher –

ROZDZIAŁ V

O DNIACH ŚWIĄTECZNYCH

Zatem kto nie świętuje w dni świąteczne, które zaleca czcić powszechny chrześcijański Kościół, powinien, o ile będzie czynić wbrew [temu] i [zajmować się] rybami, zasadzkami, siłkami, przewozami czy innymi takimi nieświętecznymi czynnościami i pracami powinien zostać ukarany zgodnie z karą wilkierza miejskiego, który też poza miastem powinien być przestrzegany. Pomimo tego powinno się zezwolić obywatelowi jechać na sąsiedni jarmark po Mszy Św. na złożoną [wcześniej] prośbę i za zgodą proboszcza, jednakże nie podczas zbierania [pieniędzy] do skarbonki kościelnej, pod karą wilkierza miejskiego.

Zatem nie powinno się w dniach przypadających na targi, o ile wypada wtedy święto, przed końcem Mszy Św. coś kupować lub sprzedawać, pod karą 3 grzywien. Lecz jeśli dzień świąteczny wypada w poniedziałek, to brama miejska powinna być zamknięta, [jednak] bez furt wodnych i [przejść] dla bydła, które w wielkich bramach dla pieszych są dostępne do [czasu], gdy po Mszy Św. dzwony zadzwonią na Anioł Pański.

Zatem nie powinno się w niedzielę wieczorem, a także w soboty lub inny świąteczny wieczór [brać wody] ze studni [miejskich] do warzenia piwa [i] wedle chwalebnego starego zwyczaju warzyć, pod karą 1 grzywny.

Nikt nie powinien w świąteczny wieczór w godzinach popołudniowych i przez całą niedzielę prać ubrań kijanką, pod karą wilkierza miejskiego.

Zatem w niedzielę i święta nie powinno się uliczek zamykać lub nawozu zgarniać łopatą na kupę przed Mszą Św., pod karą wilkierza miejskiego lub więzienia.

ROZDZIAŁ VI

O WARZENIU I SPRZEDAWANIU PIWA

Chcemy, aby warzenie [piwa] ustawało na Zielone Świątki i ponownie się zaczynało na Św. Bartłomieja [24 VIII], ale jeśli zajdzie taka konieczność,

anfangen und soll ein jeder sein Pfannen=Geld baar ablegen, wenn er einen Tag nimmet. Es sollen aber die Stadt=Cämmer die Bräuhäusser, Gefäss und was zum Brauen dienet, in Zeiten fertig lassen machen und der Rath oder Burger=Meister gute Aufsicht haben, auff das nicht hierinn mit Verlängerung eigener Nutzen gesucht, und der gemeine Nutzen gehindert oder sonsten etwas anders dem gemeinen Bürgers=Mann zum Vorfange und Nachteil gemeinet werde bey Straff der Ober=Herrschaft.

Item wer am Sonntage oder andren heilig Tag vor der Messe feil bietet Bier, Meth oder gebrandten Wein schencket, der soll der Stadt eine Marck Buss verfallen seyn.

Item Niemand soll binnen seinen dreyen oder sechs Wochen brauen bey der Stadt willkühr, wird er aber in dreyen mahlen bussfällig, soll Ihme sein Brauen Jahr und Tag niedergeleget seyn.

Item es sollen gantze und halbe Häusser mit den viertel Erben nicht zusammen schütten oder brauen oder irkeinen Schein zum Brauen eine Company machen, besondren sollen gantze mit gantzen, halbe mit halben und also gleicher weise auch die viertel Erbe zusammen schütten und brauen. Item es soll niemand in den Buden an der Stadt Mauer oder auch in den Buden vor der Stadt Kessel Bier brauen oder um Geld schenken bey einem Vierung Busse.

Item wer Bier in seinem Hausse schencket, und nicht ausschicken will, der soll verbussen der Stadt Willköhr, wo es auch zum dritten mahl geschehen, soll ihm sein Schencken niedergeleget seyn, so lange, bis er sich mit dem Rat entschieden.

Item es soll jedermann voll Maass geben. Wird jemand dargegen darthun und mit Wohn=Maass beschlagen, der soll der Stadt Willköhr verbussen. Geschieht es zum dritten mahl, soll ihm sein Schencken Jahr und Tag niedergeleget seyn.

Item es soll niemand in der heiligen Zeit, als Palmen=Sonntag, Charwochen, die heiligen Ostern über und andere Tage mehr, wenn das

to wcześniej i każdy powinien swoją opłatę za kadź [browarniczą] złożyć w gotówce, kiedy on ją bierze na jeden dzień. Lecz powinien kamlarz miejski polecić, by na czas były przygotowane słodownie, kadź i [to], co służy do warzenia, zaś Rada lub burmistrz mają dobrze nadzorować, aby nikt tutaj przez przedłużenie [warzenia] nie szukał własnych korzyści i nie szkodził dobru wspólnemu czy czynił jeszcze coś innego, co obywatelowi z gminy przynosiłoby straty i szkody, pod karą władzy zwierzchniej.

Zatem kto w niedzielę lub inny dzień świąteczny przed Mszą Św. proponuje sprzedaż piwa, miodu lub szynkuje gorzałkę, powinien podlegać karze i grzywny na rzecz miasta.

Zatem nikt nie powinien w ciągu swoich trzech lub sześciu tygodni warzyć [w święta] pod karą wilkierza, a jeśli trzykrotnie zostanie ukarany, powinno mu zostać odebrane prawo warzenia na rok i dzień.

Zatem nie powinny całe domy i półdomy zsypywać [słodu] lub warzyć [piwa] razem z ćwierćdomami lub pod żadnym pozorem tworzyć spółki do warzenia, szczególnie powinny całe domy z całymi domami, półdomy z półdomami i także w ten sam sposób ćwierćdomy powinny wspólnie zsypywać [słód] i warzyć. Zatem zabrania się [mieszkającym] w budach przy murach miejskich lub w budach na przedmieściu warzenia piwa w kociołkach lub szynkowania za pieniądze, pod karą i wiardunku.

Kto zatem piwo w swym domu szynkuje i nie chce go sprzedać, ten powinien podlegać karze wilkierza miejskiego, ale gdy to zdarzy się po raz trzeci, powinno mu szynkowanie zostać zakazane tak długo, aż on porozumie się z Radą.

Zatem powinien każdy dawać pełną miarę. Jeśli ktoś będzie przeciwnie czynił i posługiwał się [własną] miarą domową, ten powinien być ukarany miejską karą wilkierzową. Jeśli zdarzy się to po raz trzeci, to prawo warzenia zostanie mu odebrane na rok i dzień.

Zatem pod karą utraty obywatelstwa miejskiego nie powinno się szynkować piwa i zezwalać na pijaństwo w swym domu w dni świąteczne, jak

Volk zum hochwürdigen Sacrament pflegt zu gehen, Bier schencken und Sauffung in seinem Hause gestatten bey Verlust der Bürger=Rechts. Einem gutem Mann aber zur Notdurfft in sein Hauss umbs Geld einzusenden, soll einem jeden zugelassen und frey seyn.

Item es soll niemand frembdt Bier, Meth und Brandwein in die Stadt zu verkauffen einführen bey drey Marck Busse.

Item es sollen die Bierschencken rechtfertige Maass bey zwantzig Marck Busse gebrauchen, wo aber jemand mit falcher oder betrüglicher Maass erfunden wurde, soll ihme all sein Bier, so er im Keller hat, genommen, und armen Leüthen gegeben werden. Derowegen wollen wir den Räthen in Städten ernstlich befohlen haben, jemand zu verordnen und mit dem Eyde zu beladen, die Maass zu besichtigen und das Bier wiederumb messe und wo Falschheit befunden, Uns oder Unsren Amts=Verwaltern und Rath solches ansagen, damit man solcher Falscherey mit gebührlicher Straff begegnen möge. Auch wollen wir durch Uns oder Unsere Amts=Leuthe mit sammt den Räthen der Städte den Kauff des Biers alle Jahr jährlich auf aller Heiligen Tag nach Kauff der Gerste und des Hopfens schätzen und nahmhafftig machen.

Item es soll niemand Bier bey Tonnen austragen, dann diejenigen, so darzu verordnet seynd, so er aber die Träger nicht finden kan, so soll er solches dem Bürger=Meister ansagen, der ihm alsdann was zu thun sey, anzeigen soll.

Hic defectus reperitur.

Wir jemand dem andren vorm Ehrsammen Rath mit ungebührlichen Worten misshandlen, der soll ein Marck Busse geben oder soll im Thurm liegen vor jedem Vierdung Tag und Nacht, biss er also die ein Marck bezahlet.

Item, wer einen Bürger oder Diener – der in der Stadt gewerb ist – misshandelt, der soll der Stadt verbussen 3 Marck. Misshandelt jemand die Wächter oder andere Diener der Stadt mit Worten und wird des überwunden, der soll der Stadt ½ Marck Buss geben, misshandelt er sie aber mit Wercken, es ergehe, wie ihm recht ist.

Niedziela Palmowa, Wielki Tydzień, przez święta Wielkanocy i inne dni, szczególnie gdy lud pielęgnuje przystępowanie do Najświętszego Sakramentu. Lecz każdemu godnemu człowiekowi powinno się zezwolić zamówić [piwo] do domu za zapłatą, na jego [własne] potrzeby.

Zatem nie powinno się wwozić do miasta na sprzedaż obcego piwa, miodu i gorzałki, pod karą 3 grzywien.

Zatem sprzedający piwo powinni stosować prawidłową miarę, pod karą 20 grzywien, ale gdy ktoś złapany zostanie na [sprzedaży] miarą zafałszowaną lub oszukańczą, powinno się mu zarekwirować całe piwo, które ma w piwnicy i rozdać ludziom ubogim. Dlatego chcemy stanowczo polecić Radom w miastach, aby wyznaczyły zaprzysiężoną osobę do kontrolowania miar i ponownego odmierzania [miary] piwa i [tam] gdzie wykryte zostanie oszustwo, powiadomi o tym Nas lub Naszych urzędników i Radę, ażeby takie fałszerstwo mogło być ukarane należną karą. Chcemy także, [aby] zakup piwa rokrocznie w dniu Wszystkich Świętych przez nas i naszych urzędników zamkowych wraz z rajcami był szacowany i nazwiska [obywateli] podane do wiadomości wedle [ilości] zakupu jęczmienia i chmielu.

Zatem piwo w beczkach powinni roznosić tylko ci, którzy są do tego wyznaczeni, ale gdy ktoś nie może znaleźć tragarza, powinien zgłosić to burmistrzowi, który powinien mu następnie wskazać, co ma czynić.

Tutaj odnotowano lukę [w tekście].

Gdy jeden drugiego obrazi przed Czcigodną Radą niestosownymi słowami, powinien dać 1 grzywnę kary lub zostać wtrącony do więzienia, [licząc] za każdy wiardunek dzień i noc [więzienia], aż on spłaci 1 grzywnę.

Zatem kto obrazi obywatela lub sługę, który jest w cechu miejskim, ten powinien dać miastu 3 grzywny kary. [Kto] obrazi strażę lub inne służby miejskie słowami lub będzie się im sprzeciwiał, ten powinien zapłacić miastu karę pół grzywny, lecz jeśli ich obrazi czynem, podlega temu, co nakazuje prawo.

Item welch Mann irkeinem Rathmann, wenn der Rath durch Geschäfte zusammen ist, trotzig oder Hohnworte zuspricht, des soll sich der gantze Rath annehmen und den Frevler mit dreyen mahlen im Turme und drey Marcken Busse straffen; auch wo der Rath, Bürger Meister oder Stadt Schultze einem befiehlt, bey seinem Bürger Rechte, so er offenbahr mit Worten oder Wercken gebrochen hätte, zu Thurm zu gehen, und er darwider thäte und nicht gienge, soll er des Bürger Rechts entbehren Jahr und Tag.

Item wenn sein Werck und seine bürgerliche Nahrung von Ungehorsams wegen niedergelegt wird und er darüber frewentlich arbeitet oder handelt ehe dann er mit dem Rat entschieden hat, der soll der Stadt geben dreyssig Marck Bussen.

Item wer von des Ehrsammen Raths wegen durch den Stadt Knecht oder unserer Bürger einen auf einen bestimmten Tag oder Zeit zu kommen verbottet wird und er nicht kommet, der soll der Stadt Willkür verbüssen, es wäre denn, dass ihn redliche Ursachen verhindert hätten, und gestehet er zum dritten mahl nicht, so soll ihm sein Bürger Recht oder Werck niedergelegt sein, bis solange er sich mit dem Rathe deshalben entrichtet hat.

Item welch Bürger von dem Ehrsammen Rath geheischen wird, und ihme – dieweil man mit ihme zu thun hat – nicht weggzuziehen erlaubt wirdt und er darüber frewentlich wegziehet oder reiset, der verbricht der Stadt Willkür.

Item was der Rath billiger wise bey einer Busse gebieten oder ankündigen lässt, wer das bricht und darwider handelt, der soll dieselbe Busse, so darauff gesetzet ist, geben, jedoch der Oberherrschaft an ihren Gerichten und Obrigkeiten unschädlich.

Item niemandt soll dem Frohn Bothen seinen verdienten Lohn vorenthalten bey einem halben Vierung Busse.

ROZDZIAŁ VII

O NIEPOSŁUSZEŃSTWIE I WYSTĘPKU

Zatem gdy ktoś zaczepi jakiegokolwiek rajcę w czasie posiedzenia Rady butnym lub obraźliwym słowem, tym powinna zająć się cała Rada i sprawcę czynu ukarać trzydniowym więzieniem i 3 grzywnami kary; także gdy Rada, burmistrz lub sołtys miejski nakaże komuś pójście do więzienia, gdyby on jawnie złamał prawo obywatelskie słowem lub czynem, a on by się [temu] sprzeciwił i nie poszedłby, powinien mieć odebrane prawo miejskie na rok i dzień.

Zatem gdy [ktoś] z powodu nieposłuszeństwa musiałby odejść z cechu i odebrano by mu prawo wykonywania zawodu w mieście, a ten wbrew zakazowi pracowałby lub handlował, nie porozumiawszy się wcześniej z Radą, ten powinien dać miastu 30 grzywien kary.

Zatem kogo Czcigodna Rada przez miejskiego sługę lub naszego obywatela wezwie na wyznaczony dzień lub godzinę i on nie przyjdzie, zostanie ukarany karą wilkierzową, jednak [w sytuacji] gdyby przeszkodziły mu ważne przyczyny, a nie stawiłby się po raz trzeci, to powinno być mu odebrane prawo miejskie lub wykonywania zawodu, tak długo, dopóki on z tego powodu Radzie nie zapłaci.

Zatem który obywatel przez Czcigodną Radę zostanie wezwany i jemu – ponieważ ktoś pozostaje z nim w sporze – nie zezwala się na wyjazd, a on samowolnie się wyprowadzi lub wyjedzie, ten podlega karze wilkierza miejskiego.

Zatem jaką karę Rada w słuszny sposób zezwoli wyznaczyć lub ogłosić, kto [postanowienie] złamie lub czyni wbrew temu, ten powinien zapłacić tę karę, która jest na to ustanowiona, jednak bez szkody dla [dochodów] władzy [z tytułu] sądów i zwierzchności.

Zatem nikt nie powinien służyć sądowemu zatrzymywać należnej mu zapłaty, pod karą pół wiardunku.

CAPUT 8^{vum}

VOM FEUER UND FEUERS=NÖTHEN

Item so bey jemanden ein Feuer – das Gott verhüte – auskämme, und er wollte es selber dämpfen, und nicht beschreyen oder beläuten, soll der Stadt vebussen drey Marck.

Item wo ein Hauss beginnet zu brennen, dahin soll ein jeder Hausswirth lauffen und einen Eymer mit Wasser mit sich bringen zu Löschung des Feuers bey der Stadt Willkür.

Item es soll ein jeglich Bürger auffm halben Erbe wohnenden drey ledernen Eymer, auffm viertel Erbe zwene und in einer Bude, darneben ein jeder Wirth in der Vorstadt einen, zu Feuers Nöthen neben einer Spritzen in jedem Hausse und Bude fertig zu haben bey einer Marck Busse.

Item es soll niemand nach Löschung des Feuers einen frembden ledernen oder hölzernen Eymer oder Spritzen mit sich heimtragen, sondern frembde Eymer und Spritzen sollen als dann auf die Fischbank gebracht werden, damit ein jedermann daselbst dassjenige wiederum finden und überkommen möge bey der Stadt Willköhr.

Item soll ein jeglicher Bürger seine Leitern an seinem Hausse auch auf den Söllern, Dächern, vor den Thüren, darneben Hacken, Spritzen und Gabeln fertig halten, den Russ in den Häusseren und Schornsteinen voll abkehren, Wasser vor der Thür, wenn der Rath gebietet, haben, bey einem Vierdung Buss von jederem der genannten Stücken, desgleichen seinen Mist nicht an den Kirch Hoff, an die Stadt Thore, Bräu Häusser, Fisch Bänken oder anderer Leuthen Mauren oder Wände, werffen oder schlagen, sondern den zur rechten Zeit, wann der Rath gebietet – und ohne das sonderlich am Ring und in den Gassen und Strassen, wo das Volck wandelt, vor den Thüren alle vierzehn Tage aufs längste – unverzüglich ausführen, bey einer Marck Busse, so oft jemand dies Gebott versitzet.

ROZDZIAŁ VIII

O OGNIU I KLĘSCE POŻARU

Zatem jeśli u kogoś [powstanie] pożar – [od czego] Boże zachowaj – i on chciałby sam go zgasić i nie krzyczy lub nie dzwoni [na pomoc], powinien miastu zapłacić karę 3 grzywien.

Zatem gdzie dom zaczyna płonąć, tam powinien każdy gospodarz domu pobiec, niosąc skórzaną wiadro z wodą, aby zgasić ogień, pod karą wilkierza miejskiego.

Zatem na wypadek pożaru powinien każdy obywatel mieszkający w półdomu [trzymać] trzy skórzaną wiadra, po dwa w ćwierćdomu i w budzie, przy tym każdy gospodarz z przedmieścia jedno [wiadro] obok jednej sikawki w każdym domu i budzie w gotowości [ma] trzymać, pod karą jednej grzywny.

Nikt nie powinien po ugaszeniu ognia obcego skórzanego lub drewnianego wiadra lub sikawki zabierać do domu, lecz obce wiadra i sikawki powinny potem zostać zaniezione na ławę rybną, ażeby każdy mógł je ponownie znaleźć i odebrać, pod karą wilkierza.

Każdy obywatel powinien przy swoim domu trzymać w gotowości drabinę, [a] także na strychach, dachach, przed drzwiami, oprócz tego haki, sikawki i widły, sadzę z domów i kominów dokładnie usuwać [i] gdy Rada poprosi, mieć wodę przed drzwiami, pod karą jednego wiardunku od każdej wymienionej sztuki, również nieczystości nie wyrzucać czy wysypywać na cmentarzu, przy bramach miejskich, warzelniach, ławach rybackich czy murach i ścianach innych ludzi, lecz we właściwym czasie, gdy Rada poprosi – a bez tego szczególnie przy murach i w bocznych uliczkach i na ulicach, gdzie przechodzą ludzie, spod drzwi, najdłużej co czternaście dni – bezzwłocznie wywozić, pod karą 1 grzywny, tak często, jak ktoś ten nakaz zaniedba.

Item wenn ein Feuer auskommet, der daselbst die erste Bethe mit Wasser geführet bringet, soll haben vom Rath eine halbe Marck [1,50 M], der die andere Bethe bringet, einen Vierdung [75 Pf.], der die dritte bringet, einen halben Vierdung.

Item wenn ein Feuer in der Stadt auskömmt und die grosse Noth vorhanden, also dass die Handwercks Gesellen treulich löschen helfen, soll der Rath denselben nach Löschung des Feuers geben ein Fass Bier.

Item wo in Feuers Löschung – damit es nicht weiter brennete und fortan kämme – ein Hauss gebrochen würde, demselben so das gebrochen Hauss zuständig, soll die Stadt durch Zusammenschossung der anderen Bürgeren alle die Helffte des Hauses nach seiner rechten Würde geschätzt, Erstattunge geben und bezahlen, und er soll darüber mehr zu heischen oder zu fordern nicht Macht noch Recht haben, bey drey Marck Busse der Stadt abzulegen.

Item es soll niemand, es sey Bürger oder Gast, mit brennenden Kiehnen oder Kartitzen, sondern mit einer guten Leuchte in die Ställe gehen bey der Stadt Willköhr, der Wirth soll vor das Gesinde oder vor den Gast zu verantworten schuldig seyn.

Item es soll niemand bey Lichte Hanff und Flachs schwingen oder binden, in Häusern, auch keinen gekauften Flachs wieder ihren selbst, noch frembden über Nacht in den Häusern herbergen oder halten bey drey Marck Busse.

Item es soll kein Bier Bräuer oder sonst Bürger oder Einwohner der Stadt bey Nacht=Zeiten auf der Gasse mit Kiehnen oder funkenden Kartitzen gehen, Bier tragen, Kleyder waschen oder vor den Thüren Holtz hauen lassen, sondern solches alles bey Lichten oder Laternen thuen lassen bey Verlust des Bürger Rechtes.

Zatem gdy wybuchnie ogień, ten kto pierwszy dostarczy nosidła z wodą,
powinien dostać od Rady pół grzywny, ten kto przyniesie drugi jeden
wiardunek [75 fenigów], ten kto trzeci
pół wiardunku.

Zatem gdy w mieście wybuchnie pożar, przynosząc wielką klęskę, w takim
wypadku czeladnicy powinni pilnie pomagać w gaszeniu, a Rada tego miasta
po ugaszeniu ognia dać im faskę piwa.

Zatem gdy przy gaszeniu ognia – ażeby się nie rozprzestrzeniał i nie
przedostawał dalej – jakiś dom zostałby zburzony, temu, do którego należy
[ten] zburzony dom, powinno miasto dać i wypłacić odszkodowanie ze
wspólnego szosu⁴ [zebranego od] wszystkich pozostałych mieszkańców
miasta, [w wysokości] połowy tego domu oszacowanego według jego realnej
wartości, i on [właściciel] nie powinien mieć mocy ani prawa wymagać lub
żądać za to więcej, pod karą zapłaty 3 grzywien na rzecz miasta.

Zatem nikt nie powinien, czy to obywatel miasta, czy gość, wchodzić do
stajni z płonącymi łuczycami lub świecami, lecz z dobrą latarnią, pod karą
wilkierza miejskiego, [a] gospodarz powinien być odpowiedzialny
za swą czeladź lub gości.

Zatem nikt nie powinien konopi i lnu trzepać lub wiązać w domach przy
świecy, także żadnego zakupionego lnu ani swego własnego, ani obcego
przechowywać lub trzymać w domach dłużej niż przez noc,
pod karą 3 grzywien.

Zatem nie powinno się pozwalać żadnemu piwowarowi czy raczej
obywatelowi lub mieszkańcowi tego miasta w porze nocnej wychodzić
na ulicę z łuczycem lub żarzącą się pochodnią, nosić piwa, prać ubrań
lub składować drewna przed drzwiami, lecz za to wszystko czynione przy
świecach lub latarniach [grozi] utrata prawa miejskiego.

Item würde jemand besehen, der andren Leuthen ihre Leitern hinweg nimmet oder wasserley Dinge das seyn möchten, damit er einen Schaden thut, soll der Stadt drey Marck verbussen.

Item so jemand Schaden begegnet oder seinen Nachbahren, es sey durch Rinnen, Dielen, Dachs halber oder sonsten, woher der Schaden erfolget und sich begiebet, das soll er seinem Nachbahren ansagen, damit er solches besseren und weiteren Schaden verhüten möge, wo er als denn solches mit bessert mag, derjenige, der den Schaden von seinem Nachbahr leidet, dasselbige dem Rath klagen und alsdann soll der Rath darein sehen und eine Zeit bestimmen und ansetzen, in welcher der sein Hauss soll besseren und den Schaden, so seinem Nachbahr dadurch wiederfähret und geschieht, verwehren, so er aber nachlässig befunden und binnen solcher Zeit, so ihme vom Rath ist angesetzt, den Schaden nicht verwahret noch vermachtet, soll er der Stadt Willköhr verfallen und über des den Schaden seinem Nachbahr auff zurichten schuldig seyn.

Item es soll niemand an den Strassen, Wegen oder Zäunen, da es schädlich ist, Lehm graben oder Sand graben bey einer Marck Busse und die Grube zu verfüllen.

Item wer unrechte oder ungewöhnliche Wege fahret oder reitet, einem andren zu Schaden, der soll bussen einen Vierdung.

Item es soll niemand in eines andern Garten gehen, steigen, brechen oder darinn Schaden thun; wird jemand darüber erwüschet, den soll man mit dem Korb straffen, und wo er zum andernmahl darüber ergriffen, zur Staupen schlagen.

Item es soll niemand weder der Herrschafft, noch seinem Nachbahren zu Schaden in Garten, Wiesen oder Felden grassen bey Straff des Korbes und Verlust der Sichel und Tücher, zum andern mahl aber bei Straff des Kacks und jetzt gemeldeten Verlust.

ROZDZIAŁ IX

O KRADZIEŻACH I CZYNIENIU SZKÓD

Zatem gdyby dostrzeżono kogoś, kto zabiera innym ludziom ich drabiny lub jakiegokolwiek naczynia na wodę, o ile on wyrządził szkodę, powinien być ukarany przez miasto [kwotą] 3 grzywien.

Jeśli ktoś odkryje szkody u siebie lub u swoich sąsiadów z powodu rynien, belek, dachu czy raczej skądkolwiek mogłyby szkody nastąpić i powstać, powinien o tym poinformować swych sąsiadów, ażeby on mógł je naprawić i zapobiec dalszym szkodom tam, gdzie to możliwe, [a] ten, który ponosi szkody ze strony swego sąsiada, może to zaskarżyć przed Radą i następnie powinna Rada tego dopilnować, określić i wyznaczyć termin, w którym ten ma swój dom naprawić i zapobiec szkodom, które przez to czyni swemu sąsiadowi. Lecz jeśli on będzie opieszały i w ciągu tego terminu, który mu Rada wyznaczy, ani nie zapobiegnie szkodom, ani ich nie naprawi, podlegać powinien karze wilkierza miejskiego i ponadto naprawić szkody swemu sąsiadowi.

Zatem nikt nie powinien na ulicach, drogach lub [przy] ogrodzeniach gliny lub piasku kopać, pod karą 1 grzywny i [obowiązkiem] zasypania dołu.

Zatem gdy ktoś drugiemu na szkodę wjeżdża lub [przemierza konno] drogę, [która] nie jest wyznaczona lub nie jest w zwyczaju, powinien ponieść karę 1 wiardunku.

Zatem nikt nie powinien wchodzić, wspinać się, włamywać się do cudzego ogrodu i czynić w nim szkody; jeśli kogoś się na tym złapie, poniesie karę chłosty i gdy on ponownie na tym zostanie schwytany, wychłostany [ma być] pod pręgierzem.

Zatem nie powinien nikt ani swej władzy, ani swym sąsiadom szkody [czynić] w ogrodach, na łąkach lub polach ścinać trawy, pod karą chłosty i utraty sierpu i sukna, lecz przy ponownym wykroczeniu [ma być wymierzona] kara pręgierza i [wyżej] wspomniana rekwizycja.

Item es soll niemand weder auf seinen eigenen noch eines andern Weyde zu Schaden hütten bey der Stadt Willköhr.

Item Niemand soll in die Stadtwälder muthwillig fahren, Eichen oder ander Holz, so der Stadt Nutz seyn mag, ohne des Ehrsammen Raths Erlaubnis darinnen hauen oder herausfahren bey drey Marck Busse von jeglichem Stamm der Stadt abzulegen, welches auch von der Herrschafft Wälden und Holzunge soll verstanden und gehalten werden, ohne deroselben Erlaubnuss bey gedachter Busse, davon zwey Teile der Herrschafft und der dritte Theil der Stadt zufallen soll, es seye dann, dass jemand auf frischer That beschlagen würde; alsdann soll die gantze Busse der Herrschafft allein zufallen.

Item wer seine Zäune muthwillig offen lässt seinem Nachbarn zu Schaden, wird er daran vermahnet und bessert sie darüber nicht, der soll verbussen der Stadt einen Vierung und seinem Nachbarn den Schaden aufrichten.

Item ob man auch jemanden ergriffen, der seinem Nachbarn oder einem andern seine Zäune abbreche, selbe heimzutragen und zu verbrennen, item der Holtz vor der Stadt nehme oder die Späne vom Hauffen wegtrüge oder sein Gesinde, solches thuen hiesse; ist er ein Bürger, soll man ihn in der Gemeinde nicht leyden, es hätte es dann sein Gesind ohne sein Wissen gethan, Begriffe man auch sonst einen Vorstädter oder lose Gesinde von den Inst=Leuthen darüber, die sollen mit dem Korb oder Kack gestraffet werden und darnach von der Stadt getrieben werden.

CAPUT IOMUM

VON FLEISCHEREN, FLEISCH UND SCHLACHTEN

Item es soll kein Fleischer frembd Fleisch, dass er selber nicht geschlachtet, feil haben, bey drey Marck Busse. Aber Schweine, Rumpe, treig Seiten Fleisch, Schmeer, Unschlitt, allerley Wildpret, Enten, Hünner, Vögel mag ein jeder Mann wohl feil haben.

Item es soll niemand, er sey Fleischer oder Bürger, wenn sie schlachten, die Wansten auf die Gasse ausschütten, sondern vor der Stadt bey der Wasser tragen bey einer Marck Busse.

Zatem każdy powinien uważać, aby podczas wypasu czy to na własnym, czy cudzym pastwisku nie czynić szkód, pod karą wilkierza miejskiego.

Nikt nie powinien wjeżdżać samowolnie do lasu miejskiego, ścinać lub wywozić dębiny lub innego drewna, które mogłyby miastu przynosić korzyści, bez pozwolenia Czcigodnej Rady, pod karą złożenia 3 grzywien na rzecz miasta od każdego pnia, tak samo gdy z lasów i składów drewna swojej władzy bez jej pozwolenia to czyni, powinien podlegać wymienionej karze, z której dwie części powinny przypaść władzy zwierzchniej i trzecia część miastu, a jeśliby ktoś zostałby złapany na gorącym uczynku, wtedy cała kara powinna przypaść tylko władzy zwierzchniej.

Zatem kto samowolnie na szkodę swych sąsiadów zostawia swoje płoty otwarte, będzie z tego powodu upomniany i jeśli ich nie naprawi, powinien zostać ukarany i wiardunkiem na rzecz miasta i powetować straty swym sąsiadom.

Zatem gdy złapie się kogoś, kto swym sąsiadom lub innym ich płoty wyłamuje, zabiera je do domu i pali, także drewno przed miastem zbiera lub szczapki drewna ze stosu kradnie lub swej czeladzi nakazuje to czynić; jeśli jest to obywatel miasta, nie powinno się go tolerować w gminie [miejskiej], chyba że jego sługa uczyniłby to bez jego wiedzy. Gdy pochwyci się na tym raczej jednego z przedmieść lub włóczęgę czy komornika, ci powinni być ukarani chłostą lub pręgierzem i następnie wypędzeni z miasta.

ROZDZIAŁ X

O RZEŹNIKACH, MIĘSIE I SZLACHTOWANIU

Zatem żaden rzeźnik nie powinien sprzedawać obcego mięsa, którego by sam nie wyszlachtował, pod karą 3 grzywien. Ale świnie, tułów, suszony boczek, sadło, łój, różnorodną dziczyznę, kaczki, kury, ptactwo każdy może bez przeszkód sprzedawać.

Zatem nie powinien żaden rzeźnik lub mieszczanin wyrzucać podczas szlachtowania żołądków na ulice, lecz przenieść [je] na przedmieście koło wody, pod karą 1 grzywny.

Item es sollen die Fleischer die Fleisch=Schätzer, weil sie vom Rathe darzu
gesetzt, wenn sie das Fleisch schätzen, nicht übel abfertigen, bey einer
Marck Busse. Geschehe es zum dritten mahl, soll ihm sein schlachten
geleget sein, bis er sich mit dem Rath vertragen.

CAPUT II^{MUM}

VOM LEDER GÄRBEN

Item es soll kein Schuster oder Gäerber, auf der Gassen oder vor seiner Thür
Leder gärben oder treten, bey einem Vierdung Busse.

CAPUT I2^{MUM}

VOM GULDEN BIER TRINKEN

Item es sollen die Handwerks Gesellen und Dienst=Bothen kein Guldenbier
trinken ohne Bewust und Zulass des Ehrsammen Rathes.

CAPUT I3^{TUM}

VON ZETTER GESCHREY

Es soll niemand nach der Glock neune oder auch sonsten bey der
Nacht=Zeiten ohne redliche Ursachen ein Zetter=Geschrey machen bey
drey Marck Busse.

CAPUT I4^{TUM}

VON NACHT COLLATION, TANTZEN UND SCHWERMEREYEN

Item es soll niemand nach der Glock 9 unziemlich tantzen, mit Gesinde und
anderen lohsen Leuten, oder Volck in seinem Haus halten noch gestaten bey
der Stadt Willköhr.

Zatem nie powinni rzeźnicy pod karą 1 grzywny odprawiać złośliwie tych, co kontrolują mięso, ponieważ oni gdy sprawdzają jakość mięsa, wyznaczeni zostali do tego przez Radę. Gdy zdarzy się to [komuś] po raz trzeci, powinno się mu odebrać prawo szlachtowania, do czasu aż się porozumie z Radą.

ROZDZIAŁ XI

O GARBOWANIU SKÓRY

Zatem żaden szewc ani garbarz na uliczkach lub przed swymi drzwiami [nie może] garbować lub wyprawiać skór pod karą jednego wiardunku.

ROZDZIAŁ XII

O PICIU PIWA W GILDII

Zatem czeladnicy cechowi i słudzy nie powinni pić piwa w czasie biesiad cechowych bez wiedzy i pozwolenia Czcigodnej Rady.

ROZDZIAŁ XIII

O WRZASKLIWYM KRZYKU

Nie powinno się po godzinie dziewiątej, lub też raczej nocą, bez słusznej przyczyny wzniecać wrzaskliwych krzyków, pod karą 3 grzywien.

ROZDZIAŁ XIV

O NOCNYCH BIESIADACH, TAŃCACH I HAŁASACH

Zatem nikomu nie powinno się zezwalać na nieprzystojne tańce po godzinie 9 [wieczorem] z czeladzią lub innymi wałęsającymi się ludźmi lub [po tej godzinie] lud w swoim domu zatrzymywać, pod karą wilkierza miejskiego

Item wer nach der letzten Glocke vom Bier gehet oder sonsten in andere Häusser, der soll ohn alles singen und schreyen heimgehen und nicht auf die Gasse gehen rarreiffen oder rarren. Wird jemand darüber beschlagen, der soll gestraffet werden nach Erkänntnuss des Raths oder Bürger=Meisters.

Item niemand soll des Nachts in die Stadt Borne werffen, Tische, Bäncke, Wagen, Schragen oder andere Dinge, wasserley sie seyn mögen, oder die Bier=Reisser vor den Thüren mutwilligerweise abnehmen; wer darüber besehen und des überkommen wird, der soll der Stadt drey Marck verbüssen oder aber wo er nicht des Vermögens, mit dem Thurm gestraffet werden, nach Erkänntnuss des Raths oder Bürger=Meisters.

CAPUT 15UM

VON EIGENER RACHE

Item wer sein Leyd, so ihm geschehen ist, nicht gerichtlich klagen oder fordern, sondern selbst rächen will, dem soll die Stadt verboten seyn.

CAPUT 16UM

VON WUNDEN UND MORD

Item in wems Hausse ein Mensch gewundet oder gemordert wird, und der Hauss=Wirth oder sein Gesinde den Thater aufzuhalten nicht ausschreyet, also dass es sein Nachbahr hören mögen, der soll der Stadt drey Marck zur Busse verfallen seyn, der Busse oder Straffe, so der Herrschafft von solcher Wunde oder Mord zukommen sollte oder möchte, ohne Schaden.

CAPUT 17UM

VON GEWEHR TRAGEN

Item es soll niemand grosse Messer, Schwerter oder andere unbillige und mordliche Wehr tragen bey einem Vierdung Busse und bey wem mann Messer und andere Gewehr bey dem Spiell vor der Stadt begrieffen, der soll diese Buss zweyfach verfallen seyn; begreiffet man einen bey Nachtzeiten mit mordlicher Wehre, soll verbussen drey Marck. Item Suche im Articul hiervon von jährlicher Ablesung der Willkür.

Zatem kto po ostatnim wybiciu zegara idzie z piwa, lub raczej udaje się do innych domów, ten powinien bez jakiegokolwiek śpiewu i krzyków wrócić do domu, a nie chodzić po ulicy, krzycząc lub awanturując się. Jeśli kogoś się na tym złapie, ten powinien zostać ukarany wedle uznania Rady lub burmistrza.

Zatem nie powinno się w porze nocnej wrzucać do studni miejskiej stołów, ław, wozów, straganów lub innych rzeczy, jakiekolwiek by mogły być lub obręczy od beczek⁵ spod drzwi w swawolny sposób zabierać; kto [to] zobaczy i zlekceważy, ten powinien miastu zapłacić 3 grzywny kary, lecz gdy nie jest w stanie zapłacić, zostanie ukarany więzieniem, wedle uznania Rady i burmistrza.

ROZDZIAŁ XV

O ZEMŚCIE NA WŁASNĄ RĘKĘ

Zatem gdy ktoś swojej krzywdy, którą mu uczyniono, dochodzi nie na drodze sądowej, lecz sam chce szukać zemsty, ten powinien zostać z miasta usunięty.

ROZDZIAŁ XVI

O RANACH I MORDZIE

Zatem w którym domu jakiś człowiek zostanie zraniony lub zamordowany i gospodarz domu lub jego służba nie krzyczy przy zatrzymaniu sprawcy tak, aby mogli to usłyszeć jego sąsiedzi, ten powinien podlegać karze 3 grzywien na rzecz miasta, ale bez szkody dla władzy [zwierzchniej], której kara od takiej rany lub mordu powinna lub mogłaby przypaść.

ROZDZIAŁ XVII

O NOSZENIU BRONI

Nikt nie powinien dużego noża, miecza lub innej zakazanej i morderczej broni nosić pod karą i wiardunku i przy kim znajdzie się nóż i inną broń podczas zabawy na przedmieściu, ten powinien podlegać podwójnej karze. Jeśli pochwyci się kogoś w porze nocnej z morderczą bronią, powinien zapłacić karę 3 grzywien. Zatem [należy] szukać o tym w artykule o corocznym odczytywaniu wilkierza.

CAPUT 18^{vum}

VON WACHEN UND DERSELBEN STRAFFE

Item welchem Bürger die Tages=oder Nacht=Wache gebothen wird und er sie muthwillig versäumet und darzu nicht kommet, der verbusset sein Bürger=Recht, er hätte denn redliche Ursachen, die er dem Bürger=Meister zuvor anzeigt oder ansagen lassen soll, über diese Busse soll er gleichwohl die andere Nacht oder Tag wachen.

Item es soll ein jeder Bürger, der starck und gesund ist, selbst wachen und keinen andren darzu dingen ohne Bewust des Bürger=Meisters, er wäre dann nicht einheimisch, Witfrauen aber mögen andere Bürger oder Leuthe, denen zu vertrauen, dazu bedingen, so ferne denen der Bürger=Meister tüchtig darzu erkennet.

Item es soll auch der Rott=Meister des Abends, wenn die Glocke nein geschlagen, allweg mit seinen Wacht=Leuthen zum Burger=Meister kommen und sich beweisen, damit der Burger=Meister sehen, wer tüchtig zur Wache ist aber nicht; wer solches entweder Rott=Meister oder Wachts= Mann versäumet, soll mit dem Thurm gestraffet werden.

Item ein jeglicher, dem zur Wache gebotten ist und gehöret, soll allein nicht in der Wachtbude liegen, sondern auch zur rechter Zeit, die ihm vom Rott=Meister befohlen und angesetzt, umbgehen und auf alle Dienge, so der Stadt schädlich seyn mögen, auch auf alle Unfahr gut Aufsehen haben bei Straff des Thurms, nach Erkenntnüss d es Burger=Meisters.

Item wer die Wache bey nachtschlafender Zeit anfertigt oder derselben ungebührlicher weise nachschreuet, so er überkommen wird, so soll er der Stadt Willkühr verfallen seyn; schlägt er sie aber, so soll er nach Inhalt der Rechte gestraffet werden.

ROZDZIAŁ XVIII

O STRAŻACH I KARACH [Z TYM ZWIĄZANYCH]

Zatem który obywatel zostanie wezwany do straży nocnej lub dziennej i on celowo tego zaniedba i się nie stawia, ten podlega karze [utruty] swego obywatelstwa miejskiego; jeśli miałby jednak słuszne przyczyny, które powinien wcześniej wskazać lub zapowiedzieć burmistrzowi, powinien on poza tą karą równocześnie pełnić straż w inną noc lub dzień.

Zatem każdy obywatel, który jest silny i zdrowy, powinien sam pełnić straż i żadnego innego do tego nie najmować bez wiedzy i zgody burmistrza, o ile nie byłby miejscowy, lecz wdowy mogłyby innym obywatelom lub ludziom, którzy [są godni] zaufania, to powierzyć, o ile burmistrz uzna ich za odpowiednich do tego.

Zatem powinien też rotmistrz wieczorem, gdy zegar wybije dziewiątą, zawsze wraz ze swoimi strażami przyjść do burmistrza i się zaprezentować, ażeby burmistrz zobaczył, kto nie jest zdolny do pełnienia straży; gdy to zaniedba albo burmistrz, albo rotmistrz, albo wachmistrz powinien zostać ukarany więzieniem.

Zatem każdy, komu zlecono pełnienie straży i [którego kolej] przypadnie, nie powinien sobie tylko w budce strażniczej leżeć, lecz we właściwym czasie, który poleci i wyznaczy mu rotmistrz, obejść [miasto] wkoło i mieć dobre baczenie na wszystkie sprawy i niebezpieczeństwa, które mogłyby przynieść szkodę miastu, pod karą więzienia wedle uznania burmistrza.

Zatem kto w czasie ciszy nocnej zaczepia strażę lub wykrzykuje za nimi w nieprzyzwoity sposób, gdy on zostanie zatrzymany, powinien podlegać karze wilkierza; lecz jeśli on wobec straży dopuści się rękoczynu, powinien wedle prawa zostać ukarany.

CAPUT 19^{NUM}

VOM HOPFFEN UND HOPFFEN=DARREN

Item wenn man Hopffen pflicket, soll ein jeder seine Hopffenrancken hinaus vor die Stadt bringen, und nicht auf die Gasse oder Weege, darinn Sie schädlich seyn, oder in die Stadtgraben, oder in die Alle werfen. Wer das thut, soll der Wirth mit einem Vierdung Busse, und der Dienstbothen mit dem Thurme gestraffet werden.

Item es soll niemandt binnen der Stadt Hopffen darren, sondern in der Vorstadt dazu haben bey drey Marck Busse, und die Darren abzubrechen.

CAPUT 20^{MUM}

VON MÄLTZ=HÄUSERN

Item auch soll man in den Mältz=Häuseren keine Schorsteine Kämmeren oder Wohnunge den Mälzteren halten bey drey Marck Busse und das zu wandeln.

CAPUT 21^{MUM}

VON GEMÖHL, GRUHS UND ASCHER

Es soll niemand einigen gruhss oder sonst andere Gemöhle auf die Stadt= Freyheit, wüste Hoff=Stätte, an die Stadt=Mauren oder Stadt=Thore, Bräu =Häusser, Fisch=Bäncke oder auch in die Stadtgraben oder in die Alle führen und schütten, sondern in Graben vor der Stadt oder ins Feld, da es niemanden schadet, führen bey der Stadt Willkür.

CAPUT 22^{DUM}

VOM BAUEN UND BRECHEN

Item es soll niemand auf die Städte Freyheit, es sey binnen oder ausser der Stadt, wo er nicht recht hat, ohne Bewust des Ehrsammen Raths draussen,

ROZDZIAŁ XIX

O CHMIELU I SUSZARNIACH CHMIELU

Zatem gdy zbiera się chmiel, powinien każdy swoje pędy chmielu poza miasto wywieźć i nie wyrzucać ich na uliczki i drogi lub do fosy miejskiej czy Łyny, gdzie mogłyby przez to powstać szkody. Za taki czyn powinien gospodarz zostać ukarany karą i wiardunku, a sługa karą więzienia.

Zatem nikt nie powinien wewnątrz miasta suszyć chmielu, lecz na przedmieściu do tego mieć [suszarnie], pod karą 3 grzywien i rozebrania suszarni.

ROZDZIAŁ XX

O SŁODOWNIACH

Zatem w słodowniach nie powinno się utrzymywać żadnych pomieszczeń lub mieszkań [obok] kominów, pod karą 3 grzywien i usunięcia [lokatorów].

ROZDZIAŁ XXI

O ŚMIECIACH, GRUZIE I POPIELE

Nikt nie powinien wywozić i rozsypywać gruzu lub też innych śmieci na wolniznach miejskich, w pustych zabudowaniach, przy murach lub bramach miejskich, warzelniach, ławach rybnych lub też do fos miejskich lub Łyny, lecz wywozić je do rowów przed miastem lub na pole, gdzie to nikomu nie przynosi szkody, pod karą wilkierza miejskiego.

ROZDZIAŁ XXII

O BUDOWACH I ROZBIÓRKACH

Zatem nikt nie powinien dla swojej własnej korzyści, bezprawnie, bez wiedzy Czcigodnej Rady na wolniznach miejskich, czy to w obrębie miasta,

auch soll niemand an den Stadt=Mauren, auf den Stein=Brücken oder sonst auf der Stadt Freyheit brechen oder graben, noch etwas davon in seinen Nutzen bringen ohne Bewust und Erlaubniss des Raths. So jemand darüber befunden, der soll vom Rathe nach Gelegenheit der Sache bestraft werden.

Item wo jemand ein Gebäude auf der Stadt Freyheit ohne des Ehrsammen Raths Verwilligung und Zulass oder sonsten Färber=Häussern, Gärber=Häussern, Rähmen und dergleichen mit angehengtem gewöhnlichen der Stadt Vorbehalt abzubrechen, wenss gebothen wird, würde bauen oder sonst gebauet hätte und der Rath erkennet, dass solches der Stadt und dem gemeinen Mann schaden brächte, dasselbe soll wiederumb abgebrochen werden.

Item wo auch ein Bürger ein Gebäude bauen will, soll ein jeder Bürger oder Nachbahr, der Pferde hat, und darumb gebetten wird, demselben ein Holtz dazu führen helffen, so fern ers thun kan, bey der Busse nach Erkenntnis des Raths.

Item es soll niemand in der Stadt Häuser oder Ställe mit Röhrdache decken bey der Busse drey Marck, und das Dach wiederumb abzureissen. Item suche droben von Mälz=Häussern und hier unten im letzten Articul von Büdneren.

CAPUT 23^{TIUM}

VON BÜDNEREN UND HÖCKERN

Item es soll niemand, es sey Bürger oder Bürgerin, sich mit einigerley Höckerey als Hering, Dorsch, Saltz, Theer, Nüsse oder andren Höckereischen Wahren wie die Nahmen haben mögen, befeissigen zu verhandlen, damit es den andren Höckeren unterm Rath=Hause nicht vorfänglich sey oder Schaden bringe bey 10 Marck Busse.

Item es soll niemand die Büdner mit Brandwein überführen wo das geschieht, soll der Rath den Brandwein wegnehmen.

czy poza nim wrywać i wykopywać [cegieł] z murów miejskich, mostów kamiennych, lub nawet na wolniźnie miejskiej bez wiedzy i pozwolenia Rady. Jeśli ktoś na tym zostanie złapany, ten powinien zostać ukarany przez Radę wedle okoliczności sprawy.

Zatem gdy ktoś budowałby lub nawet zbudowałby budynek na wolniźnie miejskiej bez zgody i pozwolenia Czcigodnej Rady czy też domy farbiarzy, garbarzy, krośniarzy i tym podobnych [zostałyby postawione] z załączonym zwyczajowym zastrzeżeniem miasta [aby budynek] zburzyć, kiedy będzie o to poproszony i jeśli Rada uzna, że to miastu i ludziom z gminy przynosi szkody, powinno to zostać ponownie rozebrane.

Zatem gdzie też obywatel jakiś budynek chce wybudować, powinien każdy obywatel lub sąsiad, który ma konie i zostanie o to poproszony, pomóc mu zwieźć drewno, o ile on może to uczynić, pod karą wedle uznania Rady.

Zatem nikt nie powinien domów w mieście lub stajni pokrywać dachami trzcinowymi pod karą 3 grzywien i taki dach [powinien] ponownie rozebrać. Odnośnie do tego [należy] szukać powyżej [w punkcie] o słodowniach i tutaj poniżej w ostatnim artykule o budnikach.

ROZDZIAŁ XXIII

O BUDNIKACH I KRAMARZACH

Zatem nikt nie powinien, czy to obywatel, czy obywatelka miasta, trudnić się handlem jakichkolwiek [towarów] kramarskich, jak śledzie, dorsze, sól, smoła, orzechy lub inne kramarskie towary, jakkolwiek mogłyby się nazywać, ażeby nie robić konkurencji i szkodzić innym kramarzom pod ratuszem lub przynosić straty pod karą 10 grzywien.

Zatem nikt z budników nie powinien wywozić gorzałki, a gdzie to się zdarzy, Rada powinna gorzałkę zarekwirować.

Item es mag ein jeder Bürger von seinen eigenen Hefen und Getreyde in seinem Hause und mit seinen eigenen Grapen gebrannten Wein brennen und dagegen soll ein jeder, welcher also thut brennen, E. Ehrwürdigen Capitul von einem jeden Grapen eine halbe Marck jährlichen auf S. Michaelis Tag [29 IX] zu zinsen verpflichtet seyn, die aber in irkeinem Stück hiergegen verbrechen und oder von frembden Heffen oder mit fremden Grapen, oder in eines anderen Hause, dieses Branntweinbrennens gebrauchen würden, der verbusset anderhalb Marck.

Item es soll kein Bürger den Brandwein, so er brennet, in seinem Hause bey pfennigweise aushöckeren oder schencken, besonderen bey Stoffen verkauffen, den Büdneren aber auch den Stoff eines Groschen wohlfeiler geben, denn einem frembden und solches aus der Bürger eigener Bewilligung bei Busse der Stadt Willkür.

Item es soll den Höckeren oder Büdneren gegen diese jetzt gemeldte zwene Articul zugelassen seyn auffm Markte allerley Wahre an Flachss, Getreyde und alles dasselbe, so ihnen in ihren Buden von nöthen, neben einem andren Bürger zu kauffen und auch solche Waare in andre Städte zu verführen und hinwieder sich selbst aus anderen Oerten seine Bude mit allerlei Höcker=Waare zu versorgen, aussgenommen, dass sie nicht Getreyde kauffen, Maltz daraus zu machen und Brandwein davon zu brennen, welches allein den Bürgern soll vergünstet seyn. Der hiergegen thut, verbusset anderthalb Marck. Auch sollen die Büdneren in ihren Buden haben, was zur Höckerey dienet, damit der gemeine Mann auch sein Geld bekommen mag, wass er in sein Hauss bedarff, so aber die Höcker solches nit hätten, noch vom Bürger, der solche Waaren hätte, der den Höckeren oder Büdneren angeboten und sie nicht kauffen wolten, mag alsdann ein Bürger dem anderen dasselbe, was ihme von nöthen, verkauffen oder überlassen.

Item es soll kein Höcker unterm Rath=Hauss wohnhafftig einen Schweinstall bey seiner Bude bauen lassen oder halten bey der Stadt Willköhr Busse und das zu wandeln.

Zatem każdy obywatel może ze swych własnych drożdży i zboża w swoim domu i w swojej własnej grapie⁶ palić gorzałkę i przy tym obecny powinien być ten, który destyluje gorzałkę. Zobowiązany jest za to do płacenia Czcigodnej Kapituły rocznego czynszu na dzień św. Michała [29 IX] [w wysokości] pół grzywny od każdej grapy, lecz ci, którzy w jakimkolwiek punkcie złamią [przepisy] lub praktykują palenie gorzałki z obcych drożdży czy w obcym kociołku albo w obcym domu, oni poniosą karę półtorej grzywny.

Zatem żaden obywatel gorzałki, którą w swoim domu pali, nie powinien sprzedawać lub szynkować za pfenigi, zwłaszcza na sztofy sprzedawać, lecz budnikom też sztof o kilka groszy taniej dawać aniżeli jakimś obcym i to [czyścić na mocy] własnej decyzji obywateli, pod karą wilkierza miejskiego.

Zatem kramarzom lub budnikom zezwala się tak jak innym obywatelom, wobec tych wyżej wspomnianych dwóch artykułów, kupować na rynku różne towary, jak len, zboże i tym podobne, potrzebne im [do handlu] w ich budach i też takie towary wywozić [na sprzedaż] do innych miast, a z powrotem zaopatrywać swoje budy w różne towary kramarskie z innych miejscowości, z wyjątkiem zakazu kupna zboża na wytwarzanie z niego słodu i palenia z tego gorzałki, co przysługuje tylko obywatelom. Kto czyni przeciwnie, ukarany będzie [kwotą] 1,5 Mk. Także powinni budnicy mieć w swych budach to, co dotyczy kramarstwa i co człowiek z gminy może też za swoje pieniądze otrzymać, czego on w swym domu potrzebuje, lecz jeśli kramarze tego [towaru] nie mają, mogą kupić od obywateli, którzy mieliby takie towary, ale jeśli oni kramarzom lub budnikom zaproponują [towar], a ci nie chcieliby kupić, [to] dopiero wtedy może jeden obywatel drugiemu sprzedać lub zbyć to, czego on potrzebuje.

Zatem żadnemu kramarzowi mieszkającemu pod ratuszem nie wolno budować i utrzymywać chlewu przy swojej budzie, pod karą wilkierza i usunięcia tego.

CAPUT 24^{TUM}

VON FALSCHER WAHRE

Item wer alten Hering von neuen den Höckeren verkaufft, den soll man halten als einen Verfälscher der Waaren.

CAPUT 25^{TUM}

VON FISCHE VERKAUFFEN

Item wer Fische beym Fuder Vorfeil haben will, es sey Bürger oder Gast, der soll sie feil haben bis um Segers zwölfß auf den Tag, ehe er sie einem andren beym Fuder wiederumb feil zu halten verkauffet. Verkaufft er sie eher, so sollen ihm die Fische genommen und ins Hospital gegeben werden und welcher Wirth seinem Gaste ein solches nicht ansaget, soll der Stadt einen Vierdung zur Busse ablegen.

Item es soll kein Mann oder Weib Fische binnen oder ausser der Stadt feil haben, allein auf gebürlichem Marckte, als nemlich auf oder bey den Fische = Bäncken dazu. Wer Leuthe, welche Fische tragen oder führen in der Vorstadt oder Gassen auffhält und zur gebürlichen Stelle nicht kommen läst oder unfüglicher weise in den Wagen fält, der verbüset einen Vierdung.

CAPUT 26^{TUM}

VON GASSEN KÄUFFEN UND AUFHALTUNG DER WAHREN

Item es soll niemandt vor der Stadt, in den Gassen, Getreyde, Flachss, Hopffen, Wolle, Milch=Speisse, Fische, Euer, Butter, Kässe, Zwerge oder einigerley Victualien oder Wahren, des heiligen Tages und Montags oder sonst irgends in einem andren Tage kauffen oder besprechen, sondern soll alles auf unsern freyen Marckt kommen lassen, bey der Stadt Willkür zu verbussen.

ROZDZIAŁ XXIV

O ZAFALSZOWANYCH TOWARACH

Zatem kto stare śledzie sprzedaje kramarzom jako świeże, tego powinno się uznać za fałszerza towarów.

ROZDZIAŁ XXV

O SPRZEDAŻY RYB

Zatem kto ryby przy furze chce sprzedawać, czy to obywatel, czy to gość, ten powinien je sprzedawać aż do godziny dwunastej za dnia, zanim on je innemu ponownie wystawi na sprzedaż przy furze. Jeśli sprzedaje je wcześniej, ryby powinny mu zostać odebrane i oddane szpitalowi, a który gospodarz swego gościa o tym nie poinformuje, powinien miastu i wiardunek kary złożyć.

Zatem żaden mężczyzna ani kobieta w obrębie miasta lub poza nim nie powinni sprzedawać ryb, a tylko na wyznaczonym do tego rynku, to znaczy na ławach rybnych lub przy nich. Kto zatrzymuje ludzi niosących lub wiozących ryby na przedmieściu lub w uliczce i nie pozwala dojść do właściwego miejsca [sprzedaży] lub w gorszący sposób wtargnąłby do wozu, ten podlega karze i wiardunku.

ROZDZIAŁ XXVI

O HANDLU NA ULICACH I ZATRZYMYWANIU TOWARÓW

Zatem nikt nie powinien zawierać kontraktów przed miastem lub kupować w uliczkach zboża, lnu, chmielu, wełny, produktów mlecznych, ryb, jajek, sera, twarogu lub różnorodnych wiktuałów lub towarów w dni świąteczne lub w poniedziałki, czy nawet w jakiś inny dzień i powinno dochodzić do wszystkich [transakcji] na naszym wolnym rynku, pod karą wilkierza miejskiego.

CAPUT 27^{MUM}

VON HECHSEL SCHNEIDEN UND RAUCHFUTTER

Item es soll niemand auf den Söllern Hechsel schneyden lassen bei Nacht=Zeiten, sondern im Hausse, da ein Wirt selbst mit zusehen kann, bey drey Marck Busse.

Item es soll niemand mehr Rauch=Futter in die Stadt führen, dann auf drey Nachten, thut jemand darwieder, der soll der Stadt Willkür verbussen.

CAPUT 28^{VUM}

VON REINIGKEIT DER GASSEN

Item wer die Gasse nicht reiniget und in seinem Hoff oder Garten Vorfluss nicht verschaffet, der verbusset von jeglichem Gebothe des Raths einen halben Vierdung.

CAPUT 29^{NUM}

VOM DOPPEL SPIELL

Item es soll niemand bey Tage oder bey Nachte doppelt Spiel zu spielen gestatten. Wer das thun wird, soll sowohl der Wirth als Spieler bey drey Marcken verbusset werden, von welchem der Ober=Herrschaft die Helffte, die andre Helffte dem Rathe zukommen soll. Wo jemand solche Busse abzulegen nicht vermag, soll mit Gefängnüss am Leibe gestraffet werden, oder in Ketten gespannt werden, und das gewonnene Gut wiedergekehret und den armen Leuthen gegeben werden. Aber Brettspiel und andre ehrliche Kurzweil=Spiel, mag man wohl spielen lassen, jedoch das über einen halben Vierdung nicht verspielet werden bey gemelter Busse.

ROZDZIAŁ XXVII

O CIĘCIU SIECZKI I ŁATWOPALNEJ PASZY

Zatem nikt nie powinien zezwalać, by nocą na tarasach cięto sieczkę, lecz w domu, gdzie sam gospodarz może tego doglądać, pod karą
3 grzywien.

Zatem nikt nie powinien więcej paszy do miasta wwozić niż na trzy noce, a jeśli ktoś czyni przeciw temu artykułowi, ten powinien podlegać karze wilkierza miejskiego.

ROZDZIAŁ XXVIII

O CZYSZCZENIU ULIC

Zatem jeśli ktoś nie czyści ulicy i nie utworzy odpływu na swym podwórzu lub ogrodzie, ten podlega karze połowy wiardunku od każdego [niewykonanego] polecenia Rady.

ROZDZIAŁ XXIX

O GRACH HAZARDOWYCH

Nie powinno się nikomu zezwalać na gry hazardowe za dnia lub nocą. Kto to będzie czynił, powinien zostać ukarany trzema grzywnami zarówno gospodarz, jak i gracz, z których władza zwierzchnia powinna dostać połowę, a druga połowa powinna przypaść Radzie. Gdy ktoś takiej kary nie jest w stanie złożyć, powinien zostać ukarany więzieniem i karą cielesną lub zostać zakuty w kajdany, a wygraną [należy] zwrócić i przekazać ubogim. Ale zezwala się też na gry planszowe i inne godne, wesołe zabawy, mimo to wygrana nie może przekraczać wartości
połowy wiardunku, pod wspomnianą
karą.

CAPUT 30MUM

VON AUSPFÄNDEN

Item wer da wird ausgepfändet von Ungehorsams der Stadt oder Schuld wegen, der soll das Pfand binnen 6 Wochen lösen. Wer das nicht thut, den soll man ferner von Pfande keine Antwort zu geben schuldig seyn. Jedoch sollen damit die Schulden, davor das Pfand versetzt, gegolten und gezahlet und so was dann darüber befunden, ihme, dem das Pfand gehöret, zugestellet werden.

CAPUT 31MUM

VOM ZIEGEL, KALK, LEHMGRABEN UND ZUGEHÖRIGEM SCHARWERCK

Item wenn es der Stadt zum Ziegel=Offen oder Kalck=Offen von nöthen, so soll ein jeglicher Bürger, der im halben Erbe wohnet, $\frac{1}{2}$ Viertel Holz zu setzen, und wohin es der Rath von nöthen erkennet, zu führen schuldig seyn. Desselbengleichen soll es auch mit dem Rauch=Holtz und Viertel=Holtz gehalten werden, also dass allewege vom halben Erbe noch soviel Rauch=und Viertel=Holtz als vom Viertel Erbe soll geführet werden.

Item es soll ein jeglicher Bürger sein Rauch=Holtz und Viertel=Holtz auf die Zeit und Tag, so vom Ehrsammen Rath gebothen wird und besichtigt soll werden, führen, setzen und gewehren. Wer das nicht thut und muttwillig versäumet, soll von jedem obgemeldten Stücke der Stadt eine Marck verbussen.

Item wenn der Rath wird gebietten, dass ein jedermann sein Viertel=und Rauch=Holtz auf die Zeit und Tag anzeigen und beweisen soll, wer denn inwendig einer Stunden, wenn man mit der Rath Glocke darzu geleutet hat, nicht kommet und sein Holtz nicht anzeigt, der verbusset auch ein Marck.

Item auf wes Hube zu Zieglen Lehm gegraben wird, demselben soll der Rath durch ein gemeines Scharwerck die Grube wiederum zufüllen lassen.

ROZDZIAŁ XXX

O ZASTAWACH

Zatem [czyj majątek] z powodu nieposłuszeństwa wobec miasta lub [z powodu] długu będzie oddany w zastaw, ten powinien spłacić zastaw w ciągu 6 tygodni. Kto tego nie uczyni, temu nie należy dalej od zastawu dawać żadnego zwrotu. Jednakże długi, na których zastaw ustanowiono, powinny być z tego zrefundowane i spłacone, i co potem ponadto będzie znalezione, przysługuje temu, do kogo zastaw należy.

ROZDZIAŁ XXXI

O CEGŁACH, WAPNIE, GLINIANKACH I POWINNOŚCIACH SZARWARKOWYCH

Zatem jeśli miasto potrzebuje do pieca cegielnego lub wapiennego [zwózki drewna], powinien każdy obywatel, który mieszka w półdomu dostarczyć pół wiertła [sążnia sześciennego] drewna i powinien być zobowiązany zwieźć je, skąd Rada uzna to za konieczne. To samo powinno też [dotyczyć] drewna opałowego i szczapowego⁷, więc zawsze od półdomu ponownie tyle samo drewna opałowego i drewna szczapowego, jak i z ćwierćdomu powinno zostać zwiezione.

Zatem każdy obywatel powinien swoje drewno opałowe i szczapowe na godzinę i dzień, który będzie wyznaczony przez Czcigodną Radę na lustrację, zwieźć, złożyć i [zabezpieczyć]. Kto tego nie uczyni i samowolnie zaniedba, powinien od każdej wyznaczonej sztuki [drewna] zapłacić miastu karę i grzywny.

Zatem gdy Rada poprosi, aby każdy okazał swoje i drewno szczapowe i opałowe na wyznaczony przez Radę dzień i godzinę, kto zatem nie przybędzie w ciągu jednej godziny, gdy Rada to ogłosi dzwonem, i swego drewna nie okaże, ten zostanie ukarany i grzywną.

Zatem na czym łanie będzie rozkopany dół cegielniany [aby wydobyć glinę], temu powinna Rada poprzez nakaz wspólnego szarwarku dół ponownie zasypać.

CAPUT 32^{DUM}

VON ENTSCHEIDENDEN SACHEN

Item was von dem Ehrbaren Rath oder sonst von Erbaren und guten Männern verricht und entschieden wird, darüber darff man keine andre Klage leyden, es sei denn, dass die Sache durch eine rechtliche Appellation an die hohe Ober=Herrschaft gelanget.

CAPUT 33^{TUM}

VON PFENNIG ZINSEREN

Item es soll niemand fortan den Kirchen, Hospitälern, geistlichen Lehne, Priester=Geldern, Bruderschafften und auch sonsten jemand andern Pfennig=Zinsser auf seinem Hausse, Hoff, Huben, Garten, Morgen oder einigerley anderen Güttern, in der Stadt Freyheit gelegen, verkauffen ohne Erlaubniss und schriftlichen Beweis der Ober=Herrschaft und darüber auch ohne Bewust und Willen des Ehrsammen Raths bey Verlust des Geldes, und wo es ihme also oder sonsten nach der Landes=Ordnung, von der Ober=Herrschaft und dem Rath zugelassen und erlaubt wird, so soll es in das Raths Buch verzeichnet werden.

CAPUT 34^{TUM}

VON ZINSEREN

Item es soll ein jeder verpflichtet seyn, auf den Tag S. Martini des heiligen Bischoffs seinen gebührlichen Zinss – es sey wovon es will – Inhalts des Stadt=Buchs abzulegen, wenn auf die Zeit zugestieget und mit der Raths=Glocken dazu gelautet wird, und er nich kömmt und leget seinen Zinss nicht ab, soll verbussen einen halben Vierung. Wo aber jemand seinen Zinss auf solche Zeit abzulegen nicht hätte oder vermöchte, so soll er sich gleichwohl als ein gehorsammer vor dem Rath stellen und auf einen bequemen Tag abzulegen Versicherung thun bey derselben Busse.

ROZDZIAŁ XXXII

O OSTATECZNYCH DECYZJACH W SPRAWACH

Zatem co przez Czcigodną Radę lub też przez czcigodne osoby z gminy [miejskiej] będzie załatwione i postanowione, odnośnie do tego nie będą tolerowane żadne inne skargi, poza tym, że sprawę [można] skierować za pośrednictwem prawnej apelacji do władzy zwierzchniej.

ROZDZIAŁ XXXIII

O CZYNSZOWNIKACH PŁACĄCYCH CZYNSZ TZW. PFENNIGZINS

Zatem odtąd żaden z płacących czynsz [tzw. Pfennigzins] nie powinien pod karą utraty pieniędzy sprzedawać lennom kościelnym, szpitalnym, duchownym, bractwom kapłańskim i [innym] bractwom, bez pozwolenia i pisemnego świadectwa władzy zwierzchniej i ponadto bez wiedzy i zgody Czcigodnej Rady, położonych na wolniźnie miejskiej dóbr czynszowych z ich domem, dworem, łąnem, ogrodem, morgą i innymi dobrami i jeśli to też im wedle ordynacji krajowej będzie przez władzę zwierzchnią lub Radę dopuszczone lub zezwolone, to powinno zostać wpisane do Księgi Radzieckiej.

ROZDZIAŁ XXXIV

O CZYNSZACH

Zatem każdy w dniu św. Marcina [11 XI], świątobliwego biskupa, powinien być zobowiązany złożyć swój należny czynsz – z czego by nie był – wedle zapisu w księdze miejskiej, kiedy nadejdzie czas i dzwony ratuszowe na to zadzwonią i on nie przyjdzie i nie złoży swego czynszu, powinien ponieść karę [w wysokości] połowy wiardunku. Lecz gdyby ktoś nie mógł swego czynszu złożyć w terminie i [mimo] to powinien jednak jako posłuszny [obywatel] przed Radą się stawić i złożyć zapewnienie złożenia [czynszu] w dogodnym czasie, pod tą samą karą.

CAPUT 35UM

VOM SCHARWERCK

Item so und wenn von dem Ehrsammen Rathe Scharwerck gebothen wird, wer da säumig wird befunden, und nicht führte, wenn es ihm geboten ist, der soll zehen Schillinge verfallen seyn, so oft er seine Fuhre versetzt. So aber jemand auf solche Zeit, wie ihme gebothen wird, nicht führen könnte, der soll seinen Gebrechen und ehehafter Verhinderung dem Burger Meister ansagen, und wenn alsdann der Burger Meister seine Entschuldigung genugsam erkennet und annimmt, soll ihme solch Scharwerck zu thun erstreckt werden bis er solches bequemlich jedoch unnachlässlich thun kan. Ist jemand nicht einheimisch, so soll sein Weib,

Knecht oder Magd solches dem Burger Meister ansagen, alsdann
soll er des Scharwercks bis auf seine Zukunft
überhoben seyn.

Item mit dem Scharwerck soll es auch wie mit der Fuhre gehalten werden, auf welche Stunde und Zeit solches gebothen. Wird jemand säumig befunden, der da eine halbe Stunde oder länger nach angesetzter Zeit kommet, der soll vier schilling Straff verfallen sein und zudem einen anderen Tag dafür scharwercken.

Item hiervon suche mehr Capite von Ziegel,
Kalck pp.[?]

CAPUT 36UM

VON FISCHEREYEN

Item die Fischerey in unseren Seen und Teichen auch Flüssen beinnen der Stadt Gräntzen soll allerley Knechten, Dienst Bothen, Handwercks= Gesellen, loosen und fremden Leuthen, vor ihre selbst eigene Person und Gunsserey verbothen und allein den Bürgern frey sein bey Verlust des Garns.

ROZDZIAŁ XXXV

O SZARWARKACH

Zatem kiedy przez Czcigodną Radę będzie wyznaczony szarwark, kto wykaże się opieszałością i nie dojedzie, gdy się go o to poprosi, ten powinien zapłacić 10 szelągów, tak często jak on zaniedba swój sprzężaj. Ale gdy ktoś na czas, w którym zostanie poproszony, nie mógłby dojechać, ten powinien powiadomić burmistrza o swojej nieobecności i ważnych przeszkodach, a gdy następnie burmistrz jego przeprosiny uzna za wystarczające i [je] przyjmie, powinien mu wypełnienie takiego szarwarku przedłużyć, aż on go dogodnie, ale bezzwłocznie będzie mógł wypełnić. Jeśli ktoś nie jest miejscowy, to powinna jego żona, parobek lub służąca, wytłumaczyć [niestawiennictwo] burmistrzowi [i] on powinien mu następnie szarwark przesunąć na przyszły czas.

Zatem przy szarwarku ręcznym powinny obowiązywać [te same reguły], jak przy sprzężaju [i] na którą godzinę i czas zostanie wyznaczony, a ktoś się spóźni i przyjdzie tam pół godziny lub dłużej po wyznaczonym terminie, ten powinien podlegać karze 4 szelągów i do tego wypełnić szarwark w inny dzień.

Zatem o tym szukaj więcej w rozdziale o ceglach,
wapnie itd.

ROZDZIAŁ XXXVI

O POŁOWACH RYB

Zatem połowy w naszych jeziorach, stawach i rzekach w obrębie granic miasta powinny być zakazane różnym pachołkom, służącym, gońcom, czeladnikom, ludziom luźnym i obcym, na ich własne potrzeby i dla zysku pod karą utraty sieci. Tylko obywatele mają ten przywilej.

CAPUT 37^{MUM}

VON VIEH, HIRTEN UND HIRT=LOHN

Item es soll ein jeglicher Bürger und Einwohner sein Vieh vor den gebürlichen Hirten treiben, da es hingehöret. So ers aber vor den Hirten nicht treibet und wird ihme darüber beschlagen oder sonsten umbkommen, so soll er den Schaden haben und leyden.

Item so jemand einen Hirten halten wird, soll von jedem Stück einen Vierung verfallen seyn.

Item auf dass niemand in seinem Getreyde oder sonst irgends woran Schaden geschehen, soll ein jeder Mann seine Kühe, Schweine und anderes Vieh in seinen Ställen behalten, bey einem halben Vierung Busse.

Item wer sein Vieh seinem Nachbahren auf Aeckeren, Wiesen, Gärten oder Feldern zu Schaden kommen lässt, ist die Busse von jedem Stücke ein Vierung und zu dem Schaden aufzurichten.

Item es soll einem Bürger Rind=Vieh zu halten nicht mehr vergönnet und zugelassen seyn, den einem gantzen Hausse acht Stück, einem halben Erbe vier Stück, einem Budner und Vorstädter zwey Stück, einem Hübener so viel er will und vermag, Instleuthen aber so nicht Bürger Recht oder eigenes haben, gar keines, den Mälzern soll sowohl Schweine als Rindvieh zu halten verbothen seyn.

Item ein jeglicher, der sein Vieh vor den Hirten treibet, der soll auch nach Anzahl seines Viehes dem Hirt Holtz zu verschaffen verpflichtet seyn.

Item ein jedermann soll sein Hirtenlohn und Wächter=Geld zu rechter Zeit, wann man das mahnet, ablegen bey einem Vierung Busse.

Item würde jemand sein Vieh verläugnen, dem soll das verläugnete genommen und der Herrschaft zwey Theil, der Stadt aber das dritte Theil davon zugeeignet, und der Verläugner – so fern ers mit Fürsatz⁹ gethan – vor einen untreuen Mann gehalten werden.

ROZDZIAŁ XXXVII

O BYDLE, PASTERZACH I OPŁATACH ZA WYPAS

Zatem każdy obywatel i mieszkaniec powinien swoje bydło wypasać [pod nadzorem] zatrudnionego pasterza, jak tu jest w zwyczaju. Lecz jeśli on nie wypasa [pod opieką] pasterza i [bydło] podczas tego zostanie zabrane czy nawet padnie, to powinien on ponieść stratę i [ją] przecierpieć.

Zatem gdy ktoś będzie utrzymywać pasterza, to od każdej sztuki płaci i wiardunek.

Zatem ażeby nikt nie ponosił strat w swym zbożu lub też gdziekolwiek indziej, powinien każdy swoje krowy, świnie i inne bydło w swych stajniach trzymać, pod karą połowy wiardunku.

Zatem kto pozwala, żeby jego bydło weszło w szkodę sąsiadom na [ich] grunty, łąki, do ogrodów lub na pola, [to] kara od każdej sztuki [bydła] wyniesie i wiardunek i wyrównanie strat.

Zatem nie powinno się zezwalać obywatelowi na utrzymywania wołów w ilości większej niż: cały dom 8 sztuk, półdom 4 sztuki, budnikowi i mieszkańcowi przedmieść 2 sztuki, hibnerowi⁸ tyle, ile chce i może, lecz komornikom, którzy nie mają obywatelstwa lub nieruchomości w mieście [nie wolno mieć] żadnej [sztuki], słodownikom zarówno trzymanie świń, jak i wołów powinno być zakazane.

Zatem każdy, kto swoje bydło przez pasterza wypasa, powinien być też zobowiązany według liczby swego bydła pasterzowi dostarczyć drewno.

Zatem każdy powinien swoją opłatę za wypas i za wachty złożyć we właściwym czasie, kiedy zostanie [do tego] wezwany, pod karą i wiardunku.

Zatem gdy ktoś się do swego bydła nie przyzna, temu powinno być to bydło, którego się wyprze, odebrane i władzy [zwierzchniej] z tego przysługują dwie części, a miastu trzecia część i ten który się wyparł – o ile on [to] uczynił z rozmysłem – będzie uważany za człowieka niewiarygodnego [przeniewiercę].

Item ein jeder Mann soll seinem Vieh die Hörner abschneiden, wenn es vom Rathe der Ältesten der Hübener gebothen wird, so es jemand nicht thut, und sein Vieh mit unabgeschnittenen Hörnern vor den Hirten treibet, soll vom jeglichen Haupt zwey Schillinge verbussen.

CAPUT 38^{VUM}

VON PFERDEN UND PFÄNDUNGEN

Item wenn Pferde oder allerley Vieh gepfändet wird, und der gepfändete muthwillig das Vieh wiederzunehmen sich unterstunde oder auch wieder nehmen ohne Willen des Pfänders oder des Burger=Meisters, der soll von solchen Frewel und Gewalt der Stadt Busse geben drey Marck und dem Pfänder den Schaden aufrichten.

Item zufälligen Schaden zu verhütten soll niemand seine Pferde vom Felde zu Hauss oder ausser Ställen zu Tränke oder ins Feld oder in der Stadt über die Gassen und Brücken hin und her wieder loos lauffen, oder jagen lassen, sondern ein jedes Pferd im Zaume haben und bey oder vor sich führen bey einem halben Vierdung Busse.

CAPUT 39^{NUM}

VON RAUME DER STRASSEN

Item es soll niemand übrige Hauffen Holtz und Kühn=Stobben vor den Thüren in der Stadt halten und aufstappeln, auch keine Brau=Rähmen in die Stadt führen, auch die Stein=Thämmen, Weege oder Strassen vor der Stadt mit Rahmen^{io} oder Rinnen nicht verlegen, bey einer halben Marck Busse und Verlust des Holtzes.

Item es soll niemand leedige Waagen oder Schlitten am Ringe oder in den Gassen des heiligen Tages vor den Thüren oder Häusseren hegen bey einem halben Vierdung Busse.

Zatem każdy powinien swemu bydłu obciąć rogi, gdy Rada poprosi [o to] starszego hibernów, [i] o ile ktoś tego nie uczyni i jego bydło będzie wypasane przez pasterza z nieobciętymi rogami, powinien zapłacić od każdego łba karę 2 szelągów.

ROZDZIAŁ XXXVIII

O KONIACH I ZASTAWACH

Zatem jeśli konie lub jakiekolwiek bydło [pójdzie pod] zastaw i ten który oddał bydło w dzierżawę samowolnie sprzeciwia się jego zabraniu lub [je] też ponownie zabiera bez zgody egzekutora lub burmistrza, ten powinien za taki występki i przemoc dać miastu karę 3 grzywien i egzekutorowi szkody powetować.

Zatem aby zapobiec przypadkowym szkodom, nikt nie powinien pozwalać swym koniom swobodnie biegać tam i z powrotem lub [je] przepędzać z pola do domu lub poza stajniami do wodopoju lub na pole czy w mieście przez uliczki i mosty, lecz każdego konia [należy] prowadzić w uździe obok siebie lub przed sobą, pod karą połowy wiardunku.

ROZDZIAŁ XXXIX

O PRZESTRZENI ULIC

Zatem nikt nie powinien trzymać i gromadzić przed drzwiami w mieście resztek ze stosów drewna czy nawozu krowiego, także nie wwozić do miasta żadnych kłoców warzelnianych, też nie zagrażać kamiennych grobli, dróg lub ulic przed miastem balami lub rynnami, pod karą pół grzywny lub utraty drewna.

Zatem nikt w dni świąteczne nie powinien pustymi wozami lub sańmi zastawiać [miejsc] przy murach lub w uliczkach przed drzwiami lub domami, pod karą połowy wiardunku.

CAPUT 40UM

VON STADT=THOREN

Item es soll niemand in die Stadt=Thore Waagen, Schlitten oder Böth stellen, sondern die frey lassen bey Verlusst desselben, so darinn gefunden wird.

CAPUT 41UM

VON DIENSTBOTHEN UND ÜBELTHÄTERN

Item so einem Bürger ein Dienstbothe entflühe oder sonst von einem anderen an seinen Güttern bestohlen würde, welchem Bürger vom Rath oder Burger=Meister befohlen würde, dem Übelthäter nach zu eilen, soll derselbe ohn alles Säumen und Wiederrede solchem Gebott nachkommen, bey Verlust seines Bürger Rechts und zu solcher Zehrung soll die gantze Gemeinde schossen.

CAPUT 42UM

VON BÜRGERLICHER TREU UND BEYSTAND

Item so irkeiner von unseren Mitt=Bürgeren und Inwohnern auf Strassen und fremden Weegen zusammen reisen, soll eines dem anderen brüderliche und nachbahrliche Liebe und Treue beweisen, getreu und hold einer dem andren seyn und in Nöthen nicht stecken lassen, bey Straff Ehrsammen Raths.

CAPUT 43^{TIUM}

VON TAGLÖHNERN UND INSTLEUTEN

Item die Tag Löhner und losen Leuthe, so bey Uns wohnen wollen, sollen durchs gantze Jahr bey unserm essen und trinken arbeiten umb 3 Schillinge. Es sey was es for arbeit wolle. Im Augst aber ein Senssen=Bauer um sechs Schillingen, ein Weibs Bild durch gantze Jahr umb zween Schillinge, alles in geringe Müntze gerechnet.

ROZDZIAŁ XL

O BRAMACH MIEJSKICH

Zatem nikt nie powinien stawiać wozów, sań lub kadzi w bramach miejskich, lecz pozostawić [je] przejezdne pod karą utraty tego, co w środku będzie znalezione.

ROZDZIAŁ XLI

O SŁUŻBIE I PRZESTĘPCACH

Zatem gdy od jakiegoś obywatela ucieknie służący lub też przez jakiegoś innego zostanie okradziony ze swego majątku, któremu obywatelowi Rada lub burmistrz poleciliby ścigać przestępcę, powinien to polecenie bezzwłocznie i bez sprzeciwu wykonać, pod karą utraty obywatelstwa i na strawnie powinna złożyć szos cała gmina.

ROZDZIAŁ XLII

O OBYWATELSKIEJ WIERNOŚCI I POMOCY

Zatem gdy jacyś z naszych współobywateli i mieszkańców podróżują wspólnie na drogach lub obcych traktach, jeden drugiemu powinien okazać braterską i sąsiedzką miłość i wierność, jeden drugiemu być wiernym i pomocnym i w razie potrzeby nie pozostawić go [samego], pod karą [wyznaczoną przez] Czcigodną Radę.

ROZDZIAŁ XLIII

O ROBOTNIKACH DNIÓWKOWYCH I KOMORNIKACH

Zatem gdy robotnicy dniówkowi lub ludzie luźni, którzy chcą u nas zamieszkać, powinni przez cały rok na naszym jedzeniu i picu pracować za 3 szelągi. To jest to, co się należy za pracę. Lecz w czasie żniw kosiarz pracuje za 6 szelągów, [a] pracownica dniówkowa przez cały rok za 2 szelągi, wszystko liczone w mniejszej monecie¹¹.

Item ein Drescher vom Scheffel Korn und Gerste sechs Pfennigen, vom Haaber, Grück und Erbsen 4 Pfennigen. Wer darüber lohnet, wie oben vermeldet, soll der Stadt eine Marck verbussen. Wo sich ein Erbs=Mann darwieder setzen und umb angesetztes Tag=Lohn nicht arbeiten wollte, soll der vom Bürger=Meister mit dem Thurm gestraffet werden oder von der Stadt gejaget werden, und dargegen soll man ihn auf unserem Marckt zu seiner Nothdurfft, Fleisch, Fische, Milch=Speise und allerley essende Speise zu kauffen nicht gestatten.

Item es sollen auch dieselben Inst=Leuthe oder lose Leuthe das ganze Jahr bey Uns verhalten, sich auf den Augst nicht von der Stadt auf die Dörffer oder anders woher zur Arbeit weg machen, sondern bey der Stadt bleiben und gut den Bürgern, wer sie bedürffen wird, umb ihr Lohn arbeiten helfen. Wer sich aber hinweg begeben wird, des soll acht Tage mit dem Thurm gestraffet und darnachst von der Stadt weggejaget werden.

CAPUT 44^{TUM}

VON ÄHREN LESEN

Item es sollen die losen Weiber nicht eher Ähren lesen im Gersten Augst, die Aecker seynd dann gantz leedig bey Straff des Thurms.

CAPUT 45^{TUM}

VON WEEHEN UND STEGEN

Item es soll die gantze Gemeinde schuldig seyn den Hübneren Weege und Stege helfen machen und fertig zu halten.

Zatem młocarz od korca żyta i jęczmienia [dostaje] 6 pfenigów, od owsa, gryki i grochu 4 pfenigi. Kto da wyższe wynagrodzenie od tego, które wyżej wymieniono, powinien miastu zapłacić karę 1 grzywny. Gdy jakiś zagrodnik czyni wbrew temu i nie chce pracować za wyznaczoną dniówkę, zostanie ukarany przez burmistrza więzieniem lub wypędzony z miasta i przy tym nie zewala mu się kupować na naszym rynku na swoje potrzeby mięsa, ryb, produktów mlecznych i różnych produktów żywnościowych.

Zatem powinno się też tych komorników lub ludzi luźnych przez cały rok u nas zatrzymywać, w czasie żniw nie powinni wyjeżdżać do pracy z miasta na wieś lub gdziekolwiek indziej, lecz pozostać w mieście i [dla] dobra obywateli pomagać w pracy za [ustaloną] zapłatą, [kiedy] ktoś ich będzie potrzebował. Lecz kto wyjechałby [z miasta], ten powinien być ukarany osadzeniem w więzieniu na osiem dni i następnie zostać wygnany z miasta.

ROZDZIAŁ XLIV

O ZBIERANIU KŁOSÓW

Zatem luźne kobiety pod karą więzienia, nie powinny w czasie żniw jęczmienia, zbierać kłosów wcześniej, [aż] pole będzie całkowicie puste.

ROZDZIAŁ XLV

O DROGACH I MOSTKACH

Zatem cała gmina powinna pomagać hibnerom w naprawianiu dróg i mostków i je w dobrym stanie utrzymywać.

CAPUT 46^{tum}

VON MÜNTZE DER WILLKÜHR

Item allenthalben wo in diesen obgemeldten Artickeln wird genennet und verbusset der Stadt Willkür, sollen verstanden werden 36 Schillingen [= 1,80 Mark].

Item es sollen auch allerley Geld=Bussen jeglichem Artickel angehafft verstanden werden gutt Geld, ausgenommen wo geringe Geld, sonderlich ausgedruckt, das soll auch mit geringem Gelde gegolten und verbusset werden.

CAPUT 47^{mum}

VON JÄHRLICHEM ABLESEN DER WILLKÜR

Item Wir wollen, dass diese Unsere Ordnung und Willkühr alle Jahr einmahl, nemlich des andern Tages nach dem, wenn die gemeine Köhr auff Petri Stuhlfeyer gehalten und wenn man die Glocke darzu geläutet wird haben – dennoch zuvor mit Ersuchung und Zulass Unseres zur Zeit wesenden Herren Land Probsts – der gantzen gemeinen Bürgerschaft und allen Einwohnern Unserer Stadt öffentlich auf dem Rath=Hausse abgelesen werden soll, damit sie ein jeder höre und sich darnach zu richten wisse, und in solcher gemeinen Versammlung oder auch wenn und alls oft die gantze gemeine Bürgerschaft zusammen kommt oder versammelt wird, soll keiner, er seye wer er wolle ein Messer oder Gewehr mit sich bringen bey Verlust seines Bürger=Rechts.

CAPUT 48^{vum}

VON VORBEHALT DER HERRSCHAFFT

Zuletzt, wo in kommender kurtz oder langer Zeit einer oder mehr Articul mit einträchtiger Verwilligung des Ehrsammen Raths und der gemeinen Bürgerschaft dieser Stadt und derselben Einwohnern vor nützlich, gut und nöthig zu seyn befinden und ansehen werden, dass derselbige oder diesselden

ROZDZIAŁ XLVI

O MONECIE WILKIERZOWEJ

Zatem wszędzie gdzie w tych wspomnianych artykułach będzie wymieniona i określona kara wilkierza miejskiego, powinno być to rozumiane jako 36 szelągów.

Zatem powinny też różnorodne kary pieniężne w każdym artykule łącznie być rozumiane jako [tzw.] dobry pieniądz, z wyjątkiem gdzie mniejszy pieniądz wymieniono osobno, to kara powinna też zostać uiszczona i opłacona w mniejszym pieniądzu¹².

ROZDZIAŁ XLVII

O DOROCZNYM ODCZYTYWANIU WILKIERZA

Zatem my chcemy, ażeby nasza ordynacja i wilkierz raz w roku, szczególnie w następnym dniu po tym, gdy w dniu Katedry Świętego Piotra [22 II] odbywają się wybory [do władz] gminy [miejskiej], i gdy dzwony na to zadzwonią – jednak wcześniej po [złożonej] prośbie i pozwoleniu naszego aktualnego Pana Administratora komornictwa – powinny zostać odczytane publicznie na ratuszu całej gminie miejskiej i wszystkim mieszkańcom naszego miasta, ażeby je każdy usłyszał i wiedział, [jak] według nich dalej postępować, i na takim ogólnym zgromadzeniu lub też kiedy i jak często cała gmina przybędzie lub zbierze się razem, nie powinno [być] nikogo, kto by chciał nóż lub broń ze sobą przynieść pod [karą] utratą jego prawa [miejskiego].

ROZDZIAŁ XLVIII

O [PRAWIE] WŁADZY [DO] ZASTRZEŻENIA

Na koniec, gdy w nadchodzącym krótkim lub długim czasie za jednomyślną zgodą Czcigodnej Rady i ogółu obywateli tego miasta i jego mieszkańców będzie znalezione i uznane za korzystne, dobre i konieczne, aby jeden lub więcej artykułów do tego wilkierza mogły zostać wciągnięte

in diese Willkür eingezogen und eingesetzt mögen werden, wollen Wir
Uns hiermit vollkommen Macht und Gewalt vorbehalten haben, mit
Verwilligung und Zulas Unserer Oberherrschaft.

Item dass allenthalben obgeschriebene Artikul Unserer würdigen Herren,
Gerichten, Obrigkeiten, Herrlichkeiten und Regalien unschädlich sollen
verstanden werden und wo die Obere Herrschaft vermöge dieser Artikel
Busse mit nimmet und diesselbige solche Busse gar und ein Theil derselben
erlasset, soll die Stadt ihres Theils halben auch damit zufrieden seyn.

Im Fall auch wo der Rath säumig würde seyn oder nachlässig in der
Vollziehung irkeines abgeschriebenen Artikels, dass die Ober=Herrschaft
oder ihre Amt = Leuthe vollkommene Macht haben, in die Vollenziehung
zu treten, straffen, bussen und besseren ihres Gefallens,
nach Erheischung der Nothdurfft.

BESCHLUSS

Dieweil wir denn aus fleissiger Vorlese solcher vorgeschriebenen Artikel
und derselben in gemein wie eines jedes insonderheit eigentlicher und reifer
Betrachtung angemercket, dass dergleichen führnehmen und auf gesetzte
Puncta oder Ordnunge des Raths und der Bürgerschaft vorgemeldter Unserer
Stadt sowohl zu Erwachs, Gedey und Beförderung allerley Ständer gemeiner
Nahrunge, wie zu Stiftung löblicher Zucht, Erbarkeit und guten Wandels
am meisten gerichtet und der gemeinen Landes=Ordnung in keinem
zugegen. Wir auch darneben für sehr nutz und fruchtbarliche erachten, dass
gleicher Weise, wie in andren, wohlgeordneten Städten weislich gehalten
und versehen, also auch in Unser obgedachter Stadt Allenstein gewisse
Satzungen, Willkür und Stadt=Ordnungen aufgerichtet, danach männiglich
jedes Standes und Berufs sich zusammet seinem gantzen Hausse, zugleich in
gemeiner Handthierung, wie in seinem eigenen gegen jeder männiglich zu
verhalten und in keinem die Unwissenheit zum Deckel seiner Uebertretung
und des gemeinen Besten Verbrechung umzuwenden haben – alss haben wir
solche Artikul und Punkta auf unterthänige Bitte mehr gemeldter Unser
Stadt, Raths und gemeiner Bürgerschaft aus tragender Obrigkeit und Macht

i wstawione, chcemy zastrzec sobie [do tego] całkowitą moc i prawo,
za zgodą i pozwoleniem naszej władzy zwierzchniej.

Zatem, aby powyżej spisane artykuły powinny wszędzie być rozumiane jako nieszkodzące naszej Czcigodnej Kapitule, sądom, zwierzchności, dostojności i regaliom i gdzie władza zwierzchnia zgodnie z tymi artykułami karę pobierze i od tej kary całkowicie lub w jakiejś jej części odstąpi, to miasto powinno zadowolić się cześcią, która mu przypadnie.

W wypadku też gdyby Rada była opieszła lub niedbała we wprowadzeniu w życie jakiegokolwiek z wyżej opisanych artykułów, tam władza zwierzchnia lub jej urzędnicy mają całkowitą moc, by przystąpić do ich wykonania [oraz] pobierania kar i [aby] polepszyć swe dochody, wedle należytnej potrzeby.

ZAKOŃCZENIE

Zatem ponieważ my po pilnym odczytaniu tych spisanych artykułów i szczególnie [po] właściwym i dojrzałym namyśle wszystkich, jak i każdego z osobna uznaliśmy, że tego rodzaju podjęte i ustanowione punkty, czyli rozporządzenia Rady i obywateli wspomnianego naszego miasta, najczęściej kierują się zarówno ku rozkwitowi, pomyślności i polepszeniu egzystencji wszystkich stanów, jak i ku ustanowieniu chwalebnej dyscypliny, zacności oraz dobrych obyczajów i w niczym nie stoją w sprzeczności z ogólną ordynacją krajową. My też poza tym uważamy za bardzo korzystne i owocne, aby [były one] mądrze dotrzymywane i dogłądane w taki sam sposób, jak w innych dobrze zarządzanych miastach, więc także w naszym wyżej wspomnianym mieście Olsztynie pewne statuty, wilkierz i ordynacje miejskie przygotowano, następnie każdy bez względu na stan i zawód razem z jego całym domem, zarówno we wspólnym cechu, jak też we własnym zakładzie wobec każdego ma [je] zachować i [nie zasłaniać się] żadną niewiedzą dla przykrycia swego wykroczenia i aby dla wspólnego dobra zapobiec występkom – my z racji dzierzzonego zwierzchnictwa i władzy takie artykuły i punkty w całości i w poszczególnych [ich] częściach na uniżoną prośbę

in allen und jeden bekräftiget und gemeldter Unseren Stadt zur Willköhr und Stadt=Ordnungen bestätigt und gegeben, wie wir auch Krafft dieses, solche Punkta und Artikel ihnen hiermit bekräftigen und zur Willköhr, darnach sich alle deroselben Stände und Beruffes einsassene Bürgerschaft künftiger Zeit zu richten, thuen bestetigen und geben, wolten Unss aber hierneben frey und vollkommen Gewalt aus tragender Obrigkeit vorbehalten haben, solche Willköhr in ihren Stücken und Inhalt nach Gelegenheit der Zeit und gemeinen Nutzes oder dero Unser Stadt Gedey und Frommen zu ändern, ab=oder zu zuthun, so oft und wenn es die Nothdurfft und Unserer Obrigkeit Erwegen wird fordern und erheischen.

Des zu mehrer Urkund und dieser Willköhr Bekräftigung haben Wir derselben E. Ehrwürdigen Capituls grosses Siegel hierunter wissentlich anhängen lassen.

Geschehen und gegeben bey der Kirchen Frauenburg in gemeiner Capituls=Versammlung den andern Tag nach Agapeti¹³ des Jahres 1568.

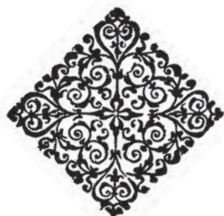

wielokrotnie wspomnianej Rady i gminy naszego miasta zatwierdzamy i nadajemy jako wilkierz i ordynacje miejskie, jak my też mocą tego takie punkty i artykuły im tutaj uprawomocniamy i jako wilkierz zatwierdzamy i nadajemy, aby następnie wszyscy osiadli [w mieście] obywatele bez względu na stan i zawód mogli się nimi w przyszłości kierować. Lecz chcemy sobie przy tym zastrzec wolne i całkowite prawo [wynikające] z [posiadanego przez nas] zwierzchnictwa ten wilkierz zmieniać, skracać lub rozszerzać w jego częściach i treści tak często i kiedy wymagać tego będzie konieczność i naszej władzy rozważa, wedle okoliczności czasu i [dla] ogólnego pożytku lub tego naszego miasta pomyślności i korzyści.

Dla większego udokumentowania i uprawomocnienia tego wilkierza świadomie nakazaliśmy przywiesić poniżej wielką pieczęć tej Czcigodnej Kapituły.

Wydarzyło się i wydano przy Kościele Fromborskim na posiedzeniu generalnym kapituły w dzień po św. Agapicie [18 VIII] roku 1568.

DODATEK DO
WILKIERZA
MIASTA
OLSZTYNA
Z 13 KWIECZNIA
1597 ROKU¹

Wir Bürger Meister und Rathmanne, Richter und Schöppen samt den Presentanten der löblichen Gemeine der Stadt Allenstein thuen hiermit offenbar kundt, dass wir einhelliglich und rathsam, Gott zu Ehren, auch E. Ehrwürdigen Capituls, unserer Ober=Herren wohlgefälligen Regiment und zu unserer eigenen Wohlfahrt folgende Satzungen unter uns verneuert, gesetzt und geordnet, und dieselben hiermit und Krafft dieses wollen aufgerichtet, gesetzt und geordnet, auch bey untenbenandter Straff von uns sämmtlichen stetts und fest gehalten haben.

Erstlichen, dass Inhalts und Krafft unserer Willköhr, die wir von unsrerer lieben Obrigkeit bekräftiget haben, ein gantzes Hauss nicht mehr als sechs Häupte, ein halbes Hauss vier Häupte, ein Budener aber oder Vorsstätter, so eigene Wohnung haben, zwey Häupt Rind=Vieh, die Hubner aber, so viel sie vermögen und wollen, die Inst Leuthe aber, und so nicht eigene Wohnung haben, kein Vieh auch keine Schweine halten und haben sollen. Die darüber halten und haben, sollen vors erste von jederen übrigen Stücke 1 Marck verbussen und denn wo sie dieses nicht abschaffen, des übrigen Viehes verlustig sein, und dasselbe zur Stadt Nutz angewendet werden und darob sollen und werden die Verordneter Hirth=Löhner und andere ihnen zugethane gute Acht haben und die Verbrecher dieser Ordnung dem Herren Burger Meister anmelden, der den dieses Statuts Execution wissen wird.

Fürs andere das kein Stabstreicher oder Bettler, so nicht der Stadt Zeichen trägt, soll gestattet werden, das Heilige Allmosen zu bitten oder zu reichen. Wo derselben einer befunden wird und also ohne Zeichen der Stadt oder des Herrn Burger=Meisters sonderlichen Zulas bettlen, der soll laut der Landes=Ordnung gestraffet werden.

My burmistrzowie i rajcy, sędzia i ławnicy wraz z przedstawicielami chwałebnej gminy miasta Olsztyna czynimy tu jawnie wiadomym, że my jednogłośnie i rozważnie, na chwałę Bożą i Czcigodnej Kapituły, przez naszych Panów Zwierzchnich przyjętą z zadowoleniem ordynację i dla naszego własnego dobra następujące artykuły przez nas odnowione, ustanowione i wytyczone i te tutaj na mocy [tego wilkierza] chcemy sporządzić, ustanowić i zarządzić, [aby] też pod niżej wzmiankowaną karą przez nas wszystkich mocno i ściśle były przestrzegane.

Po pierwsze, zgodnie z treścią i na mocy naszego wilkierza, który przez naszą umiłowaną zwierzchność został zatwierdzony, [ci z] całego domu nie powinni trzymać i mieć więcej niż sześć sztuk wołów, z półdomu cztery sztuki, a budnik lub mieszkaniec przedmieścia, którzy mają własne mieszkanie dwie sztuki, lecz hibnerzy² [mogą trzymać] tyle, ile zdołaliby i chcieliby [utrzymać], a komornicy nie mający własnego mieszkania nie powinni trzymać i mieć żadnego bydła ani żadnej świni.

A ci, którzy ponad wyznaczony limit by je trzymali i mieli, powinni jak najszybciej od każdej nadliczbowej sztuki zapłacić i grzywnę kary i gdy oni nie zastosują się do tego, utracą pozostałe bydło, które zostanie wykorzystane dla pożytku miasta i na to powinni mieć dobre baczenie wyznaczeni urzędnicy kierujący kasą wypasu miejskiego „Hirth-Löhner”³ i inni im [w tym celu] przydzielni i łamiących to rozporządzenie wskażą burmistrzowi miasta, który będzie wiedział [jak dokonać egzekucji postanowień] tego statutu.

Po drugie, nie zezwala się żadnemu włóczędze ani żebrakowi, który nie nosi znaków miejskich, prosić o świętą jałmużnę lub mu jej dostarczać. Tam, gdzie ktoś taki będzie znaleziony i też żebrze bez znaku miejskiego lub specjalnego pozwolenia burmistrza, ten powinien zostać ukarany zgodnie z ordynacją krajową.

Fürs dritte, dass kein Bürger, Büdener oder Vorstädter, looses Volck, Mann oder Weib, ohne Vorwissen und Zulas des Herren Burger=Meisters aufnehmen, beherbergen oder einmiethen bey Veweisung derselben und der Einnemer 10 Marck Busse. Darauf denn die Herren der Buden und Wohnungen Acht haben sollen bey ebenmässiger 10 Marck Busse, wo sich solch Volck in den ihrigen werden behausen lassen.

Fürs vierte, so soll allen losen Leuthen und allen so nichts eigenes haben, die Fischerey gänzlich verbothen, allein mit einer Angel und haben doch zu Lande stehende zugelassen seyn, doch dass sich solches nicht brauchen zu verbotenen heiligen Zeiten oder Arbeits=Tagen wan man sie zur Arbeit bedarff. Wird jemand zu hoch heiligen Zeiten und für dem heiligen Amt, oder in nöthigen Arbeits=Tagen, mit anderen Gezeugen als Secken, Stachnetzen, Wahten und dergleichen betroffen oder befunden, sollen dieselben als untüchtige und unnütze Leuthe, welche die Feuer=Täge wieder Gottes Gebott unheiligen und gutten Leuthen um ihr Lohn nicht arbeiten wolten, und Missbräucher bürgerlicher Fischerey und Verbrecher der bürgerlichen Freyheit von der Stadt verwiesen werden.

Fürs fünfte, dass mit Ablösung und Abführung des Holtzes aus der Stadt Freyheit, also und nicht anders gehalten werden, als Anno Christi 1595 geordnet und verschrieben bey allda angesetzter Straffe, die aber die Jahr hero darwieder gebrochen, wird E. Ehrsammer Rath zu straffen haben.

Fürs sechste. Es soll auch hinfüro von nun an kein Hauss, Bude oder Stelle innerhalb der Stadt mit Stroh, allein mit Ziegel gedäcket werden. Darumb den ein Ziegelstreicher angenommen und Ziegel zur Nothurfft gebrannt werden.

Fürs siebente haben wir auch im Namen der heiligen Dreifaltigkeit entschlossen, auf dem Kirch=Hoff vor dem Oberthor dem heiligen Creutze zu Ehren eine Kirche zu auferbauen, also dass das Thürmlein in das Kirchlein eingezogen werden soll.

Fürs achte, dass sich jedermann, so allhier zu Allenstein kauffen oder verkauffen und handeln will, sich der Masse und Wage gebrauche und sich

Po trzecie, aby żaden obywatel miasta, budnik lub ten z przedmieść bez wiedzy i pozwolenia burmistrzów nie przyjmował u siebie, gościł czy wynajmował mieszkania waleśającym się osobom, czy to mężczyźni czy kobiety, pod karą ich wygnania i karą 10 grzywien dla tego, który ich przyjął. Odnosnie do tego zatem władze miasta powinny nadzorować budy i mieszkania, gdzie taka ludność znajduje kwatery, pod taką samą karą 10 grzywien.

Po czwarte, powinno się całkowicie zakazać wszystkim ludziom luźnym i tym wszystkim, którzy nie mają [w mieście] żadnej własności, połowów ryb, poza [łowieniem] jedną wędką i zezwala się [na połowy] tym ze wsi, chociaż [z zastrzeżeniem], aby z tego nie korzystali w wielkie święta lub w dni szarwarkowe, gdy potrzebuje się ich do pracy. Jeśli ktoś w największe święta i [dni poświęcone] Stolicy Apostolskiej lub w dniach koniecznych prac zostanie napotkany i znaleziony z innymi przyrządami, [takimi] jak worki, sieci z przegrodami, włoki, niewody⁴; powinno się [uznać] tych ludzi za niegodnych i nieużytecznych, którzy dni świątecznych wbrew nakazom Boskim nie świętują, i nie powinno się ich zatrudniać u szacownych obywateli miasta za wynagrodzeniem i ci nadużywający prawa rybołówstwa w mieście i łamiący mieszczańskie przywileje będą wygnani z miasta.

Po piąte, ścinka i transport drewna z wolnizny miejskiej, w taki a nie inny sposób powinny się odbywać, tak jak to wyznaczono w Roku Chrystusowym 1595 i zapisano pod tamże wyznaczonymi karami, lecz ci, którzy rok temu złamali [ordynację], mają być ukarani przez Czcigodną Radę.

Po szóste. Nie powinno też odtąd w przyszłości żadnego domu, budy lub miejsca w obrębie miasta kryć słomą, a wyłącznie zadaszać cegłami. Dlatego powinno się przyjąć strycharza⁵ cegieł i cegły na potrzeby [mieszkańców] będą wypalane.

Po siódme, postanawiamy też w imieniu Św. Trójcy, na cmentarzu przed Bramą Górną⁶ wybudować kościół ku czci Krzyża Świętego⁷ i kolumnienka powinna zostać włączona w obręb kościołka.

Po ósme, żeby pilny nadzór był sprawowany nad tym, aby każdy, który tutaj w Olsztynie chce kupować lub sprzedawać i handlować, pod karą [zawartą]

des Rimpfens auch des Gassen=Kauffs und aufhaltens, des Holtzes, Fische und aller anderen Wahren enthalte, sondern solche auf die freyen Märkte ankommen lasse bey Landesordentlicher und willkührlicher Straffe und Verlust der Waaren, darauf denn fleissige Aufsicht soll gehalten werden.

Für neunte, ordnen und befehlen wir auch, dass alle uns zugehörige rücken wie und wo wie dieselben gelegen zwischen hier und den ersten Tag Maji, das ist Philippi und Jacobi der heiligen Aposteln Feuer bey gebräuchlichen und gewöhnlicher Straffe gefertigt werden und also dass sie standhaftig bestehen und dadurch kein Schaden geschehen.

Fürs zehende, wollen und befehlen wir auch, dass keiner, er sey wer er wolle, Bürger, Büdner, Vorstätter, gesessen und angesessen, viel weniger loses Volck Bürden Grass aus Wälden oder Felden schneiden und tragen bey Korbs=Straffe, den Bürgeren aber und Hübneren soll aus den Wälden und auf dem ihrigen zu schneyden und heimzuführen frey seyn.

Letzlichen so wollen wir auch, dass durchaus bey Verlust derselben keine Ziegen, Gänse oder Enten sowohl von Ein=als Bey=Wohnern der Stadt sollen gehalten werden.

Diese Ordnung also gemacht und gewilliget, auch allen Einwohnern offenbahret und mit dem Stadt=Insiegel befestiget.
Im Jahre Christi 1597, den 13. Tag Monaths Aprilis.

Locus Sigilli.

Hoc ex mandato Dominorum meorum subscripsi

Nicolaus Roman

Scriba Allensteinensis

Notandum. Das allen Wercken diese Ordnung insinuiret, und von denselben zu halten angenommen und unterschrieben worden. *Ex mandato Spectabilis Magistratus praesentia Plebiscita statuta ex antiquo et lacero Exemplari fideliter huc descripsi.*

Bernardus Hantschmann

Notarius, mp.

w ordynacjach krajowych i wilkierzach oraz karą utraty towarów, posługiwał się [zwyczajową] miarą i wagą i powstrzymał się od handlu tuszami mięsnymi, drewnem, rybami i wszelkimi innymi towarami w bocznych uliczkach i domach, lecz pozwalał dostarczać je na wolny rynek.

Po dziewiąte, zarządzamy i polecamy też, ażeby wszystkie należące do nas ryki⁸, jak i gdzie by te się znajdowały, pomiędzy dniem dzisiejszym i 1 maja, to jest świętem Świętych Apostołów Filipa i Jakuba, pod stosowaną i zwyczajową karą były naprawione i także, aby one trwale się trzymały i z tego powodu nie powstawały żadne szkody.

Po dziesiąte, chcemy i polecamy też pod karą chłosty, aby nikt, kto by to nie był, obywatel, budnik, mieszkaniec przedmieść, mieszkający czy osiadły, a tym bardziej ludzie luźni, nie [mógł] ścinać i wynosić berd⁹ trawy z lasów i pól, ale obywatele miasta i hibernrzy powinni mieć prawo z lasów i dla siebie [trawę] ścinać i wywozić.

Na koniec chcemy też, aby w mieście nie były trzymane żadne kozy, gęsi lub kaczki zarówno przez obywateli, jak i mieszkańców,
pod karą ich utraty.

Ta ordynacja uczyniona i uchwalona, też wszystkim mieszkańcom oznajmiona i pieczęcią miejską potwierdzona.

W roku Chrystusowym 1597, w dniu 13 miesiąca kwietnia.

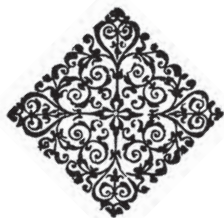
Miejsce pieczęci

Tu z polecenia moich Panów podpisał

Nicolaus Roman
Pisarz olsztyński

Odnutowano. Wszystkie cechy tę ordynację zaaprobowwały i przez nie została przyjęta do przestrzegania i podpisana. Z polecenia Czcigodnego Magistratu uchwalone przez obywateli miasta obecne statuty ze starych i podartych egzemplarzy wiernie tu odpisał

Bernardus Hantschmann
Notariusz [ręką własną].

WILKIERZ
BUDNICKI
MIASTA
OLSZTYNA
Z DRUGIEJ
POŁOWY
XVI WIEKU¹

WILKIER BUDNICKI

czyli

Porządek, który powinien bydz trzymany od tutejszych
Budnikow y cudzych przychodzących ludzi, tu potym
zostających y bawiących się.

IMO.

Aby kazdy chwalebne ustawy Świętego Kościoła katolickiego Rzymskiego
tak w niedzielę jako y w święta trzymał, tudziesz chust prac y innych robót
czynić nie ważył się, jako to ryby w swieta łowić etc. pod surową karą tak
kościelną jako y mieyską, ktorej każdy swieta gwałcący podpadać będzie.

2DO.

Aby się żaden przeciw imienia Boskiego, przeciw Matce Bozey y wszystkich
Panskich Jego bluznic, lub nieprzystoynie mowic nie wazył, bo uchoway
Boze, jeżeliby kto się poniewazył to uczynić, to nieomylney wielkieu
y surowey karze podlegac będzie.

3TIO.

Gdy ktory z Budnikow przez służę mieyskiego od sławetnego magistratu
tutejszego lub od ktoregokolwiek z Panow radnych przywołany będzie,
takowy powinien się natychmiast stawic, aby wiedział, co jemu rozkazano
będzie, ktoby inaczej uczynił, karze surowey podpadać będzie.

4^{то}.

Jak prętko budnicy w bembem bicia usłyszą, albo inszą jako pogłoskę, co się dzieje, gdy się lasy palą albo gdy się ogień gdzie indziej wznieci, tak zaraz kazdy Budnik powinien z wiadrem swoim, opusciwszy wszystkę robotę przed Panem Burmistrzem stanąć, y czym prędzey tam biec, gdzie mu zaznaczoną będzie, jeżeliby zastego nie uczynił, lub nie wypłynął, takowy nie tylko surową karę, atoli robantową² otrzyma, lecz narescie inszym na ukaranie z miasta wyswiecony, lub wygnany będzie.

5^{то}.

Zakazuje się, żeby przy swiecy zadnego lnu albo konopi nie klepano albo wiązano w budach, także nie wolno cudzy len albo konopie przez noc w budach zachować pod winą szesciu grzywien.

6^{то}.

Zaden nie ma przydrodze, ulicy albo Rykach³, lub gdzie indziej, gdzieby szkodliwie było, gliny kopać albo piasku pod winą trzech grzywien, a wadoł ma zas zasypać.

7^{мо}.

Ktoby drogą jechał albo wierzchem nie zwyczajną drugiemu na szkodę, ten mą winy odłożyć 2 grzywny.

8^{во}.

Ktoby w cudzym ogrodzie zdybany był, y szkodę jaką w nim uczynił, będzie postronkiem na rynku karany, a jeżeli w szkodzie powtornie pojęty będzie, karę odbierze przy pręgierzy z wyszwieceniem.

9^{но}.

Także nikomu nie wolno w zapowiadanych⁴ lub zagajonych⁵ łąkach, polach, ogrodach paść, albo ciąć pod karą postronkową⁶ z utratą kosy, sierpa y płachty, a ktoby się drugi raz tego czynic odwazył, ma być wysmagany z utratą już w zwyż wyrazoną.

IOMO.

Zaden nie ma do lasa zakazanego mieyskiego albo tez panskiego jachać bez dozwolenia, któryby wtym przeswiadczony⁷ albo fandowany⁸ był ma winy odłożyć 3 [grzywny].

IIMO.

Ktoby zdybany albo przeświadczony był ze drugiemu płoty albo ryki rozebrał y ukradł, takze ktoby drwa albo wiory z kupy kradł, ma bydz publicznie na rynku postronkiem, albo jezeli wiele ukradł, przy pręgerzu karany y z miasta wykazany⁹.

I2MO.

Zadnemu nie wolno po godzinie dziewiątej tancowac, albo cudzą czeladz w pomieszkaniu swoim trzymać, tudziesz chusty, skrzynie y iey insze rzeczy zachować, albo tez skład jaki y rozmowy znią trzymać pod pręgerzem y wykazaniem z miasta.

I3TIO.

Ktoby po dzwonieniu na bramę, na piwo, albo na iaką inszą potrzebę do cudzego domu poszedł, nie ma po ulicach spiewać albo wrześcić, iezeli według uznania Pana Burmistrza niechce bydz karany.

I4TO.

Zaden nie ma nocnym sposobem w studnie rzucac kamienie, ławy, stoły, wozy, albo insze takowe rzeczy pod winą 3 [grzywien].

I5TO.

Zadnemu nie wolno gruz, popioł, y smieci, na ulice, puste baustaty¹⁰, przy bramach, murach, browarach, ławach, albo wmiejskie rowy lub w łynę wozyć y wysypać, ale ie ma przed miasto w wądoły, albo w pole, gdzie nikomu szkoda bydz nie może, zawieść pod karą 5 grzywien.

I6TO.

Ktoby na nakazany szarwark na naznaczoną godzinę y czas nie przyszedł albo zamieszkał, ten ma postronkiem odebrać, a procz tego na drugi dzien szarwark odprawic powinien będzie.

17mo.

Ryb łowienie z sieciami w naszych jeziorach, stawach y rzekach parobkom, czeladziom, budnikom, pachółkom rzemieslnym, y cudzym ludziom zakazane jest pod zgubą ryb y sieci, chybaby dla swoich Panow, tutejszych mieszczanow, albo tez wądką dla siebie łowili.

18vo.

Kazdy swoje bydło przed Pasterza ma gnać, bo jeżeliby przed Pasterza niegnał, a bydło do szkody przyszło, ten sam szkodę ma ponosic.

19mo.

Rozkazuje się, żeby kazdy swoje swinie, krowy albo inszą zywną w noc na stayniach swoich trzymał, a żeby nikomu w zbożu albo gdzie indziej szkoda się nie stała pod winą trzech grzywien, a do tego y szkodę ma zapłacić, y swinia jeżeliby w szkodzie zabita była, nie będzie jemu nadgrodzona. Także żaden nie ma gęsi, kaczek, kóz, któreby szkody przy mnieście czynili, chować pod utratą onychże.

20mo.

Łozni ludzie y insi robotnicy, ktorzy się tu przez cały rok bawią y przebywają nie mają na zniwa z miasta poysc na wsie albo dokąd inąd, ale się przy mieście mają zostać, mieszczanom na potrzebną robotę. Ktoby się na ten czas z miasta wyforował¹¹, ma przez ośm dni więzłą siedzieć¹², a potem z miasta wygnany bydz.

21mo.

Niewolno nikomu kłosa w zniwach zbierac, az całe pole wysiecione y prozne będzie pod surową karą.

22do.

Zaden budnik nie ma cudzych ludzi, czy to mąż czy biała głowa do swojej budy gospodą przyjąc bez dozwoleń Pana Burmistrza pod karą postronkową, a cudze ludzie mają bydz wykazani.

23^{tio}.

Zadnemu nie wolno, czy to Budnik, albo inszy łozny człek berdy¹³ trawy wleść lub w polu rznąć na swoy pożytek, pod karą postronkową.

24TO.

Zakazuje się także każdemu Budnikowi po morgach włokach albo inszych placach siać przy postronkowej karze y pod utratą nasienia.

25TO.

Bardzo surowo zakazuje się, aby zaden Budnik piwa dla Parobk [sic!] albo dziewczek, z właszcza kiedy się zenić mają, nie warzył, bo jeżeli przeswiadczony będzie, natychmiast karze pręgerzowej podlegać będzie.

26TO.

Nikomu także niewolno piwa szpondować, oprócz sługom mieyskim, którzy do tej funkcji są postanowieni, pod surową karą.

27MO.

Zaden Budnik nie ma sieczki przy swiecy rznąć ani słomy na gorach chować, tudziesz z zapaloną drzazgą po gorach, staniach albo ulicach chodzić pod twardem robantem.

28VO.

Któremu Budnikowi nocna warta albo wacha¹⁴ opowiedziana y nakazana będzie, powinien się stawić y onez odprawić, bo iezeli to nie uczyni, postronkowej karze podlegać będzie.

29NO.

Ktoryby Budnik nie był w Panskiej robocie, a do Mieszczanina powołany z lenistwa swego puyścićby nie chciał, takowy surowey spodziewać się ma kary.

30MO.

Każdy Budnik powinien na dziesiąty korzec strychowany¹⁵ młócić a zona jego 30 przędzioną pięćcwierciowe motowidło¹⁶ prząść z Panskiego lnu czyli zgrzebi¹⁷, tudziesz powinien każdy przy mierzeniu zboża naymniey dwa swoje własne wory mniec, y niemi Panskie zboże na szpichlerz nosić.

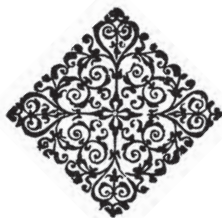
31MO.

Gdy sobie który Pana ubierze y do jego budy na pomieszkanie wciągnie, powinien pod nim przez trzy lata nieustannie mieszkać, a po skonczeniu trzech lat, gdy woli nie ma dłużey u niego zostać się, jemu dwa Miesiące służbę swoją wypowiedzieć, y drugiego zgodnego człeka, który się Panu spodoba, w swoje miejsce stawić, bo jeżeli tego nie uczyni, wolno będzie Panu Jego, na drugie trzy lata otrzymać go.

32DO.

Napomina się surowie aby odtąd zaden Robocząc¹⁸ nie wazył się brać większey zapłaty od Panow swoich, nad tę tu wyrazoną, atoli wolny Budnik na wysokie myto służący od Świętego Michała [29 IX] aż do Wielkanocy, podczas zniw od kosy za każdy dzień 9 groszi brać ma y nie powinien się upominać ani piwa ani gorzałki, chyba by mu sam Gospodarz widząc jego wierną pracę z pospiechą wypełnioną, dobrowolnie halbkę piwa, lub za grosz wodki nalac kazał. Białagłowa zaś także na wysokie myto z Mężem swoim służąca nie powinna przy stawie Gospodarskiej więcej brać, nad 4 grosze podczas zymy y jesieni a od grabi 6 grosz pod utratą zbytecznych groszy y karą surową. Co się zastycz Budnika na małe myto służącego, ten od swego Pana w zimie y jesieni na stawie Panskiej 3 grosze, a wlecie od kosy 6 groszy brać powinien. Zona jego zaś nie ma więcej żądać, jako podczas zymy y jesieni 3 grosze, a podczas zniw od grabi 4 grosze. Co się rozumie gdy temu Panu robią, w którego budzie mieszkają. Od cudzych zaś Panow, czyli Mieszczanow więcej brać nie mają nad to, co Budnikom wolnym na wysokie myto służącym już wyzey naznaczoną.

POŁĄCZENIE
WILKIERZA
MIASTA
OLSZTYNA
Z INNYMI
ZARZĄDZE-
NIAMI
Z 7 STYCZNIA
1696 ROKU¹

[s. 255]

Reasump[tio] Wilkier in Civitate Allenstein cum ali[i]s ordinationibus de
anno 1696 7 Januarii

Demnach die Wil[l]kür auch sonst andere löbliche Satzungen der
Obrigkeit von den Bürgern in vielen Diengen überschritten und nicht
nach Gebühr gehalten worden, hat S[eine]r Hochwürdige Gnaden der
anwesende Herr Land=Probst aus Liebe zu der gemeinen Wollfahrt, und
zu Restabilirung gutter Ordnung folgende Ordinationes darnach sich
künfftig ein jeder Büdermann verhalten und reguliren soll, aufgerichtet,
gesetzt, und Anno 1696 d[en] 7. Januarii Einen Ehr[s]am[en] Rat, in
Beÿsein der Herrn Schöpffen, 20 Männeren, auch aller Elterleiten der
Handwerckszünfften, durch (tit[ulo]) Herren Burgraffen
zu Rathaus publiciren lassen.

I.

Soll niemand vor der Stadt, im Tor, oder in den Gassen, Getreüd, Flaxs,
Hoppen, Woll, Milchspeisen, Füsch, Eüer, Butter, Käse, Zwerge, oder
einigerleÿ Victualen oder Waren kauffen oder besprechen, sondren soll
alles, auf den freüen Marckt kommen lassen, beÿ 30 Mark Straf der
Oberher[r]schaft, auch sonst andren wil[l]kürlichen Penen.

2.

Soll niemand dem andrem in den Kauf fallen, und vorfänglich sein, es seÿ
mit Worten, Wincken, oder auch untren Vorwand, das der Verkäuffer sein
Schuldner seÿ, beÿ derselben Straf.

[s. 255]

Połączenie wilkierza miasta Olsztyna z innymi zarządzeniami [dokonane]
w roku 1696 [dnia] 7 stycznia

Jako że wilkierz i też inne chwalebne statuty władzy zwierzchniej są w wielu sprawach przez obywateli przekraczane i należycie nieprzestrzegane, Jego Czcigodna Łaskawość obecny Administrator Kapitulny [komornictwa olsztyńskiego] z miłości do dobra wspólnego i dla przywrócenia dobrego porządku przygotował i ustanowił następujące zarządzenia, których w przyszłości każdy budnik powinien przestrzegać i nimi się kierować i 7 stycznia 1696 roku polecił [ich] ogłoszenie Czcigodnej Radzie [miasta Olsztyna] na ratuszu za pośrednictwem [posiadającego] tytuł pana starosty, w obecności panów ławników, 20 członków gminy miejskiej, a także wszystkich starszych cechów.

I.

Zakazuje się kupna lub dogadywania przed miastem, w bramie lub w [bocznych] uliczkach transakcji zboża, lnu, chmielu, wełny, produktów mlecznych, ryb, jaj, masła, sera, twarogu lub jakichkolwiek wiktuałów czy towarów, lecz powinno wszystko trafić na wolny rynek pod karą 30 grzywien na rzecz władzy zwierzchniej lub też [pod] innymi karami wilkierzowymi.

2.

Jeden drugiemu nie powinien wtrącać się do transakcji i szkodzić, czy to słowami, [czy] czynami czy też pod pretekstem, że sprzedawca jest jego dłużnikiem, pod tą samą karą.

3.

Soll ehestens ein gewisse Tax dess Getreÿdess von E[inem] E[hrsammen] Rat mit Bewust dess E[hrwürdigen] W[ohlweisen] H[errn] Burgraffen aufgerichtet und berahmet werden, welche niemand *propria Autoritate* zu erhöhen oder minderen befiget sein soll, beÿ eben gedachter Straf.

4.

Soll das Fleisch nicht nach vorgewandtem Einkauf der Fleischer, sondren bloss allein, nach seiner Würde geschätzt werden. Worüber fleissige Obacht haben sollen die Herren Bürgermeister, auch die zum Fleischenschätzen [s. 256] deputierte Herren dess Rats.

5.

Niemand soll am Son[n]tage, oder andren heilig Tagen vor der Hohen Meess Bier oder Brandtwein schenken, beÿ der hoher willkürlicher Straf.

6.

Jeder Bürger soll sambt S[eine]r Ehegat[t]in, oder wenigstens einer von Ihnen, in Son[n]=und Feüertagen die Predig anzuhören verpflichtig sein, beÿ 2 Pfund Wachs, worzu auch verbunden seind, die Handtwercksgesellen, Büdner, und sonst andre lose Leüt beÿ gleicher Straf. Ess hätte den wer ehehaffte Ursach seines Ausbleibens. Diejenigen aber, so unter der Andacht in den Vorstädten oder sonst missig herumb vagiren, sollen also gleich zur Turmstraf gezogen werden.

7.

Es soll niemand sich in den Häuseren sich mit einigerleÿ Hekereÿ, alls Hering, Toback, Saltz, Dorsch, Nüssen oder andren hekerischen Waren, wie sie immer Namen haben mögen, beffeissigen zu verhandlen, damit ess den armen Heckren unterm Rathaus nicht vorfänglich seÿ oder Schaden bringe, beÿ 10 M[arc]k Buss und Confiscirung der Waren.

8.

Diejenige, so mit Gewürtz handeln in den Häuseren, sollen sich auch keinerleÿ Weise, in die Hekereÿ einlassen, beÿ ebengedachter Buss, es were denn, dass die Heker solche War[e] nicht hätten, alls dan mag ein Bürger im Haus selbe denn andren verkauffen und überlassen.

3.

Rada [miasta] za wiedzą Czcigodnego Pana starosty powinna jak najszybciej przygotować i wyliczyć określoną taksę zbożową², której nikt nie ma prawa podwyższać lub obniżyć mocą swego własnego autorytetu, pod wyżej wspomnianą karą.

4.

Mięso nie powinno być szacowane wedle przedłożonego zakupu rzeźnika, tylko wyłącznie na podstawie swej jakości, nad czym powinni pilnie czuwać Panowie Burmistrzowie, jak też [s. 256] delegowani z Rady do szacowania mięsa.

5.

Nikt nie powinien w niedziele lub inne dni świąteczne przed Mszą Świętą szynkować piwa lub gorzałki pod wysoką karą wilkierzową.

6.

Każdy obywatel powinien być zobowiązany wraz ze swą małżonką lub przynajmniej jedno z nich, w niedziele i dni świąteczne wysłuchać kazania, pod [karą] dwóch funtów wosku, do czego są też zobowiązani czeladnicy, budnicy i także inni ludzie luźni pod taką samą karą, poza tymi, którzy [podadzą] słuszną przyczynę swej nieobecności. Lecz ci, którzy są podejrzani o to, że na przedmieściach lub także bez celu wkoło się wałęsają, powinni zostać natychmiast pociągnięci do kary więzienia.

7.

Nikt w domach, pod karą 10 grzywien i konfiskaty towarów, nie powinien trudnić się handlem towarami kramarskimi, jak śledzie, tabaka, sól, dorsz, orzechy i innymi kramarskimi towarami, jakkolwiek by się one mogły nazywać, ażeby nie być konkurencją lub nie przynosić szkody ubogim kramarzom pod ratuszem.

8.

Ci, którzy handlują korzeniami w domach w żadnym razie nie powinni też być dopuszczani do [trudnienia się] kramarstwem pod wyżej wymienioną karą, ale w wypadku gdy kramarze nie mieliby takiego towaru, wtedy może jeden obywatel drugiemu w domu [to] sprzedać i przekazać.

9.

Jeden Bürger soll zwar vormöge der Willkör die Fischerey in den Stadt Seen oder Flüssen mit allerhand Instrumenten nicht verboten sein, doch aber nur zu seinem Tüsch und nicht zu verkauffen oder verschenken.

10.

Die gemeine Stadtfischerey wird gänzlichen abgeschaffet [s. 257] und zwar zu Beschonung der armen Büdner, so ohne dem viel Scharwerck bey der Stadt tuen, damit sie nicht mit neyen Pflichten und Arbeiten noch überlästet werden mögen.

11.

Dass die Büdner der Herren dess Rats, den andren gleich scharwerken, und unter keinem Praetext damit übersehen werden mögen, soll fleissige Aufsicht geschehen.

12.

Ess soll niemand sich unterfangen, in den gehägten Stadt=Wäldren [sic!] irkein Holtz, es sey zum Baw, oder zu verbrennen, ohn Bewust und Zulass E[ines] E[hrsammen] Rats zu fellen und entführen. Wie im gleichen auch von unter Jommendorff kein zum Bau tauglichess Holtz vor Brenholtz zu gebrauchen bey Verlust dess Holtzess und willkürlichen Straf. Eben soll auch niemand ihrkein Holtz zu Wasser herab flössen, es sey dan zum Bau der Häuser und zwar mit Wissen E[ines] E[hrsammen] Rats. Zu Ställeren, Buden, Höffen, Speicheren aber soll zu flössen verboten sein, es geschehe den solches mit E[inem] E[hrsammen] Rats sonderlichen *Indulto* und soll im übrigen wegen den Wäldren in allem *stricte* observiret werden. *Decretum Visitationis Anni* 1679.

13.

Niemand soll auf Ziegel, Kalck, oder Holtz sich befeissen, dasselbe weiter zu verhandlen, bey Straf der Confiscirung.

14.

E[ine] E[hrsamme] Rat wird vermahnet Bedacht zu sein, die Stadt- mauren, Turm, und sonst andere Munition der Stadt, in gutten Stand zu setzen und conserviren.

9.

Wprawdzie zgodnie z wilkierzem [miejskim] każdemu obywatelowi przysługuje prawo połowu ryb w jeziorach i rzekach w obrębie [granic] miasta różnorodnymi przyrządami, jednak tylko na własny stół i nie na sprzedaż lub na podarunek.

10.

Wspólne rybołówstwo miejskie będzie całkowicie zakazane [s. 257] i właśnie dla ochrony ubogich budników, którzy i tak wypełniają wiele szarwarków dla miasta, ażeby nie mogli być jeszcze [bardziej] obciążani nowymi obowiązkami i pracami.

11.

Aby budnicy na równi z innymi wykonywali szarwarki na rzecz Rady Miejskiej i powinno się pilnie nadzorować, ażeby pod żadnym pretekstem nie byli pomijani.

12.

Nikt nie powinien zostać złapany na wycince i wywożeniu jakiegokolwiek drewna z zagrodzonych lasów miejskich, czy to na budowę lub na opał bez wiedzy i pozwolenia Rady, i też tak samo pod Jarotami nie używać drewna nadającego się do budowy na opał, pod karą utraty drewna i karą wilkierzową. Podobnie nikt nie powinien żadnego drewna spławiać wodą, chyba że na budowę domów i tylko za wiedzą Czcigodnej Rady. Tak samo zakazane jest spławianie [drewna] z [przeznaczeniem] na stajnie, budy, dwory, spichlerze, chyba że Czcigodna Rada wydałaby [w tej sprawie] specjalny indult. Ponadto powinno w sprawie lasów to być we wszystkim ściśle przestrzegane zgodnie z dekretem wizytacji z 1679 roku.

13.

Pod karą konfiskaty zabrania się komukolwiek zajmowania się pośrednictwem w handlu ceglami, wapnem lub drewnem.

14.

Czcigodna Rada będzie upomniana, aby miała baczenie na konserwację i utrzymywanie w dobrym stanie murów miejskich, wież i także innych [punktów] obronnych miasta.

15.

Welcher Bürger, zwischen hier und Martini [11 XI] a[nni] c[urrenti] sein Haus mit Dachstein nicht bedecken wird, soll zum Brauen nicht admittiret werden, worüber reassumiret wird *Decretum Visitationis anni 1679*.

16.

Die neye Bürger, sollen nicht von dem Herren Bürgermeister allein, sondren Einem gantzen Ehrsammen Rat angenommen werden und zwar sollen tüchtige Leut am meisten, aus Städten, gutter Bürgerkinder befördert werden.

[s. 258]

17.

Jeder neye Bürger soll das Bürgerrecht auf einmal zu zahlen verpflichtet sein, widrigenfal[ls] soll ihm die bürgerliche Nahrung nicht gestattet werden.

18.

Zu keinem Handwerck soll irkein Lehrjung von Land angenommen werden, ohne ausdrücklichen Consens *Officij Administratorialis*.

19.

Es soll auch angesehen viel bruchfällige Häuser zu Kauffs stehen. Hinführo kein Baustet zu bebauen verkauffet werden ohne Bewust S[einer] Hochwirdigen Gnaden Herren *Administratoris*.

Reassumptio Wilkier in Civitate Allenstein cum aliis ordinationibus de anno 1696 die 7 Januarii.

15.

Obywatel, który pomiędzy tą datą [7 I] a dniem Św. Marcina [11 XI] bieżącego roku nie pokryje swego domu dachówką, nie powinien być dopuszczony do warzenia piwa, o czym stwierdza dekret wizytacji z 1679 roku.

16.

Nowi obywatele nie powinni być przyjmowani [do prawa miejskiego] wyłącznie przez burmistrza, lecz przez całą Czcigodną Radę, zatem powinni być najczęściej popierani porządni ludzie z miast, dzieci solidnych obywateli.

[s. 258]

17.

Każdy nowy obywatel powinien być zobowiązany do jednorazowej zapłaty za obywatelstwo miejskie, w przeciwnym razie nie powinno być mu zezwolone prowadzenie interesów w mieście.

18.

Do żadnego rzemiosła nie powinien być przyjmowany jakikolwiek uczeń ze wsi bez wyraźnej zgody urzędu Administratora.

19.

Powinno się też zauważyć, że wiele zrujnowanych domów stoi na sprzedaż. Odtąd żadna nieruchomość do odbudowy nie może zostać sprzedana bez wiedzy Jego Wielebności Łaskawego Pana Administratora.

Połączenie wilkierza w mieście Olsztynie wraz z innymi zarządzeniami w roku 1696 z dnia 7 stycznia.

POŁĄCZENIE WILKIERZA MIASTA
OLSZTYNA Z INNYMI
ZARZĄDZENIAMI
Z 7 STYCZNIA 1696 ROKU

Źródło: Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie,
Archiwum Biskupie, H 17, Reasumptio Wilkier in Civitate Allenstein
cum aliis ordinationibus de anno 1696 7 Januarii, s. 255–258.

- und Jester zu Beförderung der Seelen, und auch, so den dem
 selb. befohlen ist, bei der Seel' pflegen, damit er nicht mit nöthig
 schick, und andrer, noch in der Seel' abhandlungsgem.
11. Und die Bücherei der Seelen, bei der Seel', den ordnung
 gleich, zu befehlen, und unter die Seelen, so das damit
 abhandlung abhandlung, soll die Seelen, so das damit
 12. Es soll einmündlich, in der Seelen, in der Seelen, so das damit
 13. Und die Seelen, so das damit, in der Seelen, so das damit
 14. Und die Seelen, so das damit, in der Seelen, so das damit
 15. Und die Seelen, so das damit, in der Seelen, so das damit
 16. Und die Seelen, so das damit, in der Seelen, so das damit

PRZYPISY

WILKIERZ MIASTA OLSZTYNA Z 19 SIERPNIA 1568 ROKU

¹ Źródło: *Geschichte der Stadt Allenstein*, hrsg. v. H. Bonk, *Beiträge zur Geschichte Allensteins. Festschrift zur Feier des 550jährigen Stadtjubiläums am 31. Oktober 1903*, Allenstein 1903, s. 36–59; *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 3, Teil 1: *Allgemeine Urkunden bis 1815*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1912, s. 21–50; *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 2: *Darstellung*, Teil 1: *Die ermländische Zeit (1353 bis 1772)*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1930, s. 115–142.

² Szarwark (niem. *das Scharwerk*) – obowiązkowe roboty publiczne w formie pracy ręcznej lub sprzężaju nakładane na mieszkańców przez władze miejskie.

³ Ryki – ogrodzenia, płoty.

⁴ Szos – dawniej główny podatek płacony na rzecz skarbu koronnego, uiszczany proporcjonalnie do wartości nieruchomości. Zob. S. Russocki, hasło: *Szos* [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*, t. 2, red. nacz. A. Mączak, Warszawa 1981, s. 368.

⁵ Prawdopodobnie chodzi o obręcze od beczek (niem. *Bier=Reifen*) lub urządzenie do ich przetaczania (niem. *Bier=Reisser*).

⁶ Grapa – metalowy kociołek na trójnogu.

⁷ Achtel – miara objętości drewna opałowego. W Prusach sążnie sześciennie szczapowe nazywano też achtlami. Zob. Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska. Ilustrowana*, t. 1, Warszawa 1958, s. 5.

⁸ Hibner – mieszkaniec miasta posiadający w obrębie jego granic przypisany do domu łąn ziemi.

⁹ *Fürsatz / der Vorsatz* (niem.) – zamiar, zamysł.

¹⁰ *die Ramme* (niem.) – kafar, kloc, taran

¹¹ Około 1520 r. moneta pruska podupadła, co doprowadziło do taryfowania monety pruskiej do polskiej w proporcjach 4:3, czyli grzywna pruska 20-groszowa równała się grzywnie tzw. polskiej 15-groszowej, czyli tzw. małej grzywnie. Zob. J. Małek, *Ostatnie stadium reformy monetarnej w Prusach Królewskich i Książęcych (1530–1531)* [w:] tegoż, *Dwie części Prus. Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Olsztyn 1987, s. 117, 139.

¹² Zob. tamże.

¹³ Powinno być: Agapiti.

DODATEK DO WILKIERZA MIASTA OLSZTYNA Z 13 KWIETNIA 1597 ROKU

¹ Źródło: *Geschichte der Stadt Allenstein*, hrsg. v. H. Bonk, *Beiträge zur Geschichte Allensteins. Festschrift zur Feier des 550jährigen Stadtjubiläums am 31. Oktober 1903*, Allenstein 1903, s. 59–62; *Geschichte der Stadt Allenstein*, hrsg. v. H. Bonk, Bd. 3, Teil 1: *Allgemeine Urkunden bis 1815*, Allenstein 1912, s. 50–53; *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 2: *Darstellung*, Teil 1: *Die ermländische Zeit (1353 bis 1772)*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1930, s. 143–145.

² Hibner – zob. przyp. 8 w *Wilkiezu miasta Olsztyna z 19 sierpnia 1568 roku*.

³ Poza kasą kamlarii i tzw. Servis Casse była jeszcze w mieście Hirten Lohner Casse, zbierająca opłaty z dzierżaw i wypasu. Z zebranych od mieszkańców środków, na tyle, na ile było to konieczne, przekazywano wynagrodzenie pasterzom miejskim. Zob. U. Müller, *Die Stadt Chelmno/Culm und die Erste Teilung Polens 1772*, Berlin 2015, s. 108.

⁴ Niewód (włok) – inaczej skrzydlak. Wielka sieć rybacka złożona ze stożkowatego worka zwanego matnią oraz dwóch długich skrzydeł, które rozpościerane w kształcie półkola kierują ryby do matni.

⁵ Strycharz – ceglarz.

⁶ Brama Górna – obecnie Wysoka Brama.

⁷ Kościół Świętego Krzyża istniał od średniowiecza na terenie przed dzisiejszym ratuszem, odbudowany został w 1631 r., a rozebrany w 1809 r. Zob. przyp. 84 we wstępie do niniejszej pracy.

⁸ Ryki – zob. przyp. 3 w *Wilkiezu miasta Olsztyna z 19 sierpnia 1568 roku*.

⁹ Berda – kępa.

WILKIERZ BUDNICKI MIASTA OLSZTYNA Z DRUGIEJ POŁOWY XVI WIEKU

¹ Wersja polskojęzyczna: *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 3, Teil 1: *Allgemeine Urkunden bis 1815*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1912, s. 60–65. Wilkierz budnicki w tłumaczeniu na język niemiecki: *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 2, Teil 1: *Allgemeine Urkunden bis 1815*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1912, s. 65–70; *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 2: *Darstellung*, Teil 1: *Die ermländische Zeit (1353 bis 1772)*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1930, s. 151–155.

² Rabant – pejcz, kańczug. Od tego pochodzi czasownik *rabanten* (niem.) – chłostać. Zob. H. Frischbier, *Preussisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge*, Bd. 2, Berlin 1883, s. 126.

³ Ryki – zob. przyp. 3 w *Wilkiezu Olsztyna z 19 sierpnia 1568 roku*.

⁴ W zapowiadanych – w wyznaczonych.

⁵ Zagajonych – obrośniętych trawą.

⁶ Kara postronkowa – chłosta z użyciem postronka.

⁷ [...] któryby wtym przeświadczony – tzn. ktoś, kto zgłosiłby ten fakt władzy.

⁸ Fandowany – złapany na gorącym uczynku.

⁹ Wykazany – wygnany.

¹⁰ Baustaty – parcele budowlane.

¹¹ Wyforował – wyjechał.

¹² Wieżą siedzieć – przebywać w areszcie.

¹³ Berdy – zob. przyp. 9 w *Dodatku do wilkierza miasta Olsztyna z 13 kwietnia 1597 roku*.

¹⁴ Wacha – straż nocna.

¹⁵ Korzec strychowany, czyli napełniony zbożem równo z krawędzią naczynia (niem. *streichen* – wygładzać).

¹⁶ Do przędzenia używano kołowrotka o napędzie nożnym. Gotową przędzę zwijano przy pomocy motaków w motki i oddawano do warsztatu tkackiego. Zob. M. Bogucka, *Gdańskie rzemiosła tekstylne od XVI do połowy XVII wieku*, Wrocław 1956, s. 97; I. Baranowski, *Przemysł Polski w XVI wieku*, Warszawa 1919, s. 167.

¹⁷ Zgrzeblanie (gręplowanie) – szarpanie jednej strony przędzy specjalnymi zgrzeblami (niem. *Kratze*), czyli niewielkimi drucianymi szczoteczkami w celu oczyszczenia jej z naleciałości roślinnych i usunięcia zanieczyszczeń. Zob. A. Mączak, *Sukiennictwo wielkopolskie XIV–XVII wiek*, Warszawa 1955, s. 64.

¹⁸ Robocząc – pracując.

POŁĄCZENIE WILKIERZA MIASTA OLSZTYNA Z INNYMI ZARZĄDZENIAMI Z 7 STYCZNIA 1696 ROKU

¹ Źródło: Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Biskupie, H 17, *Miscellanea Warmiensia* 1564–1698, Allenstein 7 I 1696, k. 255–258; druk: *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 5, *Urkundenbuch III, Teil 1: Schloss und Domkapitel*, Allenstein 1926; *Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 2: *Darstellung, Teil 1: Die ermländische Zeit (1353 bis 1772)*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1930, s. 156–159.

² Taksa zbożowa – cennik na zboże.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Biskupie, A 85, Regiment und Wilkor unsers Herr Homeisters, 1420, k. 248–258v.
- Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Biskupie, A 86, Landesordnung 22 IX 1526, k. 102–114.
- Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Biskupie, B 3, fol 122v–123.
- Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, Archiwum Biskupie, H 17, Miscellanea Warmiensia 1564–1698, Reassumptio Wilkier in Civitate Allenstein cum aliis ordinationibus de Anno 1696 7 Januarii, s. 255–258.
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, Dz. I, 52, k. 413–414.
- Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, XX. H.A., Etats Ministerium, 31a2, Nr 15, k. 3.

Źródła drukowane

- Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toeppen, Bd. 1: *Die Jahre 1233–1435*, Leipzig 1878.
- Arendt P., *Urkunden und Akten zur Geschichte der katholischen Kirchen und Hospitäler in Allenstein*, Allenstein 1927.
- Bogdan D., *Rejestry poboru łańowego komornictw orneckiego i reszelskiego oraz deklaracja podatkowa miasta Olsztyna z 1572 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1984, nr 4.
- Bogdan D., *Wilkierz miasta Fromborka (XVII/XVIII wiek)*, „Czasy Nowożytnie” 2010, t. 23.
- Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlandens*, Bd. 1, hrsg. v. C.P. Woelky, J.M. Saage, Mainz 1860.
- Codex diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlandens*, Bd. 3, hrsg. v. C.P. Woelky, Braunsberg und Leipzig 1874.

- Das Alte Kulmische Recht mit einem Wörterbuche (1394)*, hrsg. v. Ch.K. Lehman, Berlin 1838.
- Die ältesten Willküren der Neustadt Thorn (c. vom Jahre 1300) (nebst einigen Urkunden und einem Zinsregister). Ein Beitrag zur altpreussischen Rechtsgeschichte*, hrsg. v. G. Bender, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1882, H. 7.
- Franz W., *Königsberger Willküren*, Königsberg 1928.
- Geschichte der Stadt Allenstein*, hrsg. v. H. Bonk, *Beiträge zur Geschichte Allensteins. Festschrift zur Feier des 550jährigen Stadtjubiläums am 31. Oktober 1903*, Allenstein 1903.
- Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 3, Teil 1: *Allgemeine Urkunden bis 1815*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1912.
- Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 5, Urkundenbuch III, Teil 1: *Schloss und Domkapitel*, Allenstein 1926.
- Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 5, Urkundenbuch III: *Spezielle Urkunden*, Teil 4: *Die Gewerke*, nr 6: *Handwerker-Taxe und Gesindelohn im Ermland vom Jahre 1584*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1928.
- Geschichte der Stadt Allenstein*, Bd. 2: *Darstellung*, Teil 1: *Die ermländische Zeit (1353 bis 1772)*, hrsg. v. H. Bonk, Allenstein 1930.
- Groicki B., *Artykuły prawa majdeburskiego. Postępek sądów około karania na gardle. Ustawa placeju sądów*, red. K. Koranyi, Warszawa 1954 [reprint].
- Günther O., *Zwei unbekannte altpreussische Willküren*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins“ 1905, H. 48.
- Ius Culmense ex ultima revisione oder das vollständige Culmische Recht*, Danzig 1767.
- Najstarszy zbiór przywilejów i wilkierzy miasta Krakowa*, wyd. S. Estreicher, Kraków 1936.
- Olsztyn w dokumentach. Wybór źródeł do historii miasta 1353–1949*, red. nauk. D. Bogdan, Olsztyn 2015.
- Prawo starochełmińskie 1584 (1394)*, red. W. Maisel, Z. Zdrójkowski, przeł. A. Bzdęga, A. Gaca, Toruń 1985.
- Preussisches Urkundenbuch*, Bd. I/2, hrsg. v. A. Seraphim, Königsberg 1909.
- Rewizja lidzbarska prawa chełmińskiego 1566 (1711)*, przeł. A. Groth, Koszalin 1997.
- Röhrich V., *Die Willkür der Stadt Mehlsack vom Jahre 1653*, „Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands“ 1916, Bd. 19.

Semrau A., *Die Willkür der Stadt Kulm von etwa 1400*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn” 1927, H. 35.
Steffen A., *Wilkiez budnicki miasta Olsztyna*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1962, nr 2.

Opracowania

- Achremczyk S., Szorc A., *Braniewo*, Olsztyn 1995.
Ahrendt-Schulte I., *Zauberinnen in der Stadt Horn (1554–1603). Magische Kultur und Hexenverfolgungen in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt – New York 1997.
Altpreussische Biographie, Bd. 1, hrsg. v. Ch. Krollmann, Königsberg 1941.
Ausführliches deutsch-polnisches Wörterbuch, hrsg. v. C.C. Mrongovius, dritte Auflage bearb. W. Wyszomirski, Königsberg 1854.
Baranowski I., *Przemysł Polski w XVI wieku*, Warszawa 1919.
Berg T., *Landesordnungen in Preussen vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Lüneburg 1998.
Bętkowski R., *Browary dawnego Olsztyna*, cz. 1, „Debata” 2013, nr 12 (75).
Bogdan D., *Sejmik warmiński w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1994.
Bogucka M., *Gdańskie rzemiosła tekstylne od XVI do połowy XVII wieku*, Wrocław 1956.
Chodera J., Kubica S., *Podręczny słownik niemiecko-polski*, t. 1, Warszawa 1979.
Chotkowski W., *Rzemiosła i cechy krakowskie w XV wieku*, Kraków 1891.
Conrad G., *Preuss. Holland einst und jetzt. Festschrift zur Feier des sechshundertjährigen Bestehens der Stadt*, Pr. Holland 1897.
Dost K., *Münzen im Preussenland. Herzogtum Preussen und Provinz Ostpreussen im Königreich 1525–1821*, Essen 1990.
Ebel W., *Die Willkür. Eine Studie zu den Denkformen des älteren Deutschen Rechts*, Göttingen 1953.
Ebel W., *Geschichte der Gesetzgebung in Deutschland*, Göttingen 1958 [Neudruck der Ausgabe: „Göttingen Rechtswissenschaftliche Studien” 1988, Bd. 24].
Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku, t. 2, red. nac. A. Mączak, Warszawa 1981.
Frischbier H., *Preussisches Wörterbuch. Ost- und Westpreussische Provinzialismen in alphabetischer Folge*, Bd. 2, Berlin 1883.

- Funk A., *Geschichte der Stadt Allenstein von 1348 bis 1943*, Leer 1955 [Neudruck der Ausgabe: Aalen 1979].
- Giżycko. *Miasto i ludzie*, red. G. Białuński, Giżycko 2012.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska. Ilustrowana*, t. 1, Warszawa 1958.
- Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. 1, wstęp J. Krzyżanowski, Warszawa 1978.
- Historia Gdańska*, t. 1: *Do roku 1454*, red. E. Cieślak, Gdańsk 1978.
- Isenmann E., *Die deutsche Stadt im Spätmittelalter 1250–1500. Stadtgestalt, Recht, Stadtreigement, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*, Stuttgart 1988.
- Jäger C., *Schwäbisches Städtewesen des Mittelalters*, Bd. 1: *Ulms Verfassung, bürgerliches und kommerzielles Leben im Mittelalter*, Stuttgart – Heilbronn 1831.
- Jasiński J., *Świadomość narodowa na Warmii w XIX wieku. Narodziny i rozwój*, Olsztyn 1983.
- Jasiński J., *Z dziejów nieistniejącego kościoła Świętego Krzyża na Przedmieściu Olsztyna*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2012, nr 1(275).
- Kamińska K., *Lokacje miast na prawie magdeburskim na ziemiach polskich do 1370 r. Studium historycznoprawne*, Toruń 1990.
- Kiełbik J., *Miasta warmińskie w latach 1466–1772. Samorząd, społeczeństwo, gospodarka*, Olsztyn 2007.
- Klonder A., *Browarnictwo w Prusach Królewskich (2 połowa XVI–XVII w.)*, Wrocław 1983.
- Maciejewski T., *Wilkierze miast pruskich lokowanych na prawie lubeckim (do 1454 roku)*, „Studia Bałtyckie. Historia” 1996, t. 1.
- Maciejewski T., *Zbiory wilkierzy w miastach państwa zakonnego do 1454 r. i Prus Królewskich lokowanych na prawie chełmińskim*, Gdańsk 1989.
- Magdeburger Rechtsquellen. Zum akademischen Gebrauch*, hrsg. v. P. Laband, Königsberg 1869, s. 140 [Nachdruck der Ausgabe: 1967].
- Maisel W., *Kodyfikacje prawa miejskiego w dawnej Polsce* [w:] *Dzieje kodyfikacji prawa. Materiały na konferencję historyków prawa w Karpaczu*, [Poznań] 1974.
- Małek J., *Ostatnie stadium reformy monetarnej w Prusach Królewskich i Książęcych (1530–1531)* [w:] tegoż, *Dwie części Prus. Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Olsztyn 1987.

- Mączak A., *Sukiennictwo wielkopolskie XIV–XVII wiek*, Warszawa 1955.
- Meinhardt G., *Die Münz und Geldgeschichte des Herzogtum Preussens 1569–1701*, „Studien zur Geschichte Preussens” 1959, Bd. 4.
- Michels G., *Zur Wirtschaftsentwicklung von Kleinstädten und Flecken im Ordensland und Herzogtum Preussen (bis 1619)*. Gilgenburg – Hohenstein – Neidenburg – Ortelsburg – Wilenberg, Lüneburg 1996.
- Müller U., *Die Stadt Chelmno/Culm und die Erste Teilung Polens 1772*, Berlin 2015.
- Neitmann K., *Die Landesordnungen des Deutschen Ordens in Preussen im Spannungsfeld zwischen Landesherrschaft und Ständen [w:] Die Anfänge der ständischen Vertretungen in Preussen und seinen Nachbarnländern*, hrsg. v. H. Boockmann, München 1992.
- Pelc J., *Ceny w Gdańsku w XVI i XVII wieku*, Lwów 1937.
- Piskorska H., *Organizacja władz i kancelarii miasta Torunia do 1793 roku*, Toruń 1956.
- Rozenkranz E., *Recepcja prawa lubeckiego w miastach nadbałtyckich*, Gdańsk 1967.
- Schultze J., *Richtlinien für die äussere Textgestaltung bei Herausgabe von Quellen zur neueren deutschen Geschichte*, „Blätter für deutsche Landesgeschichte” 1962, Jg. 98.
- Semrau A., *Die mittelalterlichen Willküren der Altstadt und der Neustadt Elbing*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn” 1926, H. 34.
- Sikorski J., *Galopem przez stulecia. Olsztyn 1353–2003*, Olsztyn 2003.
- Sikorski J., *Olsztyn średniowieczny do 1466 [w:] Olsztyn 1353–2003*, red. S. Achremczyk, W. Ogrodziński, Olsztyn 2003.
- Simson P., *Geschichte der Danziger Willkür*, Danzig 1904.
- Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, red. J. Guzowski, Olsztyn 1996.
- Suproniuk J., *Miejskie służby porządkowe w Polsce XIV–XVI w.*, „Przegląd Historyczny” 1999, t. 90, z. 2.
- Szorc A., *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990.
- Szorc A., *Wilkieże warmińskie*, „Studia Warmińskie” 1984, t. 21.
- Trzoska J., *Hodowla trzody chlewnej przy gorzelniach gdańskich w drugiej połowie XVII i XVIII wieku*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1983, R. 31, nr 1.

- Waschinski E., *Die Münz- und Währungspolitik des deutschen Ordens in Preussen, ihre historischen Probleme und seltene Gepräge*, Göttingen 1952.
- Waschinski E., *Über altpreussische Geld und Gewichtsverhältnisseum 1550 aus einem alten Rechenbuche*, „Altpreussische Forschungen” 1942, Bd. 19.
- Wermbter H., *Die Verfassung der Städte im Ordenslande Preussen vernehmlich nach Urkunden dargestellt*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins” 1884, H. 13.
- Wernicke E., *Die Geschichte der 72 Grossbürgerhäuser in Marienwerder*, Hamburg 1976.
- Wilkierze Poznańskie. (*Statuta civitatis Posnanensis*), cz. 1–3, oprac. W. Maisel, Wrocław 1966–1969.
- Willoweit D., *Kommunale Genossenschaften als Träger des Rechts in Mitteleuropa* [w:] *Landgemeinde und Stadtgemeinde in Mitteleuropa. Ein strukturell Vergleich*, hrsg. v. P. Blickle, München 1991, Historische Zeitschrift. Beiheft, N.F., Bd. 13, hrsg. v. L. Gall.
- Voigt J., *Geschichte Preussens. Von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens*, Bd. 6, Königsberg 1827.
- Zajęcki M., *Przepisy dotyczące chowu zwierząt w większych miastach Polski przedrozbiorowej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2007, t. 10.
- Zdrójkowski Z., *Nieznane źródła prawa chełmińskiego z XVI i XVII wieku*, cz. I, „Czasopismo Prawno- Historyczne” 1971, t. 23, z. 2.
- Zdrójkowski Z., *Zarys dziejów prawa chełmińskiego (1233–1862). Studium z okazji siedemsetpięćdziesięciolecia wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miast Chełmna i Torunia*, Toruń 1983.
- Zielińska-Melkowska K., *Pierwotny i odnowiony przywilej chełmiński (1233 i 1251 r.)*, Toruń 1984.

SUMMARY

The *Willküren* (by-laws) for towns situated within the territory of the Teutonic State in Prussia were drawn up already in the 13th century. The oldest one is the Königsberg Anti-Theft Ordinance of 12 March 1286. A reference to the by-laws was also made in the foundation privilege for Paśćek (Preussisch Holland) of 29 September 1297. The following documents are among the oldest *Willküren*: the by-laws for Nowe Miasto Toruń (ca. 1300), Stare and Nowe Miasto Elbląg, Chełmno (ca. 1400) and Gdańsk (1385–1455).

Until the mid-15th century, everyday life of Warmian towns was strictly linked to the new legislation for the entire Teutonic State. The vast majority of Warmian towns were located under Culm law (e.g. Lidzbark, Orneta, Reszel, Olsztyn, Pieniężno, Jeziorany, Dobre Miasto, Barczewo or Biskupiec, Bisztynek) and only two – Braniewo and Frombork – under Lübeck law. Apart from general rules introduced in the articles of the foundation privilege, towns were gradually implementing their own, internal regulations which, in the flow of time, were usually written down as *Willküren*. The word *Willkür* comes from German, originally meaning “willful choice” / “free choice” (*der Will* = will; *die Kur* = choice), which refers to the set of laws approved by community members in accordance with their will.

In Warmia, the *Willküren* were proclaimed either by the Bishop (if the town was located in the area under the Bishop’s jurisdiction) or Cathedral Chapter (if the town was situated within the territory controlled by the Chapter). In the case of Reszel, Jeziorany and Bisztynek, the by-laws required additional approval of the hereditary village mayor. The foundation privilege for Olsztyn of 31 October 1353 forbade the town council to set out any rules without the knowledge and consent of the supreme authority, it is the Cathedral Chapter. However, the foundation privileges for other four Warmian towns: Stare Miasto Braniewo, Lidzbark, Dobre Miasto and Pieniężno, did not state the necessity to obtain such an approval, which, still, did not exclude such a requirement.

All the known Warmian *Willküren* were drawn up after 1466, when Warmia, as a result of the Thirteen Years' War (1454–1466), was incorporated into the Crown of the Kingdom of Poland (Latin: *Corona Regni Poloniae*). The by-laws for Lidzbark (1534), Olsztyn (1568), Reszel (1607), Orneta (1607, 1677), Biskupiec (1609), Jeziorany (1610), Frombork (1631/1636), Pieniężno (1653), Nowe Miasto Braniewo (1674) and Bisztynek (1715) are among the ones preserved until today.

The *Willkür* for Bisztynek, with its 154 articles, was the most detailed document of that type, whereas the by-laws for Olsztyn were formulated in the most brief manner. The latter consisted of 48 chapters which were, however, further developed and subdivided into additional articles.

The *Willkür* for Olsztyn was approved on 19 August 1568, at the meeting of the Cathedral Chapter of Frombork, in the presence of Samson von Worein (1515–1586) – the Chapter's administrator of the Olsztyn district. During the session, the possibility of introducing additions to the *Willkür* was claimed. Moreover, the need to remind the inhabitants to abide by the by-law was emphasized. Besides, members of the town council were obliged to enforce the *Willkür* penalties under threat of being removed from the office.

It soon became necessary to make some additions, which resulted in an 11-article long supplement of 13 April 1597. Around that time, the undated *Wilquierz Budnicki* must have been drawn up. It consisted of 32 points written in Polish and was intended for the urban lower class. Other relevant issues were regulated in a combined, 19-article *Willkür* of 7 January 1696.

Every year, customarily on 23 February, it is on a day following the municipal elections, the *Willkür* was read out to the community members from the window of the town hall,

The Olsztyn *Willküren* included detailed regulations concerning everyday life of the community, which complemented the provisions of the foundation privilege. The articles addressed the following issues: observance of religious holidays, respect for the supreme and municipal authorities, prevention of competition in commerce and craft occupations, order and safety provisions, weights and measures supervision, fulfillment of public duties, boundary marking, fence maintenance, building and fire regulations, entertainment, gambling, weekly markets and fairs, cleanliness and hygiene, crafts, brewing, clearing the costs of damages among neighbors, cattle rearing, rent payment, etc.

The inhabitants of towns were not allowed to carry weapons such as swords or knives. If anyone was injured or murdered in someone else's house, the witnesses were obliged to raise the alarm, so that neighbors could hear them and help to catch the offender. People returning from a beer feast were supposed to head directly for home. The ones making noise in the street or initiating a fight were severely punished. It was prohibited to host any new-comers without the knowledge of the town mayor. On Sunday and holidays, before the mass was ended, it was forbidden to sell wine, beer, mead or vodka. A feast held at the host's house should not last longer than until 9 pm in summer and 8 pm in winter.

While emphasizing valuable contributions of German scholars (Hugo Bonk and Anton Funk), thanks to whom the content of the *Willküren* for Olsztyn was preserved until these days, it needs to be stressed that the author of the present edition provided complete translations of the German by-laws for Olsztyn into Polish, which facilitates better understanding of everyday life of the inhabitants of our town in early modern period. The *Willkür* for Olsztyn of 1696, being the only copy preserved in the Archive of the Archdiocese of Warmia in Olsztyn, was transcribed and translated anew.

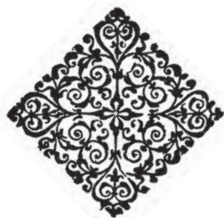

TABLE OF CONTENTS

THE *WILLKÜREN* FOR THE TOWN OF OLSZTYN IN THE YEARS 1568–1696

Introduction, edition and translation by Danuta Bogdan

Illustrated by Zbigniew Urbalewicz

The 16 th and 17 th -century Willküren for the town of Olsztyn	5
The list of currency units, measures of surface, length, volume, weight and price in Prussia in the 15 th –17 th centuries	40
The Willkür for Olsztyn of 19 August 1568	45
The addition to the Willkür for Olsztyn of 13 April 1597	107
The Budnicki Willkür for Olsztyn from the 2nd half of the 16 th century	115
The merger of the Willkür for Olsztyn with other ordinances (7 January 1696)	123
The merger of the Willkür for Olsztyn with other ordinances (7 January 1696) (photographs)	132
Footnotes	137
Bibliography	140
Summary	146

SPIS TREŚCI

WILKIERZE MIASTA OLSZTYNA 1568–1696

Wstęp, opracowanie i przekład Danuta Bogdan

Ilustrował Zbigniew Urbalewicz

Wilkierze miasta Olsztyna z XVI–XVII wieku	5
Wykaz jednostek monetarnych, miar powierzchni, długości, objętości, wagi oraz cen w XV–XVII wieku w Prusach	40
Wilkierz miasta Olsztyna z 19 sierpnia 1568 roku	45
Dodatek do wilkierza miasta Olsztyna z 13 kwietnia 1597 roku	107
Wilkierz budnicki miasta Olsztyna z drugiej połowy XVI wieku	115
Połączenie wilkierza miasta Olsztyna z innymi zarządzeniami z 7 stycznia 1696 roku	123
Połączenie wilkierza miasta Olsztyna z innymi zarządzeniami z 7 stycznia 1696 roku (fotografie)	132
Przypisy	137
Bibliografia	140
Summary	146

Recenzenci

dr hab. Kazimierz Grążawski, prof. UWM w Olsztynie
dr hab. Dariusz Makiła, prof. WSiFZ w Warszawie

Koncepcja graficzna wydania
Elżbieta Skóra

Redakcja wydawnicza
Anna Kruszevska

DTP
Jakub Kozioł

ISBN 978-83-64736-68-1

Pracownia Wydawnicza „ElSet”

www.elset.pl

Olsztyn

2016